

Uniwersytet
Ekonomiczny
w Krakowie

Zeszyty Naukowe

Cracow Review
of Economics
and Management

Nr 11 (935)

Kraków 2014

Rada Naukowa

Andrzej Antoszewski (Polska), Slavko Arsovski (Serbia), Josef Arlt (Czechy), Daniel Baier (Niemcy), Hans-Hermann Bock (Niemcy), Ryszard Borowiecki (Polska), Giovanni Lagioia (Włochy), Tadeusz Markowski (Polska), Martin Mizla (Słowacja), David Ost (USA), Józef Pocięcha (Polska)

Komitet Redakcyjny

Janusz Czekał, Jerzy Kornaś, Ryszard Kowalski (sekretarz), Barbara Pawełek, Aleksy Pocztowski (redaktor naczelny), Krystyna Przybylska, Tadeusz Sikora, Grzegorz Strupczewski (sekretarz), Wanda Sułkowska, Krzysztof Woźniak (sekretarz)

Redaktor statystyczny

Paweł Ulman

Redaktorzy Wydawnictwa

Małgorzata Wróbel-Marks, Seth Stevens (artykuły i streszczenia w j. angielskim)

Projekt okładki i układ graficzny tekstu

Marcin Sokołowski

Streszczenia artykułów są dostępne w międzynarodowej bazie danych The Central European Journal of Social Sciences and Humanities <http://cejsh.icm.edu.pl> oraz w Central and Eastern European Online Library www.ceeol.com, a także w adnotowanej bibliografii zagadnień ekonomicznych i pokrewnych BazEkon http://kangur.uek.krakow.pl/bazy_ae/bazekon/nowy/index.php

© Copyright by Uniwersytet Ekonomiczny w Krakowie, Kraków 2014

ISSN 1898-6447

Wersja pierwotna: publikacja drukowana
Publikacja jest dostępna w bazie CEEOL (www.ceeol.com)
oraz w czytelni on-line ibuk.pl (www.ibuk.pl)

Wydawnictwo Uniwersytetu Ekonomicznego w Krakowie
31-510 Kraków, ul. Rakowicka 27, tel. 12 293 57 42, e-mail: wydaw@uek.krakow.pl
www.zeszyty-naukowe.uek.krakow.pl

Zakład Poligraficzny Uniwersytetu Ekonomicznego w Krakowie
31-510 Kraków, ul. Rakowicka 27

Objętość 7,5 ark. wyd.
Zam. 149/2014

Spis treści

Dominika Hołuj	
Miejskie dokumenty planistyczne wobec zmian funkcjonalno-przestrzennych w obszarze dawnego Wielkiego Krakowa	5
Piotr Miodunka	
Wybrane problemy rozwoju małych miast galicyjskich w okresie przedautonomicznym (1772–1866)	23
Iryna Manczak	
Ewolucja miasta. Od miasta tradycyjnego do miasta innowacyjnego	45
Michał Kudłacz	
Zewnątrzmijska dostępność komunikacyjna w kontekście budowania atrakcyjności lokalizacyjnej metropolii w Polsce na przykładzie województwa małopolskiego	59
Małgorzata Markowska	
European Capital Cities and Their Surroundings – Innovativeness Convergence or Divergence?	79
Magdalena Frańczuk, Iwona Knuruwska	
The Admissibility of Online Poker Games in the Polish Legal System versus Protective Legislation	101
Krzysztof Koszela, Maciej Zaborowicz	
Modele neuronowe wspomagające prognozowanie cen pszenicy konsumpcyjnej na zdecentralizowanym rynku towarowym	113
Recenzje, omówienia	
Tomasz Owskiak	
Wpływ ufinansowania na życie społeczne. Recenzja książki – Paul H. Dembinski, Finanse po zawale. Od euforii finansowej do gospodarczego ładu (tłum. Ł. Komuda, Studio Emka, Warszawa 2011)	123

Dominika Hołuj

Katedra Historii Gospodarczej i Społecznej
Uniwersytet Ekonomiczny w Krakowie

Miejskie dokumenty planistyczne wobec zmian funkcjonalno- -przestrzennych w obszarze dawnego Wielkiego Krakowa

Streszczenie

Artykuł stanowi próbę oceny przydatności dokumentów z zakresu planowania przestrzennego do zarządzania zmianą w miastach dziedzictwa. Analiza przeprowadzona została na podstawie przestrzeni Krakowa w granicach obejmujących tzw. Wielki Kraków, który powstał z włączenia w struktury miasta gmin ościennych w początkach XX w. Obecnie przestrzeń ta stanowi rdzeń miasta. Pociąga to za sobą określone konsekwencje związane z rosnącą presją inwestycyjną w dość mocno już zajętej przestrzeni. Autorka w badaniu dowodzi, że pomimo wielu mankamentów, jakie ma system planowania przestrzennego w Polsce, należy maksymalnie wykorzystywać możliwe prawem rozwiązania do ukierunkowywania zmian w obszarach cennych pod względem: kulturowym, społecznym, przyrodniczym. W analizie wskazano na te aspekty polityki przestrzennej, które powinny być szczególnie uwzględniane w mieście dziedzictwa, popierając tezę konkretnymi przykładami konsekwencji dotychczasowych działań lub przeciwnie – zaniechań.

Słowa kluczowe: Kraków, planowanie przestrzenne, zarządzanie zmianą, polityka przestrzenna, Wielki Kraków.

1. Samorząd lokalny jako zarządzający zmianą w przestrzeni miasta

Miasta jako układy funkcjonalno-przestrzenne są w stanie ciągłej zmiany. Przekształcenia są odpowiedzią na zmieniające się potrzeby użytkowników przestrzeni. Wraz ze zmianą potrzeb następują dostosowania przestrzenno-funkcjonalne. Impulsem do zmiany jest więc potrzeba – czynnik pierwotny w stosunku do planowania tego, w jaki sposób zostanie ona zrealizowana. Zapotrzebowania te związane są z interesem indywidualnym, ale także grupowym (społeczności: lokalnej, dzielnicowej, ogólnomiejskiej). Wobec ogromu powstających potrzeb nieuchronne są występujące pomiędzy nimi interakcje (w tym konfliktowe). Są one szczególnie szkodliwe w warunkach braku równowagi pomiędzy ochroną interesu publicznego i partykularnego interesu prywatnego właściciela [Korzeniak i Arvay-Podhalańska 2011, s. 76]. Taka sytuacja narzuca konieczność ukierunkowywania, sterowania sposobami realizacji zapotrzebowania na zmianę. Jednym z fundamentalnych podmiotów predystynowanych do takich działań jest samorząd miejski. Swoją misję koordynatora wielotorowego życia miasta (w wymiarze funkcjonalno-przestrzennym) gminy realizuje on w warunkach konkretnych przepisów prawnych i kompetencji ustawowych, określających możliwości efektywnego działania. Jeżeli jest ono niekorzystne, tym trudniej wypełnić wspomnianą misję, która nie ogranicza się tylko do działań planistycznych związanych z obecnym stanem zagospodarowania przestrzeni, ale musi też uwzględniać aspekty prognostyczne, wychodzące poza bieżące trendy i potrzeby [Potoczek i Jachowicz 2005, s. 16]. Wtedy samorząd lokalny będzie spełniał oczekiwania stawiane przed nowoczesnymi organizacjami w wymiarze efektywnego długookresowo zarządzania zmianą [Potoczek i Jachowicz 2005, s. 27]. Kluczem do możliwie słusznego ich przewidywania powinno być wykorzystanie rozmaitych obserwacji i badań danej przestrzeni oraz szybka reakcja na zmiany trendów. Samorządy wykorzystują trzy instrumenty gospodarki przestrzennej, tj. planowanie przestrzenne, strategiczne oraz tzw. projekty flagowe [Lorens 2002, s. 90]. Jeżeli gmina nie realizuje sprawnie swojej polityki, efekty jej oddziaływania jako koordynatora przestrzeni znacznie słabną. Dzieje się tak głównie wtedy, gdy podmioty komercyjne zdążą zrealizować plany inwestycyjne, zanim samorząd określi swoją politykę wobec danego obszaru.

Kształtowanie ładu przestrzennego jest procesem trudnym i – co równie ważne – kompleksowym, a więc obejmującym nie tylko aspekty ściśle przestrzenne, ale również społeczne, gospodarcze i ekologiczne [Parysek 2012, s. 38–40]. W złożonych organizmach miejskich kształtowanie ładu przestrzennego równocześnie obejmuje najczęściej wszystkie te aspekty, realizując tym samym wymogi planowania zintegrowanego. Tak traktowane planowanie, jako proces wieloaspektowy,

stawiane jest obecnie na równi z wagą zachowywania zasad zrównoważonego rozwoju. W planowaniu takim uwzględnione zostają cele: ochronne, społeczne i gospodarcze [Korzeniak 2011, s. 137, 149; Mikułowski 2012, s. 156–157]. Realizacja planowania w formie zintegrowanej stanowi szczególne wyzwanie w miastach o długiej historii, posiadających często unikatowe zasoby dziedzictwa. Ponieważ obecnie znajdujemy się w takim okresie w dziejach, kiedy w Europie znacząco zmniejszyła się dynamika procesu zakładania nowych miast oraz osłabło ekstensywne zagarnianie przestrzeni w granicach ośrodków rdzeniowych [Markowski i Marszał 1996, s. 16], stąd głównym zadaniem współczesnych planistów jest umiejętne rekompozycja zastanych zagospodarowań, tak aby spełniały zmieniające się potrzeby użytkowników miasta. Konieczność wdrażania tego postulatu jest wyzwaniem szczególnym w cennych przestrzeniach dziedzictwa (np. w granicach historycznych układów przestrzennych) [Szymtkowska 2008, s. 135]. Zadaniem współczesnej gospodarki przestrzennej w takim mieście jest podkreślanie w procesie zarządzania rozwojem: jakim zasobem, formami dziedzictwa miasto dysponuje, w jakich kierunkach będzie preferowana jego komodyfikacja. Taki sposób szerokiego spojrzenia na zadania samorządu powinien współistnieć z polityką nie tylko skierowaną na samo „rozmieszczenie” aktywności w przestrzeni miasta, ale również umożliwiającą rozwinięcie w ośrodku potencjału kreatywnego oraz zachowania równowagi pomiędzy zasobami naturalnymi i antropogenicznymi [Gzell 2002, s. 53–54]. Przeanalizowany w dalszej części przykład centralnej przestrzeni Krakowa pokazuje całe spektrum pojawiających się problemów planistycznych oraz ich konsekwencji w warunkach realizacji polityki przestrzennej w cennym i wysoce zagospodarowanym już obszarze. W analizie wskazano na te aspekty polityki przestrzennej, które powinny być szczególnie uwzględniane w mieście dziedzictwa, popierając tezy konkretnymi przykładami konsekwencji dotychczasowych działań lub przeciwnie – zaniechań.

2. Wielki Kraków w przestrzeni współczesnego miasta

Analizowane obszary ograniczono do przestrzeni wyznaczonej granicami dawnego Wielkiego Krakowa. Powstał on w wyniku włączenia w początkach XX w. w granice miasta obszarów peryferyjnych wsi oraz połączenia Krakowa z miastem Podgórze. W ciągu jednego stulecia obszary te, dotąd peryferyjne, stały się przestrzeniami rdzeniowymi ośrodka. W podziale administracyjnym na dzielnice analizowany obszar zawiera się obecnie w przeważającej mierze w granicach dzielnic:

I – Stare Miasto (obszar najcenniejszej przestrzeni dziedzictwa o wysokim poziomie zainwestowania, podlega bardzo silnej presji inwestycyjnej grożącej utratą wartości kulturowych, funkcjonalnych i estetycznych);

II – Grzegórzki (obszar zróżnicowanych form zabudowy, zawiera strefy silnych przekształceń funkcjonalnych na terenach tracących dawne funkcje, zwraca uwagę dobrze zagospodarowany teren o charakterze willowym – os. Oficerskie);

V – Krowodrza (w dzielnicy umiejscowione są liczne funkcje metropolitalne: wyższe uczelnie, instytucje kultury oraz obszary dla rekreacji i sportu);

VII – Zwierzyniec (dzielnica ma bardzo wysokie walory lokalizacyjne dla niskiej intensywności zabudowy mieszkaniowej. Znajdują się tu cenne obszary przyrodnicze, Błonia, Ogród Zoologiczny);

VIII – Dębniki (aktualny zasięg dzielnicy jest znacznie większy niż w roku przyłączenia do Krakowa. Część przyłączona w początkach XX w. stanowi obecnie obszar zwartej zabudowy historycznej oraz częściowo terenów zielonych (Zakrzówek, ogrody działkowe). Są to obszary położone blisko centrum miasta, dobrze skomunikowane, o cennych walorach przyrodniczych);

XIII – Podgórze (występują tu obszary o zróżnicowanej specyfice funkcjonalnej i charakterze zabudowy: teren dawnego miasta Podgórze, przemysłowy obszar silnych zmian funkcjonalnych – Zabłocie, obszary cenne przyrodniczo – otoczenie Kopca Krakusa, obszary o mozaikowym układzie funkcjonalnym w okolicach ulic Wielickiej i Lipskiej).

Dalsze tereny Wielkiego Krakowa obejmują w mniejszym stopniu kolejne współczesne dzielnice (np. III, IV, XIV). Analizowany obszar cechuje wysoki poziom zagospodarowania, jeżeli chodzi o kluczowe elementy na stałe wpisane w układ przestrzenny centralnych części miasta. W podziale na strukturalne obszary urbanistyczne teren zawiera się w obszarach: A – centrum miasta, B – pierścień śródmiejski, częściowo w obszarze C – III pierścienia śródmiejskiego oraz D – zachodniego klina zieleni oraz w niewielkiej części w strefie G – podmiejskiej [*Projekt zmiany Studium...* 2013, T. II, rys. 6 i s. 42]. Podział miasta na centra aktywności wskazuje, że z wyznaczonych pięciu ich rodzajów (publiczne, handlowe, naukowe, gospodarcze, przyrodniczo-rekreacyjne) każdy znajduje w analizowanej przestrzeni swoją lokalizację. W podziale rodzajowym funkcji obszar zakwalifikowano do stref koncentracji instytucji kultury oraz szkolnictwa. Ponadto ścisły obszar rdzeniowy wskazany został jako jeden z czterech głównych centrów rozwoju miasta oraz zwornik metropolitalnej konstrukcji Krakowa. W obszarze znajduje się zdecydowana większość miejskich stref obejmujących zasoby kulturowe o najwyższych i wysokich wartościach kulturowych, zachowanym układzie i substancji zabytkowej (tzw. strefy dominacji)¹, a także znacząca część stref rewaloryzacji. Tu z kolei również w przeważającej mierze

¹ W strefie dominacji działania mają obejmować ekspozycję i ochronę, a uzupełnienia zagospodarowania mają pozostawać w zgodzie z istniejącym układem urbanistycznym oraz lokalnym kontekstem zabytkowym [*Projekt zmiany Studium...* 2013, T. II, s. 58].

zachował się historyczny układ i substancja zabytkowa². W pozostałych obszarach znajdują się strefy integracji (posiadające zachowane zasoby kulturowe, jednak o znacznym stopniu degradacji technicznej, osadzone w zdeintegrowanej przestrzeni³) oraz strefy nadzoru archeologicznego, a także strefy chronionej zieleni (Błonia) [*Projekt zmiany Studium...* 2013, T. II, s. 84, rys. 12]. Wyznaczając strefę ochrony sylwety miasta, objęto nią większość obszaru dawnego ośrodka, w pozostałej zaś przestrzeni Wielkiego Krakowa wyznaczono strefę ochrony i kształtowania krajobrazu [*Projekt zmiany Studium...* 2013, T. II, s. 85, rys. 13]. Dodać należy, że projekt zmiany Studium wskazuje uaktualnioną listę dóbr współczesnej kultury, co wobec dynamicznych zmian dokonujących się w obszarach zawierających na przykład cenne przykłady realizacji modernistycznych powoduje, iż uchwalenie zmiany Studium powinno nastąpić jak najszybciej⁴.

3. Polityka przestrzenna gminy wobec zapotrzebowania na zmiany w granicach Wielkiego Krakowa

Analiza zmian funkcjonalnych i form zagospodarowania analizowanego terenu pomimo wysokiego poziomu zagospodarowania wskazuje na wciąż dokonujące się w nim przeobrażenia związane ze zmieniającym się profilem funkcjonalnym czy też z działaniem rynkowych mechanizmów maksymalizacji wykorzystania przestrzeni miejskiej, szczególnie w tak korzystnej lokalizacji jak badana. W efekcie tych dwoistych oddziaływań analizowana przestrzeń wymaga zwrócenia szczególnej uwagi na jej potrzeby oraz zagrożenia wynikające z presji urbanizacyjnej. Tu rysuje się rola władz lokalnych jako przedstawicieli interesu zbiorowego gminy. W prowadzonej polityce muszą one zawrzeć możliwe, dostępne przepisami prawa, rozwiązania, które w racjonalny sposób skanalizują potrzeby zróżnicowanych użytkowników miasta. W dalszej części opracowania dokonano oceny, w jakim stopniu i w jakich wymiarach obecna i przyszła polityka przestrzenna Krakowa (określona w obowiązujących i przygotowywanych planach

² Możliwe są jej uzupełnienia, jednak z zachowaniem równowagi i spójności zabytkowych i współczesnych elementów [*Projekt zmiany Studium...* 2013, T. II, s. 58].

³ Projekt zmiany Studium dla tych terenów przewiduje możliwość realizacji nowych obiektów w sposób asymilujący i respektujący istniejące wartości urbanistyczne i architektoniczne [*Projekt zmiany Studium...* 2013, T. II, s. 58].

⁴ Wspomogłoby to miejskich planistów np. w procesie ustalania warunków dokonywanych przekształceń dawnego hotelu Forum i jego otoczenia, gdyż w jednostce nr 4 pn. Śródmiejski Park Nadwiślański obiekt ten został umieszczony na wspomnianej liście [*Projekt zmiany Studium...* 2013, T. II, s. 78]. W chwili obecnej pomimo wejścia w życie miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego dla Bulwarów Wisły jego ochrona jest znacząco ograniczona w wymiarze prawnym.

miejscowych oraz przygotowanym projekcie Studium) spełnia te postulaty. Badaniem objęto kwestie prawnego uregulowania przyszłych kierunków zagospodarowania przestrzennego obszaru miasta w granicach przyłączonych do 1915 r. gmin ościennych. Obszar miasta wchodzi obecnie w zakres obowiązywania Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego Miasta Krakowa przyjętego Uchwałą nr XII/87/03 Rady Miasta Krakowa z 16 kwietnia 2003 r. Aktualnie jednak sporządzana jest zmiana Studium⁵. Analizowany w artykule projekt zmiany Studium został wyłożony do publicznego wglądu w dniach 18 czerwca–29 lipca 2013 r. Według stanu na dzień 24 lutego 2014 r. Studium nie zostało jeszcze uchwalone, niemniej stanowi ono możliwie najbardziej aktualny zapis strategicznej wizji kształtowania przestrzeni miasta jako całości. W artykule zwrócono uwagę na znaczenie zapisów projektu Studium w kontekście polityki przygotowywania planów miejscowych i zmian dokonujących się w zagospodarowaniu przestrzeni dawnego Wielkiego Krakowa.

Projekt zmiany Studium bardzo wyraźnie podkreśla rolę istnienia planów miejscowych w ukierunkowywaniu zagospodarowania przestrzeni, w tym o ustalonych wysokich walorach historycznych. W grupie istotnych zagrożeń spowodowanych brakiem planów wskazuje się w nim na pojawiające się konflikty związane z zabudową wolnych terenów (w tym tych aktualnie wyłączonych z zabudowy, ale o planowanym uwolnieniu, np. tereny wojskowe przy ul. Wrocławskiej i Kijowskiej). Analiza podejmowanych przez inwestorów prób zabudowy wolnych terenów w ostatnich latach potwierdza powyższą obserwację, zwłaszcza w kontekście analizowanego obszaru⁶. Wobec mogących pojawić się nieracjonalnych zagospodarowań, zapisy projektu zmiany Studium w wyraźny sposób podkreślają znaczenie wyprzedzającego podejmowania ustaleń dotyczących ich przyszłości w stosunku do faktycznych zmian w przestrzeni [*Projekt zmiany Studium...* 2013, T. I, s. 53]. Ponadto projekt wskazuje, że przygotowana zmiana ma na celu dostosowanie dokumentu do potrzeb i wyzwań, jakie będą stały przed miastem w najbliższych dekadach [*Projekt zmiany Studium...* 2013, T. I, s. 6]. Z drugiej jednak strony niezrozumiały lub nawet kontrowersyjny jest zapis mówiący, że działania planistyczne samorządu bazujące na zapisach Studium powinny stanowić odpowiedź na bieżące zapotrzebowanie [*Projekt zmiany Studium...* 2013, T. I, s. 3]. Uwzględniając czas przygotowania projektu planu miejscowego oraz procedurę jego uchwalenia, wydaje się, że takie sformułowanie nie jest właściwe. Zadaniem samorządu jest monitorowanie zmian, ale też tendencji, tak aby zdążyć z uchwaleniem planu przed

⁵ Na podstawie [Uchwała nr XVIII/229/07 RMK...].

⁶ Przykładowe inwestycje realizowane na obszarach centralnych nieposiadających planu miejscowego to: kompleks mieszkaniowy „Angel Wawel” ograniczony ulicami J. Dietla, Sukienniczą i Koletek czy budowa apartamentowca przy ul. Kijowskiej (w granicach parku Młynówka Królewska).

niekontrolowanym zagospodarowaniem. Ponadto zaspokajanie bieżących potrzeb według daty podjęcia decyzji o przystąpieniu do sporządzania planów może okazać się w perspektywie kilkuletniej spóźnione. Obszar będzie posiadał plan miejscowy, ale o niskim faktycznym poziomie realnego oddziaływania na daną przestrzeń, ze względu na wcześniej dokonane zmiany (przykłady takich sytuacji ujęto w tabeli 1). Zrealizowane inwestycje wskazują na przegraną miasta, ale z drugiej strony te plany inwestorskie, które mogły zaburzać walory danej przestrzeni, a nie zostały zrealizowane przez wejście w życie planu miejscowego, są wymiarem jego sukcesu. Takim opracowaniem jest niewątpliwie miejscowy plan zagospodarowania przestrzennego (mpzp) dla obszaru Stare Podgórze-Krzemionki. Analiza uwag złożonych do jego projektu wskazuje, że gdyby nie wejście w życie mpzp, obszar zieleni zostałby w znacznej mierze zabudowany blokami mieszkalnymi, na które zostały już wydane warunki zabudowy [Zarządzenie Nr 2621/2013... 2013]. Dlatego też kwestia czasu wprowadzenia w życie planu miejscowego jest kluczowa, zwłaszcza że zapisy Studium nie gwarantują skutecznej ochrony przed niekorzystnymi zmianami ze względu na konstrukcję prawną, niewiążącą ustaleń zawartych w warunkach zabudowy, z zapisami Studium. Warunki zabudowy mogą bowiem pozostawać w sprzeczności z jego postanowieniami⁷.

Projekt zmiany Studium prezentuje znacząco dychotomiczne podejście do kwestii sporządzania planów miejscowych i wydawania decyzji o warunkach zabudowy (WZ). Z jednej strony wskazuje się na konieczność uchwalania planów miejscowych [Projekt zmiany Studium... 2013, T. I, s. 13, T. II, s. 136]. W tym samym dokumencie zamieszczone zostały jednak kontrowersyjne stwierdzenia stanowiące – zdaniem autorki niniejszego opracowania – zbyt szeroką interpretację przepisów ustawy o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym. Z jednej strony bowiem słusznie wskazano, że sytuacja wykreowana po 2003 r. prowadzi nie tylko do niekorzystnych zmian w przestrzeni miasta, ale także generuje w określony sposób ukierunkowaną politykę samorządową, kiedy władze muszą wybrać, które obszary w pierwszej kolejności otrzymają plany miejscowe. Z drugiej strony niezrozumiałe jest stwierdzenie, że wspomniana ustawa postawiła przed „polityką przestrzenną gmin zadanie podziału ich terytorium na obszary, które przekształcane powinny być na podstawie planów miejscowych, oraz te, na których inwestycje mogą być prowadzone na podstawie decyzji o warunkach zabudowy i zagospodarowania terenów” [Projekt zmiany Studium... 2013,

⁷ Przykładowo w projekcie zmiany Studium pn. „Wytyczne do planów miejscowych” [Projekt zmiany Studium... 2013, T. III, s. 5] wskazano, że „Granice oddzielające tereny przeznaczone do zabudowy i zainwestowania od terenów wolnych od zabudowy (...) należy traktować jako niezmiennie, nieprzekraczalne i niepodlegające korektom przy sporządzaniu miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego”. Taki zapis wiąże zapisy w mpzp, ale niekoniecznie musi być respektowany w decyzjach administracyjnych.

Tabela 1. Działania inwestorów a plany miejscowe

Miejscowy plan zagospodarowania przestrzennego	Data przystąpienia do sporządzenia uchwały Rady Miasta Krakowa	Uchwała Rady Miasta Krakowa wprowadzająca plan/ Data wejścia w życie	Cel przygotowania planu	Przykładowe istotne zagospodarowania lub zmiany w przestrzeni powstałe przed wejściem w życie planu
Mpzp Młynówka Królewska–Grottgera ^a	XII/127/11 (13.04.2011)	LIX/814/12 z 24.10.2012/ 21.11.2012	Plan ochronny, obejmujący ciąg spacerowo-rekreacyjny Młynówki Królewskiej. Obszar będący ważnym elementem systemu zieleni miejskiej Krakowa	Rok 2012 – zabudowa części ciągu spacerowego – budowa bloku przy al. Kijowskiej, wycięcie drzewostanu
Mpzp Młynówka Królewska–Zarzecze	XII/126/11 (13.04.2011)	LIX/815/12 z 24.10.2012/ 21.11.2012		
Mpzp Młynówka Królewska–Filtrów	XII/128/11 (13.04.2011)	LVIII/775/12 z 10.10.2012/ 8.11.2012		
Mpzp Młynówka Królewska–Zygmunta Staro	XII/129/11 (13.04.2011)	LVIII/776/12 z 10.10.2012/ 7.11.2012		
Mpzp Bulwary Wisły	XVII/206/07 (27.06.2007)	LXXXI/1240/13 z 11.09.2013/ 28.10.2013	Plan ochronny (ochrona krajobrazu, zachowanie ekspozycji cennych zabytków, panoramy miasta, terenów otwartych). Ukierunkowany na zwiększenie dostępności komunikacyjnej: pieszej, rowerowej oraz wodnej Bulwarów	2002 – budowa hotelu Sheraton, zburzenie zabytkowego Browaru Królewskiego; budowa hotelu z fasadą nawiązującą w parterze do Browaru; 2002 – koniec działalności hotelowej Forum/ Sofitel; 2006 – budowa hotelu Poleski; 2006 – budowa hotelu Pod Wawelem; 2010 – powstanie kompleksu rekreacyjnego Plaża Kraków; 2010 – budowa Centrum Obsługi Ruchu Turystycznego

Mpzp Błonia Krakowskie	XLIII/559/12 (25.04.2012)	Plan sporządzony	Plan ochrony dla unikalnej otwartej przestrzeni zielonej oraz otwarcia widokowego na Błonia wraz z bezpośrednimi ich sąsiedztwem, z ochroną gabarytu i określonym sposobem kształtowania pierzei ulic	2011 – koniec eksploatacji hotelu Cracovia; początek sporu o nową formę i funkcję obiektu. Wpis obiektu do rejestru zabytków – cel: ochrona przed zburzeniem
Mpzp Obszar Krasickiego– Orawska	XLVII/581/08 (25.06.2008)	LIV/729/12 z 12.09.2012/ 26.10.2012	Brak wskazanych szczegółowych celów sporządzenia planu. Objęty nim obszar znajduje się w cennej przestrzeni, sąsiadującej z Wisłą	2003 – budowa hotelu Wilga
Mpzp Ujście Wilgi	LVII/461/00 (12.07.2000)	CXIII/1127/06 z 21.06.2006/ 17.08.2006	Potrzeba zachowania rezerwy terenów dla „Kanału Krakowskiego” oraz takiego ukierunkowania zagospodarowania terenów w jego sąsiedztwie, aby uwzględnić potrzeby rozwoju, ale nie wykluczyć realizacji kanału	2006 – budowa Apartamentów Ludwinów (2005 – wydanie pozwolenia na budowę)
Mpzp Zabłocie ^b	XXXVI/321/04 (14.01.2004)	CXIII/1156/06 z 28.06.2006/ 20.10.2006	Plan jako element działań rewitalizacyjnych i rozwojowych; ochronny dla zasobów dziedzictwa kulturowego i tożsamości lokalnej	2006 – budowa hotelu Cubus – (decyzja o pozwoleniu na budowę – 2001 r.)
Mpzp Stare Podgórze–Krzesz- mionki	XXI/249/11 (6.07.2011)	XC/1324/13 z 20.11.2013/ 14.12.2013	Cel porządkujący i ochronny ze względu na wysokie wartości kompozycyjne i przyrodnicze	2010 – budowa dwóch bloków przy ul. Parkowej w obszarze dawnej zieleni

^a w dniu 28.06.2013 r. WSA w Krakowie stwierdził nieważność tej uchwały. Orzeczenie nie jest prawomocne; ^b w dniu 23.11.2009 r. WSA w Krakowie stwierdził nieważność części postanowień planu. Wyrok jest prawomocny od 12.01.2010 r.

Źródło: opracowanie własne na podstawie Biuletynu Informacji Publicznej, wizji lokalnej oraz danych inwestorów.

T. I, s. 54]. Sformułowanie to sugeruje, że ustawa równorzędnie traktuje ważność planu i decyzji WZ, tymczasem w akcie prawnym wyraźnie zaznaczono, że regułą jest uchwalanie planów, zaś wydawanie warunków zabudowy należy traktować jako wyjątek od tej reguły. Cytowaną frazę należy więc uznać za zbyt daleko idącą interpretację aktualnego stanu prawnego, ponieważ daje ona przyzwolenie na wydawanie nawet pojedynczych decyzji, ale mogących przecież mieć znacząco deprecjonujące znaczenie dla ładu przestrzennego. Wskazane dalej kryterium wyboru obszarów możliwych do zagospodarowania na podstawie WZ, jako tych o niskiej dynamice przekształceń oraz niskim stopniu skomplikowania procesów przekształceniowych, nie zawsze w kwestii przestrzeni nasyconej dziedzictwem kulturowym czy cennymi zasobami przyrodniczymi może być uznane za słuszne i prawdziwe. Niepokoić mogą także zapisy dotyczące wydawanych decyzji WZ, w tym tych niezgodnych ze Studium. W zapisach projektu określono dwa obszary objęte rozszerzeniem granic w początkach XX w., tj. Zwierzyniec i Dębniki, jako te, w których liczba decyzji WZ niezgodna z obowiązującym Studium jest największa [*Projekt zmiany Studium...* 2013, T. I, s. 59]. Biorąc pod uwagę specyfikę zabudowy tych obszarów, można przypuszczać, że większość wydanych WZ dotyczyła albo inwestycji niewielkich, mieszkaniowych, dogęszczających przestrzeni tych prestiżowych lokalizacji w mieście, albo też zabudowy podwórek (dotąd terenów zielonych) stanowiących element składowy zabudowy krakowskich kamienic⁸. W projekcie uznano, że wydane warunki zabudowy dla takich inwestycji w niewielkim stopniu wpływają negatywnie na miasto jako całość. Biorąc także pod uwagę, że niezgodności te mogą dotyczyć zabudowania terenów z zabudowy wyłączonych, należy stwierdzić, że nawet w przypadku

⁸ Należy jednak nadmienić, że niekiedy próby ochrony terenów zielonych przez plan miejscowy kończą się niepowodzeniem. Przykładem jest uchylene części postanowień Uchwały nr XXX/362/11 RMK z 9.11.2011 r. w sprawie uchwalenia MPZP obszaru „Dębniki”. Wyrokiem WSA w Krakowie z 19.07.2013 r. stwierdzona została nieważność ww. uchwały w zakresie jednego z wyznaczonych terenów zielonych (położonych we wnętrzu istniejącej zabudowy kamienic – teren 8ZO, działka nr 426/5). W uzasadnieniu wyroku podano m.in.: „Rozumiejąc (...) w pełni uzasadnione dążenie organów planistycznych do zapobiegania likwidowaniu istniejących enklaw zieleni wewnątrz zabudowanych kwartałów o utrwalonym układzie urbanistycznym, ochrony ich przed zabudową (do czego wprost zmierza skarżąca spółka) oraz zwiększenia standardów i jakości życia mieszkańców poprzez ochronę i urządzenie ogrodów śródblokowych, zieleńców ogrodowych czy też ogrodów przydomowych, wskazać należy, że nie może to następować w oderwaniu od postanowień obowiązującego studium i jego relacji do miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego. W tym stanie rzeczy, przeznaczenie obszaru obejmującego działkę nr [...], oznaczonego w planie jako «8 ZO» pod tereny zieleni towarzyszącej obiektom budowlanym, nie będących terenami otwartymi, stoi w sprzeczności ze studium” [Wyrok WSA w Krakowie... 2013]. Dodać należy, że rok wcześniej WSA wydał w tej samej sprawie wyrok oddalający skargę, argumentując, że zachodzi zgodność pomiędzy Studium a planem (sygn. II SA/Kr 630/12 WSA w Krakowie z 27.06.2012 r.).

małych inwestycji, ale skupionych przestrzennie, mogą one generować negatywne zjawiska istotne dla miasta, np. kongestię transportową, utratę walorów przyrodniczych czy kulturowych. Zresztą w projekcie zmiany Studium wskazuje się na przykład na istniejące problemy w zakresie ruchu samochodowego z obrzeży dzielnicy Półwie Zwierzynieckie oraz narastające problemy ekologiczne [*Projekt zmiany Studium...* 2013, T. I, s. 31–32, 116]. Dodać należy, co zauważono także w projekcie zmiany Studium, że obecnie w Polsce mamy do czynienia z sytuacją słabnięcia „zwyczajowych” (a więc niewynikających z obowiązującego prawa) dobrych zasad gospodarowania przestrzenią. Coraz wyraźniejsze stają się interpretacje o jego nieograniczoności (szerzej: [Hołuj 2013, 2014]). Podkreśla się, że wobec braku planów miejscowych miasto jest nieprzygotowane na presję inwestycyjną wynikającą z takiego podejścia [*Projekt zmiany Studium...* 2013, T. I, s. 6–7, 48]. Projekt [T. I, s. 59] wskazuje także na te cechy decyzji, które dyskwalifikują je jako właściwe do stosowania w obszarze obejmującym najcenniejsze dziedzictwo urbanistyczne i architektoniczne miasta. Są to: niedostosowane gabarytem do istniejącej zabudowy nowe obiekty, zbytne dogęszczanie przestrzeni śródmiejskiej, zabudowa podwórek, niska estetyka budynków, brak strategicznego podejścia do kwestii kształtowania ładu przestrzennego, co wynika z zaniechania przeprowadzania scaleń i podziałów działek, wykorzystywania jedynie stanu zastanego oraz maksymalnego jego dogęszczania. Sformułowania te w pewnym sensie pozostają w opozycji do wskazanego wcześniej fragmentu, w którym stwierdzono, że niektóre tereny mogą być zagospodarowywane poprzez postanowienia zawarte w warunkach zabudowy.

Kolejną istotną kwestią poruszoną w projekcie zmiany Studium jest kolejność uchwalania planów. Słusznie zauważono, że w pierwszym okresie po utracie ważności większości planów miejscowych miasto skupiło się na uchwalaniu opracowań dla obszarów podmiejskich, chcąc m.in. ograniczać negatywne oddziaływanie zjawiska *urban sprawl*⁹. Tym samym jednak centralne przestrzenie Krakowa pozostawione zostały właściwie bez planów miejscowych, ponieważ gmina skierowała możliwe środki i zasoby na przygotowywanie opracowań dla terenów granicznych. Dopiero w ostatnich latach zauważalne jest zwiększone zainteresowanie rdzeniem miasta, co pozostaje w zgodzie z planowanymi w projekcie zmiany Studium kierunkami przeorientowania przestrzennego skupienia terenów, dla których sporządzane będą plany miejscowe [T. I, s. 60, 166, T. II, s. 137]. Taka zmiana w myśleniu o centrum jako obszarze wprawdzie w większości zainwestowanym, ale narażonym jednak na realizację inwestycji w istniejących rezerwach terenu, jest obecnie niezwykle pilną potrzebą. Ciągłe bowiem realizowane są nowe inwestycje, które nie zawsze wpisują się w estetykę

⁹ Do nielicznych wyjątków od tej reguły należy zaliczyć mpzp dla Zabłocia, jednego z ważnych obszarów miasta o silnych przekształceniach funkcjonalno-przestrzennych.

i gabaryty istniejącej zabudowy. Ponadto wprowadzenie dobrze przygotowanych planów, których zapisy będą wynikać z przemyślanej wizji przyszłości układu funkcjonalnego strefy śródmiejskiej, pozwoliłoby na racjonalne umiejscowienie kolejnych inwestycji centrotwórczych, zwiększających prestiż tej przestrzeni. Sam zaś proces dogęszczania zabudowy stref centralnych realizowałby postulat tworzenia miasta zwartego, w którym przestrzeń wykorzystywana jest racjonalnie i efektywnie.

W odniesieniu do tworzenia nowych centrów w przypadku Krakowa pojawia się kolejny nierozwiązany jak dotąd problem – umiejscowienia zabudowy wysokiej, której obecność przez wielu utożsamiana jest z rozwojem nowoczesnych, metropolitalnych funkcji miejskich. Projekt zmiany Studium odnosi się do tej kwestii w kilku miejscach, w tym uzasadnia analizowane zagadnienie dotyczące braku przygotowywania planów miejscowych dla obszarów centralnych. Zawarto tam dość niepokojące stwierdzenie, w którym wskazano, że opisane ukierunkowanie prac nad planami skupione na peryferiach miasta wynikało także z braku sprecyzowanych poglądów dotyczących przekształcania terenów centralnych [*Projekt zmiany Studium...* 2013, T. I, s. 58]. Sam zapis projektu bardzo ogólnie wskazuje przyczyny tego stanu, jednak na pewno w katalogu okoliczności, które nie pozwoliły wypracować spójnej polityki przestrzennej dotyczącej rdzenia, znajdują się kwestie związane z lokalizacją obszarów wysokiej zabudowy. Jej proponowane skupienie w projektach zmiany Studium zmieniało swoją lokalizację (np. jedna wersja dopuszczała tę zabudowę na Zabłociu). W projekcie wyłożonym do publicznego wglądu w połowie 2013 r. zawarto odnośnie do tej kwestii następujące sformułowanie: „Strefa śródmiejska Krakowa jest za mała jak na prężnie rozwijające się miasto duże. Przybywające do Miasta liczne nowe funkcje, o centrotwórczym charakterze, wymagają poszerzenia obszaru śródmieścia Krakowa o tereny umożliwiające lokalizację wyższych budynków biurowych i większych kubaturowo kompleksów usługowo-handlowych, hotelowych i konferencyjnych. Pożądane byłoby, aby nowe obszary śródmieścia wytworzyły atrakcyjne przestrzenie publiczne, o wielofunkcyjnym charakterze” [*Projekt zmiany Studium...* 2013, T. I, s. 39–40]. Wskazano też ograniczenia dotyczące lokalizowania obiektów wysokich ze względu na konieczność ochrony charakterystycznych elementów krajobrazu kulturowego, historycznej panoramy i sylwety miasta (realizacja poprzez wyznaczanie w mpzp na podstawie studium lokalizacji do budownictwa wysokiego w miejscach niekolidujących z panoramą miasta) [*Projekt zmiany Studium...* 2013, T. II, s. 55]. Ponadto w ustaleniach dotyczących kształtowania warunków aerosanitarnych zapisano, w jakich przestrzeniach miasta lokalizacja budynków wysokich jest zakazana [*Projekt zmiany Studium...* 2013, T. II, s. 103–104].

Kwestie gabarytów i formy nowo powstających budynków są niezwykle ważne. Polityka przestrzenna gminy może w tym wymiarze mieć pozytywne oddziały-

wanie na planowane inwestycje, ukierunkowując inwestycje tak, aby uwzględniały potrzeby miejsca i otoczenia. Projekt zmiany Studium w bezpośredniej formie odnosi się do tych zagadnień, wskazując na konieczność stosowania formuły konkursowej przy wyborze form nowo powstających obiektów, szczególnie tych o charakterze publicznym. Wskazane w projekcie zmiany Studium cztery grupy obiektów zakwalifikowanych do stosowania takich procedur znajdują się w przestrzeni dawnego Wielkiego Krakowa (zakole Wisły od Ludwinowa po Most Grunwaldzki, sąsiedztwo i otoczenie Centrum Kongresowego, Al. Trzech Wieszców – obszar Bulwaru Wisły oraz nowe obiekty wyższych uczelni). Rozpatrując kwestie związane z formami zagospodarowania terenów w analizowanym obszarze, należy zwrócić uwagę na inny fragment projektu, który określa ogólne wytyczne, m.in. odnośnie do uzupełnień architektonicznych, ich formy i gabarytu. Po raz kolejny w zapisach projektu pojawiają się ustalenia, które w kontekście obserwowanych zmian deprecjonujących jakość przestrzeni dziedzictwa, należy uznać za pozwalające na zbyt swobodną ich interpretację. W projekcie zapisano: „Istotną zauważalną cechą miasta jest czynnik rosnącego gabarytu budowli, co jednak nie przeszkadza, by Miasto posiadało swój charakter estetyczny, równie współczesny, co i oryginalny. Ten czynnik to cecha twórców poszczególnych obiektów i ich indywidualnego poszukiwania współczesności. To nazwiska twórców są właściwym adresem, a ich obiekty są jedynie świadectwem jakości i standardów kultury i zawodowych umiejętności” [*Projekt zmiany Studium...* 2013, T. II, s. 152]. Tym samym został wprowadzony słuszny zapis, ponieważ faktycznie realizacja obiektów nowoczesnej architektury może stanowić przykład dobrze wkomponowanych nowych zagospodarowań w historycznie ukształtowaną przestrzeń. Nie trudno sobie jednak wyobrazić sytuację, w której zapis ten pozwoli na umieszczenie wśród zasobów cennego dziedzictwa obiektu źle wpasowanego w kontekst, ale sygnowanego nazwiskiem znanego projektanta, co usprawiedliwi niedopasowanie.

Zauważalne jest, że zapisy projektu zmiany Studium rozpatrywane poprzez pryzmat potrzeb obszarów dawnego Wielkiego Krakowa dają z jednej strony obraz planowanych zmian, mogących przyczynić się do uchronienia przez deprecjacją najcenniejszych terenów w mieście. Zwrócić jednak należy uwagę na niefrasobliwość zapisów, które mogą podlegać błędnym interpretacjom. W opracowaniu wskazano już na takie fragmenty, zaś kolejny z nich dotyczy dotąd nie poruszonego tematu – konfliktogenności planowania przestrzennego. W pkt 3 tomu I projektu zmiany Studium zapisano, że działania, które ukierunkowane są na „minimalizację pól konfliktów wynikających z procesów rozwojowych”, stanowią aktywności służące zapewnieniu ładu przestrzennego. Zapis ten wymaga jednak komentarza ze strony autorów, ponieważ może być różnie interpretowany, w zależności od charakteru i celu działania podmiotu czytającego. Konflikty

przestrzenne mają różne podłoże. Jeżeli związane są z utratą przez przestrzeń jej ważnych funkcji, walorów i pojawiają się podmioty czy osoby próbujące odwrócić negatywny trend – wtedy dobrym planowaniem trzeba próbować powstrzymać tę deprecjację, a tym samym zminimalizować lub zupełnie rozwiązać problem. Można także wyobrazić sobie sytuację, w której stroną kreującą konflikt jest deweloper, który chce zwiększyć dopuszczoną intensywność zabudowy. Czy zadaniem planowania przestrzennego jest również łagodzenie takiego konfliktu? W razie odmowy – konflikt nie zostanie rozwiązany, ale decyzja może przyczynić się do zachowania ładu przestrzennego w rejonie. Tym samym kwestia przedmiotu sporu i pobudek działających stron ma kluczowe znaczenie w rozstrzygnięciu, czy dany konflikt trzeba próbować minimalizować, czy raczej zakończyć go zdecydowanym działaniem odmownym. Wspomniany zapis wymaga więc choćby syntetycznego doprecyzowania, wskazującego na kierunki rozwiązywania konfliktów (minimalizowania pól konfliktów) w zależności od ich podłoża i pobudek, jakie kierują skonfliktowanymi stronami. Byłoby to szczególnie ważne dla analizowanych terenów. Obszar zagospodarowanego już w przeważającej mierze dawnego Wielkiego Krakowa daje szczególnie wiele przykładów takich trudnych konfliktów, ponieważ wobec centralnej lokalizacji przestrzeni pozostałe do dnia dzisiejszego tereny niezabudowane lub wykorzystywane ekstensywnie będą pod stałą presją zabudowy. Poszczególne grupy interesu mają często znacząco różniące się opinie dotyczące przyszłego przeznaczenia określonych obszarów. Dobrym przykładem takiej przestrzeni są Małe Błonia. Mppz dla tego niewielkiego, ale bardzo cennego dla miasta i atrakcyjnie położonego obszaru wszedł w życie 3 sierpnia 2013 r.¹⁰ Procedurę przygotowania poprzedziła burzliwa dyskusja, w trakcie której rozważano: pozostawienie dawnej formy użytkowania (ogrody działkowe), stworzenie parku miejskiego lub też nadanie obszarowi nowej funkcji – zabudowy mieszkaniowej niskiej intensywności (co artykułowano było przez właścicieli nieruchomości i niektórych radnych miejskich). W tym przypadku udało się procedurę planistyczną zakończyć z sukcesem. Zaznaczyć należy jednak, że proces poszukiwania kompromisu w sytuacjach kryzysowych jest niekiedy bardzo trudny, lub wręcz paraliżujący prace planistyczne. Taka sytuacja dotyczy krakowskiego Zakrzówka. Jego otoczenie częściowo już zostało zagospodarowane, a procedura planistyczna dla wolnych terenów została wstrzymana. Powoduje to poważne obawy o racjonalność użytkowania tego cennego przyrodniczo terenu w przyszłości wobec planów budowy dużego osiedla mieszkaniowego.

¹⁰ Przyjęty Uchwałą nr LXXIX/1184/13 RMK z dnia 10 lipca 2013 r.

4. Wnioski

Współczesna rola obszarów wchodzących w dawny zasięg granic Wielkiego Krakowa jest znacząca zarówno w wymiarze funkcjonalnym (szczególnie funkcji zewnętrznych), jak i lokalizacyjnym (stanowią rdzeń miasta). Ta swoista relokacja dokonana w ostatnich 100 latach wykreowała nowe potrzeby i wyzwania rozwojowe. Analizowany obszar jest niezwykle cenny ze względu na zgromadzone znaczące zasoby dziedzictwa materialnego. Połączenie istnienia walorów funkcji, lokalizacji i historycznego zagospodarowania powoduje, że analizowana przestrzeń jest bardzo ważna w wymiarze wartości dziedzictwa i w sensie czysto ekonomicznym, co znajduje swoje przełożenie na ceny nieruchomości, ale także skutkuje znaczącym zainteresowaniem inwestorów. Historia zagospodarowywania tej przestrzeni w ostatnich dziesięciu latach wskazuje na istnienie presji inwestycyjnej, często prowadzącej do niekorzystnych zmian w przestrzeni oraz konfliktów społecznych. Stąd też polityka przestrzenna miasta dotycząca tego terenu powinna w odpowiedzialny długookresowo sposób ukierunkowywać potrzeby przekształceń w obecnym centralnym obszarze miasta. Nawet bowiem wysoce zagospodarowane tereny miejskie pozostają przestrzenią ciągłych zmian, tak jak zmieniają się potrzeby użytkowników ośrodka. Co więcej, wobec spadającej jakości powietrza w mieście kwestie utrzymania istniejących terenów zielonych (zwłaszcza w centrum) wychodzą dalece poza rozważania dotyczące historii miejsca. Już w początkach XX w. podnoszono, że miasta potrzebują „miejsca, światła i powietrza”. Współcześnie, przy znacznie większej i intensywniej użytkowanej przestrzeni zurbanizowanej miasta te postulaty stały się jeszcze bardziej istotne. Dziedzictwo zagospodarowanej przestrzeni urosło zaś do rangi zasobu ekologicznego, który jednak pozostaje pod ciągłą presją rynku nieruchomości. Zobrazowaniem tego zjawiska jest niedawne przecięcie pasma zieleni Młynówki Królewskiej, stanowiącej jeden z korytarzy przewietrzania miasta, zabudową mieszkaniową.

Ukierunkowanie zmian w obszarze dawnego Wielkiego Krakowa stanowi obecnie, podobnie jak przed stu laty, wyzwanie dla władz miasta. W początkach wieku pierwszą potrzebą było wytyczenie zasad, początkowo ogólnych, potem uszczegółowianych, które wskazywały nowym przestrzeniom miasta ich funkcje i formy zagospodarowania. W przypadku niepodjęcia szybkich działań w tym zakresie miasto po zdjęciu ograniczeń wynikających z rewersów demolacyjnych i przy wzrastającej dynamice zabudowy i liczby mieszkańców, pogrążyłoby się w przestrzennym chaosie. Władze miejskie muszą – podobnie jak kiedyś – poszukiwać mechanizmów skutecznej ochrony stref granicznych przed niekontrolowanym zagospodarowaniem. Obok tej grupy problemów muszą też jednak w jasny sposób określić priorytety kształtowania obszarów centralnych. Dużą rolę, choć niewystarczającą, odgrywa w tym wymiarze Studium uwarunkowań i kierunków

zagospodarowania przestrzennego miasta Krakowa. Nie rozwiązuje wszystkich problemów, jest tylko elementem systemu planistycznego, ale elementem bardzo ważnym. Zawarte w nim ustalenia powinny zarysowywać wizję przyszłości miasta w wymiarze przede wszystkim przestrzennego rozmieszczenia kluczowych funkcji ośrodka. W dalszej kolejności od tego ogólnego dokumentu oczekuje się wskazywania precyzyjnych wytycznych dla miejskich służb planistycznych, dlatego też w zapisach nie powinien on zawierać sformułowań stanowiących przepustkę do rozmaitych interpretacji. W szczególności jeżeli gmina funkcjonuje w środowisku prawnym znacząco deprecjonującym możliwości jej faktycznego oddziaływania na przestrzeń, maksymalne wykorzystanie posiadanych instrumentów jest koniecznością. Niezbędnym uzupełnieniem systemu planistycznego w dalszej kolejności są plany miejscowe, które wyprzedzając dowolne działania użytkowników miasta, odcinają możliwość wprowadzania nowych zagospodarowań z zastosowaniem ułomnej i szkodliwej formuły prawnej warunków zabudowy.

Literatura

- Gzell S. [2002], *Planowanie miast: doświadczenia dzisiejsze w jutrzejszym mieście* [w:] *Gospodarka przestrzenna polskich miast i wsi*, red. W. Czarnecki, M. Proniewski, Wyższa Szkoła Finansów i Zarządzania w Białymstoku, Białystok.
- Hołuj D. [2013], *Options of using the Local Plan of Land use Development to Administer Changes in the Areas of Historic Urban Foundations: The Example of Polish Large Cities*, materiały konferencyjne „The 2nd Heritage Forum of Central Europe in Krakow”, Kraków.
- Hołuj D. [2014], *Wizje planistów a oczekiwania użytkowników przestrzeni miejskiej w wybranych obszarach polskich metropolii* [w:] *Społeczna odpowiedzialność w procesach zarządzania funkcjonalnymi obszarami miejskimi*, red. T. Markowski, D. Staszczak, Biuletyn KPZK, z. 253, Warszawa.
- Korzeniak G. [2011], *Planowanie przestrzenne w systemie planowania procesów rozwojowych miast* [w:] *Zintegrowane planowanie rozwoju miast*, red. G. Korzeniak, IRM, Kraków.
- Korzeniak G., Arvai-Podhalańska E. [2011], *Ocena systemu i praktyki planowania przestrzennego z punktu widzenia zintegrowania planowania rozwoju* [w:] *Zintegrowane planowanie rozwoju miast*, red. G. Korzeniak, IRM, Kraków.
- Lorens P. [2002], *Koncepcja budowy systemu zarządzania przestrzenią miasta w warunkach polskich* [w:] *System zarządzania przestrzenią miasta*, red. P. Lorens, Towarzystwo Urbanistów Polskich, Gdańsk.
- Markowski T., Marszał T. [1996], *Problemy planowania przestrzennego w świetle doświadczeń europejskich* [w:] *Gospodarka przestrzenna i zarządzanie miastem. Z perspektywy doświadczeń krajów Unii Europejskiej*, red. T. Marszał, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź.
- Mikułowski W. [2012], *Specyfika zarządzania zmianą w administracji publicznej* [w:] *Zarządzanie zmianą w administracji publicznej*, red. J.W. Czaputowicz, KSAP, Warszawa.

- Parysek J.J. [2012], *Współczesne miasta i problemy ich funkcjonowania oraz rozwoju* [w:] *Kształtowanie przestrzeni miejskiej. Aspekty teoretyczne i praktyczne*, red. J.J. Parysek, Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, Poznań–Kalisz.
- Potoczek A., Jachowicz S. [2005], *Administracja publiczna w procesie zarządzania rozwojem lokalnym i regionalnym*, Wydawnictwo Wyższej Szkoły Suwalsko-Mazurskiej, Toruń–Warszawa.
- Projekt zmiany Studium Uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego Miasta Krakowa* [2013], Tom I – Uwarunkowania; Tom II – Zasady i kierunki polityki przestrzennej; Tom III – Wytyczne do planów miejscowych, wyłożony do publicznego wglądu w dniach 18 czerwca–29 lipca 2013 r.
- Szmytkowska M. [2008], *Kształtowanie nowych funkcji centrów czy symptomy kryzysu ulic „salonów miast”?* [w:] *Szata informacyjna miasta*, red. B. Jałowicki, W. Łukowski, Scholar, Warszawa.
- Uchwała nr CXIII/1127/06 RMK z dnia 21.06.2006 r
- Uchwała nr CXIII/1156/06 RMK z dnia 28.06.2006 r.
- Uchwała nr XVIII/229/07 RMK z dnia 4.07.2007 r. w sprawie przystąpienia do sporządzenia zmiany „Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego Miasta Krakowa”.
- Uchwała nr XLIII/559/12 RMK z 25.04.2012 r
- Uchwała nr LIV/729/12 RMK z dnia 12.09.2012 r.
- Uchwała nr LVIII/775/12 RMK z dnia 10.10.2012 r.
- Uchwała nr LVIII/776/12 RMK z dnia 10.10.2012 r.
- Uchwała nr LIX/814/12 RMK z dnia 24.10.2012 r.
- Uchwała nr LIX/815/12 RMK z dnia 24.10.2012 r.
- Uchwała nr LXXXI/1240/13 RMK z dnia 11.09.2013 r.
- Uchwała nr XC/1324/13 RMK z 20.11.2013 r.
- Wyrok WSA w Krakowie z 19 lipca 2013 r., Sygn. akt II SA/Kr 710/13).
- Zarządzenie Nr 2621/2013 Prezydenta M. Krakowa z 9 września 2013 r. w sprawie rozpatrzenia uwag złożonych do wyłożonego do publicznego wglądu projektu miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego obszaru „Stare Podgórze–Krzemionki”.

Urban Spatial Planning Documents in the Context of Functional and Spatial Changes in the Former Greater Cracow

The article assesses the usefulness of documents in the field of spatial planning for change management in heritage cities. The analysis was carried out on the basis of the Cracow borders of Greater Cracow, which were created by the inclusion of the neighbouring municipalities in the early twentieth century. Today, this space is the core of the city. This implies certain consequences associated with investment pressure in a space that is already heavily invested in. The author of the study shows that despite the many drawbacks that the system of spatial planning in Poland has, it should be possible to take maximum advantage of legal solutions to direct changes in the valuable areas. The analysis indicates those aspects of spatial policy which should be particularly taken into account in heritage cities. The thesis is supported with specific examples of the consequences of actions that were taken – or not taken – in the past.

Keywords: Cracow, spatial planning, change management, spatial policy, Greater Cracow.

Piotr Miodunka

Katedra Historii Gospodarczej i Społecznej
Uniwersytet Ekonomiczny w Krakowie

Wybrane problemy rozwoju małych miast galicyjskich w okresie przedautonomicznym (1772–1866)

Streszczenie

Opracowanie ma na celu wstępne rozpoznanie głównych uwarunkowań rozwoju mniejszych miast zachodniej części Galicji w latach 1772–1866. Przyjęto, że były to miejscowości liczące mniej niż 5 tys. mieszkańców, których miejski status nie budził wątpliwości. W omawianym okresie władza była zainteresowana jedynie miastami w dobrach państwowych i największymi miastami prywatnymi, gdzie zadbano o profesjonalizację magistratów. Z racji niskich dochodów miast nie przyczyniło się to do ich rozwoju. Te zmiany nie dotyczyły licznej grupy mniejszych miast prywatnych. Dopiero reorganizacja administracji terenowej w latach 50. XIX w. dała możliwości awansu niewielkim miastom. Wspólną słabością tych ośrodków był niski stopień zorganizowania szkolnictwa, chociaż sama obecność instytucji oświatowych wyróżniała je od wsi. Mając jednak na względzie wyraźny przyrost zaludnienia w omawianym okresie, można przypuszczać, że był on zasługą innych – niż wyżej uwzględnione – czynników wzrostu.

Słowa kluczowe: Galicja, małe miasta, gospodarka, administracja, demografia.

1. Wprowadzenie

Na czasy, kiedy południowa Polska znajdowała się pod panowaniem austriackim (1772–1918), przypadło wiele zjawisk znacznie dynamizujących proces urba-

nizacji¹. Te przemiany w Galicji nie spotkały się z większym zainteresowaniem badaczy. Nieliczne studia z tego okresu dotyczą okresu autonomicznego i odnoszą się do większych ośrodków miejskich [Broński 2003]. Problemy rozwoju małych miast galicyjskich nie zostały jak dotąd w pełni opracowane². Dysponujemy wprawdzie poświęconymi tym kwestiom rozdziałami w monografiach tychże ośrodków, a nawet osobnymi publikacjami, niemniej zdecydowanie bardziej wyczerpująco zajmowano się jak dotąd okresem po 1866 r.³ Ponadto opracowania monograficzne rzadko ukazują tematykę miejską w szerszej niż powiatowa perspektywie. Dopiero ostatnio opublikowana została praca poświęcona wyłącznie miastom i ich mieszkańcom w okresie 1772–1848, poruszająca wiele aspektów tego zaniedbanego pola badawczego [Jewuła 2013].

Wyraźnie większe zainteresowanie epoką autonomiczną dziejów zaboru austriackiego wydaje się w pełni zrozumiałe. Wówczas to nawet na mniejsze miasta oddziaływały liczne czynniki modernizacyjne, jak chociażby rozbudowa infrastruktury komunikacyjnej czy pełnione funkcje administracyjne. Ponadto po wejściu w życie ustawy o samorządzie gminnym (1867) niezwykle istotna była możliwość rzeczywistego wpływu mieszkańców na kierunek rozwoju własnego miasta. Tymczasem przed erą samorządności, a zwłaszcza przed uwłaszczeniem (1848), dominowały tradycyjne, przedindustrialne procesy miastotwórcze – przede wszystkim związane z obsługą rynku lokalnego. Przedmiotem niniejszego opracowania są nieliczne pozostałe determinanty rozwojowe, takie jak: funkcje administracyjne, stan finansów czy stosunki oświatowe. Ich wybór warunkowany jest dosyć słabą bazą źródłową dotyczącą małych miast w okresie przedautonomicznym. Za główny probierz rozwoju zostały uznane zmiany w liczbie mieszkańców⁴.

¹ Zwykle wyróżnia się cztery zasadnicze aspekty urbanizacji: statystyczno-demograficzny, ekonomiczno-infrastrukturalny, fizjonomiczno-budowlany oraz społeczno-kulturalny [Broński i Szpak 2002, s. 18]. Natomiast M. Nietyksza [1980, s. 400] jako nowe zjawiska w dziejach XIX-wiecznych miast wskazała: znaczne przyspieszenie tempa wzrostu demograficznego, powstanie nowych miast i osad przemysłowych, kształtowanie się okręgów przemysłowych i wielkich aglomeracji, skupienie w miastach najważniejszych zjawisk społecznych, kompleksowe zmiany w dziedzinie urbanistyki, budownictwa i gospodarki komunalnej.

² Warto zwrócić uwagę na opracowanie J. Hoff [1992], które wskazuje na przemiany społeczne w obrębie małych miast zachodniej Galicji, ale także obejmuje wyłącznie okres autonomiczny. Bardziej okazałe w ostatnim czasie prezentuje się ilościowy dorobek dotyczący mniejszych ośrodków miejskich Królestwa Polskiego.

³ Z nowszych XIX-wiecznych monografii należy wymienić opracowanie dotyczące Nowego Targu [Kowalik 2006] oraz Jasła [Laskowski 2007]. Cały wiek XIX obejmuje najnowsza publikacja o Wadowicach [Meus 2013], gdzie zamieszczono także zestawienie publikacji regionalnych z terenu dawnej Galicji.

⁴ Jest to zatem zakres badawczy znacznie węższy niż w monografii poświęconej miastom Francji w ostatnim stuleciu przed uprzemysłowieniem [Lepetit 2006]. Zagadnieniom potencjału gospodarczego miast galicyjskich (wszystkich) oraz ich strukturą zawodową zajął się Ł. Jewuła [2013].

Opracowanie dotyczy małych miast zachodniej części Galicji, tzn. w odniesieniu do okresu przed autonomią obejmującej cyrkuły: wadowicki, bocheński, nowosądecki, tarnowski, jasielski i rzeszowski. Podział taki był krótko sankcjonowany prawnie, a w praktyce funkcjonował już w ówczesnej literaturze.

Przed przystąpieniem do zasadniczych rozważań należy rozstrzygnąć, jakie miejscowości Galicji można uznać za miasta, a następnie zdecydować, które z nich powinno się zaklasyfikować jako miasta małe. Ponieważ studium obejmuje okres od pierwszego rozbioru w 1772 r. po 1866 r., pod uwagę wzięte zostaną osady miejskie według kryterium historycznego, tj. zakorzenionego jeszcze w I Rzeczypospolitej. Administracja austriacka, starając się uporządkować stosunki miejskie w nowo anektowanym kraju, dokonała w połowie lat 80. XVIII w. weryfikacji staropolskich przywilejów miejskich oraz klasyfikacji osad cieszących się tymi przywilejami jako miasta albo miasteczka [Rutowski 1888, s. XI, XII; Karpiniec 1932/33, s. 1–5, 18–22]. Podział ten abstrahował niemal zupełnie od wielkości ośrodka, był zdaje się jedynie pochodną określeń *civitas* i *oppidum* stosowanych w dawnych dokumentach, nie miał też w późniejszych czasach większego znaczenia⁵.

W omawianym okresie trwał jednak proces uzyskiwania przez niektóre wsie cech ośrodków miejskich. Został on zapoczątkowany już przed rozbiorami poprzez wydawanie przez królów polskich przywilejów na targi, bez nadawania praw miejskich. Przez długi czas po 1772 r. posiadanie przywilejów targowych także sprzyjało wykształcaniu się pewnych cech miejskich, ale w drugiej połowie XIX w. doszły nowe czynniki, jak rozwój administracji szczebla lokalnego, przemysłu czy turystyki. W rezultacie niektóre z tych wsi uzyskały później tytuły miasteczek na wzór historycznych osad miejskich.

Z uwagi na umiarkowaną dynamikę procesów demograficznych w pierwszej połowie XIX w. w niniejszym opracowaniu przyjęto, że małe miasta Galicji to takie, które nie osiągnęły do 1857 r. (pierwszy powszechny spis ludności w Galicji) 5 tys. mieszkańców⁶. Trzeba w tym miejscu dodać, że na progu epoki autonomicznej w całej Galicji zdecydowanie przeważały ośrodki miejskie, które można określić jako małe. W 1857 r. ludność poniżej 4,5 tys. liczyło 87% osiedli miejskich, a niemal 19% – nawet poniżej 1 tys. [Madurowicz-Urbańska 1978, s. 178].

2. Polityka miejska w Galicji

Polityka państwa austriackiego przez długi czas nie ingerowała w rozwój małych miast – zwłaszcza prywatnych – podobnie jak wsi pełniących niektóre

⁵ Chociaż np. starano się ten podział stosować w statystyce urzędowej.

⁶ Łącznie z Chrzanowem, który wykazał nieznacznie ponad 5 tys. mieszkańców w spisie z 1857 r.

miejskie funkcje (targi). Dopiero reforma uwłaszczeniowa, zniesienie jurysdykcji dominialnej, powstanie nowych struktur administracyjnych (powiaty polityczne i sądowe), budowa dróg i kolei doprowadziły do trwałych zmian w hierarchii ośrodków miejskich i wiejskich oraz zasięgu ich wpływów. Przetrwały one w dużej mierze do II wojny światowej, a niekiedy skutkują do dziś.

W oparciu o dane z najstarszych urzędowych zestawień ośrodków miejskich z lat 1794 i 1818 zamieszczone przez J. Karpińca [1932/33, s. 24–29] można szacować liczbę małych miast w zachodniej części Galicji (bez Rzeczypospolitej Krakowskiej) na 80 ośrodków⁷. Były to w większości miasta, które jeszcze przed 1772 r. uzyskały zezwolenie na lokację miejską od królów polskich. Do wyjątków należały miejscowości Gdów czy Jodłowa, które uzyskały uprzednio jedynie przywileje na targi i jarmarki bez formalnego uzyskania praw miejskich [Maroszek 1990, s. 214, 227, 228]⁸. Tymczasem wsi, które otrzymały w ciągu XVIII w. (niekiedy jeszcze wcześniej) prawo do odbywania targów i jarmarków, było na tym obszarze znacznie więcej. Prawdopodobnie pomyślne warunki do wymiany handlowej sprawiły, że niektóre z nich w późniejszym czasie zostały uznane za miasteczka w urzędowych i półurzędowych klasyfikacjach: Czarny Dunajec, Korczyna, Majdan (Królewski), Maków (Podhalański), Sucha (Beskidzka), Uście (Ruskie, Gorlickie), Zdynia [Maroszek 1990, s. 214, 215]. Wreszcie dla całkiem sporej grupy osad, która od połowy XIX w. określana była (nieraz stale) jako miasteczka, nie da się ustalić powodów tej klasyfikacji, niemniej były one najprawdopodobniej miejscami targowymi. Przykładem takiej osady jest np. Szczucin położony nad Wisłą, którego znaczenie polegało na ulokowaniu tam komory celnej oraz na handlowej obsłudze ludności odciętej przez granice od starych ośrodków miejskich położonych na lewym brzegu rzeki.

Podstawowym problem rozwoju małych miast galicyjskich w omawianym okresie był brak istotniejszych bodźców rozwojowych. Administracja austriacka w początkach swoich rządów była przekonana, że miast w Galicji jest zbyt dużo i że mieszczanami można właściwie nazwać tylko Żydów, bo oni nie zajmowali się rolnictwem [Tokarz 1909, s. 333, 334]. Jeszcze okres józefiński (1780–1790) rokował pomyślnie. Cesarz wykazywał żywe zainteresowanie podniesieniem zdolności podatkowej poddanych, przy czym ingerował także – co było na ziemiach polskich swoistym *novum* – w stosunki między właścicielami ziemskimi a ich miejskimi czy wiejskimi poddanymi. Ponadto w owym czasie budowano główne trakty drogowe łączące Galicję z resztą monarchii, wreszcie ustabilizowano siedziby administra-

⁷ Wyłączono miejscowości: Niegowić, Łapanów, Szczepanów i Szczurową wymienione w 1794 r., a niewymienione w 1818 r. (poza Niegowicią), których później do grona miasteczek nie zaliczano.

⁸ Niejasne pozostają przyczyny zaliczenia Zbyszyc do grona miasteczek.

cyjne. W późniejszym okresie ten ambitny plan zarówno w dziedzinie reform społecznych, jak i inwestycji gospodarczych uległ znaczącemu ograniczeniu.

Ograniczenie reformatorskich poczynań Wiednia znalazło również wyraz w polityce miejskiej. W zakresie weryfikacji, które osady należy uznać za miejskie, nie zrobiono nic poza stosowaniem podziału na miasta, miasteczka i wsie według klasyfikacji sporządzonej w latach 80. XVIII w. na potrzeby indeksu do mapy Galicji. W praktyce duże znaczenie miał podział miast na leżące w dobrach państwowych (dawnych królewskich i dobrach kościelnych) oraz prywatne (szlacheckie)⁹. Na to nakładał się podział istniejący w innych krajach monarchii austriackiej wyróżniający miasta „wolne” w dobrach panującego oraz miasta „poddańcze” znajdujące się w zarówno w dobrach państwowych, jak i prywatnych. Miasta państwowe zarządzane były w dwojaki sposób. Wolne miasta królewskie uzyskały władze w postaci magistratów ze stosunkowo rozbudowanym aparatem urzędniczym (tabela 1). Magistraty miały prawa dominiów, czyli stanowiły najniższy szczebel administracyjny państwa. Magistraty zaprowadzono również w znaczniejszych miastach prywatnych (poddańczych), pozostawiając bez zmian uprawnienia własnościowe (czynsze, prawo propinacji, inne świadczenia). Nazywano je odtąd miastami municypalnymi. Pozostałe miasta państwowe były pod kierownictwem dominiów, a ich miejscowy zarząd nazywano kamerarią miejską (*städtische Kämmeri*) [Pilat 1878, s. 11, 12]. Funkcjonowały one zatem w sposób zbliżony jak miasta w majątkach prywatnych (oczywiście poza municypalnymi). Ośrodki miejskie, które pozostały pod zwierzchnością prywatnych dominiów, czyli właścicieli ziemskich, były od nich nadal niemal całkowicie zależne, a ich ustroj nie zmienił się od czasów przedrozbiorowych¹⁰. Miastami w dobrach prywatnych, zwykle zresztą noszącymi miano miasteczek, ale niekiedy najmniejszymi pod względem demograficznym, państwo interesowało się w znikomym stopniu.

Tabela 1. Organizacja władz miejskich małych miast zachodniej Galicji w okresie przedautonomicznym

Magistrat	Kęty, Oświęcim, Wojnicz, Biecz, Gorlice, Ciężkowice, Grybów, Jasło, Krosno, Leżajsk, Łańcut, Przeworsk, Myślenice, Stary Sącz, Nowy Targ, Pilzno, Ropczyce, Andrychów, Lanckorona, Wadowice, Zator, Skawina, Wieliczka, Żywiec
Kameraria miejska	Wilamowice, Lipnica Murowana, Uście Solne, Czchów, Kołaczyce, Tymbark, Muszyna, Tylicz, Tuchów, Dobczyce

Źródło: [Provinzial-Handbuch... 1847, s. 252–264; Provinzial-Handbuch... 1855, s. 44–59].

⁹ W dobrach państwowych administracja dysponowała szerszymi możliwościami kierowania zmianami [Tokarz 1909, s. 348, 349].

¹⁰ W miasteczkach prywatnych przez całą pierwszą połowę XIX w. nadal funkcjonowały urzędy miejskie (wójt sądowy, burmistrzowie, podwójci, ławnicy) takie jak w okresie przedrozbiorowym – Archiwum Narodowe w Krakowie, rkps dep. 455, s. 203 (Przeclaw, 1849 r.).

Blizsze zainteresowanie władz państwowych miastami w pierwszej połowie XIX w. polegało głównie na ścisłym kontrolowaniu władz miejskich, szczególnie w zakresie gospodarki finansowej. Dotykało to zwłaszcza miast magistrackich, dysponujących teoretycznie najszerszą i najlepiej wykwalifikowaną kadram [Pilat 1878, s. 13, 14]. Niemniej jednak regulacje zaborcy umożliwiły bardziej zdyscyplinowaną gospodarkę finansami i majątkiem miejskim, w czasach Rzeczypospolitej przedrozbiorowej prowadzonej nieraz w sposób nieprzejrzysty i niefrasobliwy [Tokarz 1909, s. 109, 342–344].

3. Gospodarka finansowa

Badanie finansowej strony funkcjonowania małych miast w czasach przedautonomicznych nie jest zadaniem prostym. Przede wszystkim dostępne powszechnie dane dotyczą końcowego okresu i jedynie ośrodków pozostających pod kontrolą władz, a więc bez miast prywatnych niemunicipalnych. Dochody tej pierwszej kategorii dla 1840 r. prezentuje tabela 2. Podstawowym źródłem wpływów do miejskiej kasy były nieruchomości i niewielkie przedsiębiorstwa oddawane w dzierżawę w drodze licytacji, a przede wszystkim dochody z propinacji [Jewuła 2013, s. 23, 76, 151].

Tabela 2. Dochody magistratów i kamerarii miejskich w 1840 r.

Miejscowość	Status	Ludność	Dochód (złr)	Doch./mieszk.
Andrychów	mu	978	2914	3,0
Biecz	kr	2266	2523	1,1
Brzostek	km	838	364	0,4
Ciężkowice	mu	2274	2633	1,2
Czechów	km	1622	1352	0,8
Dębowiec	km	1998	454	0,2
Dobczyce	km	2679	2107	0,8
Gorlice	mu	3610	7074	2,0
Grybów	km	1636	1427	0,9
Jasło	kr	2144	7213	3,4
Kęty	kr	4344	7181	1,7
Końce	km	1772	2006	1,1
Krosno	kr	2153	7764	3,6
Krościenko	km	1178	532	0,5
Lanckorona	mu	1661	3269	2,0
Leżajsk	mu	4039	3774	0,9

cd. tabeli 2

Miejscowość	Status	Ludność	Dochód (złr)	Doch./mieszk.
Lipnica Murowana	km	1026	981	1,0
Łańcut	mu	2323	2129	0,9
Muszyna	km	2080	1122	0,5
Myślenice	kr	2279	8162	3,6
Nowy Targ	kr	3662	4789	1,3
Oświęcim	kr	2541	5810	2,3
Pilzno	mu	1265	3172	2,5
Piwniczna	km	2551	1764	0,7
Przeworsk	mu	2717	3943	1,5
Ropczyce	mu	1303	2629	2,0
Skawina	mu	949	2994	3,2
Stary Sącz	mu	3435	7180	2,1
Strzyżów	km	1367	1099	0,8
Tuchów	km	1663	1797	1,1
Tylicz	km	1443	673	0,5
Tymbark	km	635	536	0,8
Uście Solne	km	1461	3116	2,1
Wadowice	kr	3318	14 460	4,4
Wieliczka	kr	6473	19 202	3,0
Wilamowice	km	1886	2430	1,3
Wojnicz	mu	1118	3982	3,6
Zator	kr	1507	2746	1,8
Żywiec	mu	3904	5315	1,4

Skróty: kr – królewskie, mu – municypalne, km – kameraria miejska.

Źródło: [Statistische übersicht... 1840, s. 83, 84].

Tabela 2 pokazuje znaczną rozpiętość dochodów miast zachodniogalicyskich, przy czym mniejsze znaczenie mają tu wartości bezwzględne, większe zaś dochód *per capita*. Dochody na jednego mieszkańca Wadowic były 22-krotnie wyższe niż w przypadku najbiedniejszego Dębowca. W przedziale o dochodzie powyżej 3 złotych reńskich (dalej: złr) na głowę mieszkańca (Andrychów, Jasło, Krosno, Myślenice, Skawina, Wadowice, Wieliczka, Wojnicz) wszystkie miasta należały do kategorii wolnych miast królewskich lub municypalnych, a najwięcej ich leżało w cyrkule wadowickim. Miasta najuboższe, z dochodem wynoszącym nie więcej niż 0,5 złr na mieszkańca (Brzostek, Dębowiec, Krościenko, Muszyna, Tylicz), pozostawały pod zarządem kamerarii miejskich oraz położone były w rejonach podgórskich.

Pod koniec ery monarchii absolutnej urzędowe schematyzmy podawały kluczowe dane o kondycji gospodarczej miast, przy czym nadal brakowało w tych zestawieniach dawnych miast prywatnych (tabela 3).

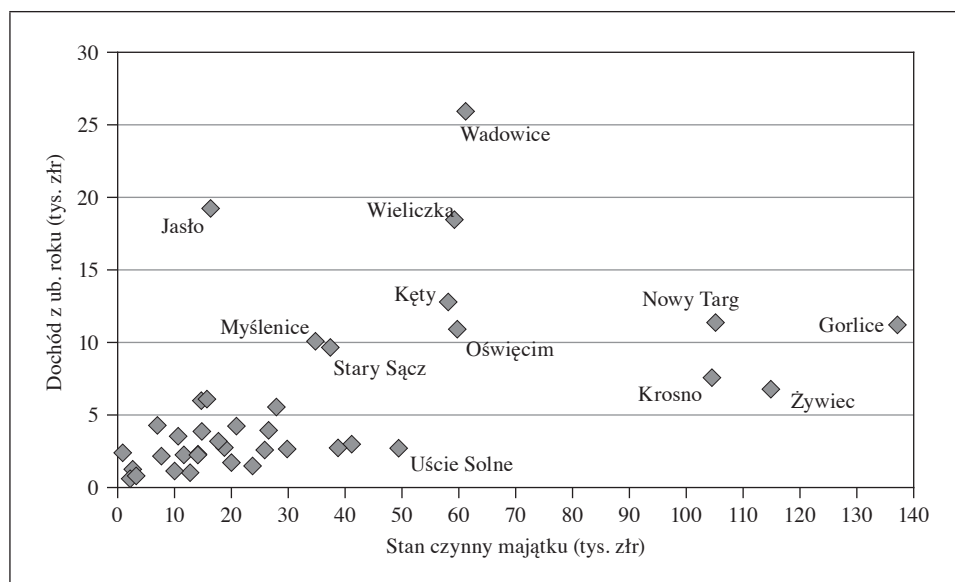
Tabela 3. Majątek i dochody mniejszych miast zachodniej Galicji w 1861 r.

Miejscowość	Stan czynny majątku (złr)	Dochód z ub. roku (złr)
Andrychów	18 886	2 713
Biecz	41 273	2 947
Brzostek	2 764	1 217
Chrzanów	1 000	2 353
Czchów	23 839	1 446
Dębowiec	2 313	565
Dobczyce	10 752	3 494
Gorlice	137 253	21 170
Grybów	20 119	1 678
Jaśło	16 460	19 196
Kęty	58 249	12 748
Końce	14 243	2 255
Krosno	104 627	7 532
Krościenko	12 850	983
Lanckorona	7 097	4 242
Leżajsk	20 999	4 193
Lipnica Murowana	7 806	2 123
Łańcut	26 660	3 901
Muszyna	25 974	2 546
Myślenice	34 895	10 040
Nowy Targ	105 264	11 330
Oświęcim	59 843	10 872
Pilzno	11 760	2 211
Piwniczna	29 923	2 615
Przeworsk	14 824	5 948
Ropczyce	17 832	3 149
Skawina	14 916	3 826
Stary Sącz	37 517	9 615
Tuchów	38 872	2 691
Tylicz	3 369	762
Tymbark	10 128	1 099

cd. tabeli 3

Miejscowość	Stan czynny majątku (złr)	Dochód z ub. roku (złr)
Uście Solne	49 531	2 668
Wadowice	61 313	25 889
Wieliczka	59 335	18 423
Wilamowice	15 812	6 054
Wojnicz	28 028	5 508
Zator	14 214	2 203
Żywiec	114 993	6 736

Źródło: [Handbuch des Statthaltereii-Gebietes... 1861].

Rys. 1. Majątek i dochody małych miast zachodniej Galicji w 1861 r.

Źródło: jak w tabeli 3.

U progu ery autonomicznej sytuacja gospodarcza miast nie przedstawiała się najlepiej. Dane z 1861 r. ukazują, że aktywa majątkowe gmin miejskich zwykle nie przekraczały wartości 30 tys. złr, natomiast roczne dochody najczęściej nie przekraczały 5 tys. złr¹¹. Najkorzystniej prezentowały się Wadowice (rys. 1), gdzie przy aktywach przeciętnej wielkości osiągnęto najwyższy dochód spośród analizo-

¹¹ Dla porównania roczna płaca prezydenta Krakowa w latach 1863–1872 wynosiła 4 tys. złr [Górkiewicz 1950, s. 232, 233].

wanych miast. Podobnie nieźle wyglądała gospodarka miejska Jasła. Z kolei grupa miast Gorlice, Krosno, Nowy Targ i Żywiec posiadała całkiem znaczny majątek czynny (ponad 100 tys. złr), ale nie przekładało się to na odpowiednio wysokie dochody roczne.

4. Administracja miejska

W stosunku do okresu I Rzeczypospolitej pod panowaniem austriackim zakres samodzielności miast królewskich został ograniczony. Skład władz miejskich zależał od wielkości ośrodka i jego możliwości finansowych, większość urzędników była bowiem opłacana stałą pensją¹². Dostęp do najwyższych stanowisk był limitowany przez konieczność wykazania się odpowiednią wiedzą, znajomością języka niemieckiego, wreszcie koniecznością uzyskania nominacji od urzędu cyrkularnego. Najistotniejsze kompetencje władz miejskich dotyczyły zarządu majątkiem gminnym, spraw porządkowych i sądownictwa (magistraty) [Pilat 1878, s. 12, 13; Grodziski 1971, s. 54–56; Jewuła 2013, s. 22–24]. Poza stanowiskami urzędniczymi występującymi powszechnie (syndyk, asesorowie, sekretarz, kasjer, kontroler) w zależności od potrzeb pojawiały się w niektórych ośrodkach urzędy do specjalnego zawiadywania wydzielonymi sprawami (np. rewizor policyjny, leśniczy) oraz płatne stanowiska usługowe kwalifikowanych specjalistów (np. chirurg, akuszerka). Drugą grupę stanowił personel porządkowo-egzekucyjny, na który składali się woźni, pachołkowie miejscy, gajowi, policjanci itp.¹³

Z braku łatwo dostępnych źródeł bez kwerendy archiwalnej trudno jest omówić funkcjonowanie władz miejskich w okresie przedautonomicznym. Jediną możliwość – i to wyłącznie w odniesieniu do miast kontrolowanych przez państwo – dają publikowane wykazy składów władz magistratów i kamerarii miejskich. Analizy utrudniają jednak duże wahania w liczebności urzędów i funkcji miejskich oraz pozostawanie stanowisk przez pewien czas bez obsady. Porównując ze sobą wykazy urzędników z lat 1847 i 1855, widzimy ogólnie zmniejszenie ich liczebności dla drugiej z analizowanych dat [*Provinzial-Handbuch...* 1847, s. 252–264; *Provinzial-Handbuch...* 1855, s. 44–59]. Rozpiętość w liczbie urzędników i kwalifikowanych stanowisk miejskich była znaczna. W 1847 r. w Kętach i Wieliczce było ich aż po 17, w Krośnie, Myślenicach i Starym Sączu – po 14, zwykle jednak ta grupa nie prze-

¹² W czasach przedrozbiorowej Rzeczypospolitej większość urzędów miejskich (radni, wójt) była pełniona w zasadzie honorowo.

¹³ Podział pracowników miejskich na dwie grupy został oparty na urzędowych schematach, w których pierwsza grupa wskazywana jest z imienia i nazwiska, a druga jedynie zbiorczo.

kraczała 10 osób¹⁴. Skromniejszy skład miały wówczas kamerarie miejskie – od dwóch do sześciu osób. W 1855 r. największą liczbę głównych stanowisk miejskich posiadało Krosno – 15 (choć wiele z nich było aktualnie nieobsadzonych), dalej Kęty i Wieliczka – po 14 oraz Stary Sącz – 13. Kamerarie miejskie składały się wówczas z trzech do sześciu stanowisk. Bardziej miarodajnym wskaźnikiem możliwości prowadzenia przez miasto efektywnej polityki wydaje się liczebność personelu pomocniczo-porządkowego. W 1847 r. Wieliczka opłacała aż 21 osób (m.in. ogrodnika), a Kęty i Wadowice – po 19 osób. Byli to głównie policjanci i nocni stróże. Większą obsadę utrzymywano jeszcze w Żywcu (14 osób), w pozostałych była ona dużo skromniejsza i nie przekraczała dziewięciu osób. W Czchowie, Lipnicy Murowanej, Krościenku, Tyliczu czy Tymbarku kamerarie miejskie zatrudniały jedynie po jednym policjancie. W 1855 r. także w tej grupie zatrudnienie uległo zmniejszeniu. Najliczniejsze służby miały Wadowice (16), niewiele mniej – Kęty i Żywiec (po 14), pozostałe miasta – nie więcej niż 10 osób. Zwiększyła się liczba miasteczek utrzymujących tylko jedną osobę personelu pomocniczo-porządkowego, były to: Czchów, Grybów, Krościenko, Lipnica Murowana, Tylicz i Tymbark.

5. Szkolnictwo

W okresie przedautonomicznym najniżej zorganizowany szczebel szkolnictwa publicznego stanowiły dwuklasowe szkoły trywialne¹⁵. Bardziej rozbudowane instytucje edukacyjne – szkoły główne działały przeważnie w miastach będących siedzibami władz cyrkularnych [Grodziski 1971, s. 257; Karolczak 1999, s. 249–253]. Stan szkolnictwa w małych miastach zachodniej Galicji – mniej więcej w połowie omawianego okresu – prezentuje tabela 4.

Z tabeli 4 wyłania się przede wszystkim smutny obraz stanu ówczesnego szkolnictwa galicyjskiego. We wszystkich cyrkułach zachodniej części prowincji szkoły trywialne były nieliczne i w większości koncentrowały się w miastach – np. w cyrkułe jasielskim stanowiły one 100%. Natomiast zdecydowana większość ośrodków miejskich posiadała u siebie zorganizowaną szkołę trywialną, przeważnie z obsadą jednego nauczyciela. Tym samym możliwości zdobycia elementarnej edukacji istniały niemalże wyłącznie w miastach i miasteczkach¹⁶.

¹⁴ Do składu urzędników i kwalifikowanych funkcjonariuszy miejskich wliczono także – pełnione zwykle nieodpłatnie – funkcje honorowych asesorów.

¹⁵ Przy wielu parafiach, tam gdzie nie zorganizowano szkoły trywialnej, często funkcjonowały nadal szkoły parafialne.

¹⁶ W cyrkułach rzeszowskim i tarnowskim dominacja osad miejskich w strukturze szkolnictwa trywialnego byłaby wyraźniejsza, gdyby nie szkoły trywialne występujące we wsiach z kolonistami niemieckimi, dosyć licznymi w tych rejonach.

Tabela 4. Szkolnictwo publiczne w mniejszych miastach zachodniej Galicji w 1826 r.

Cyrkuł	Szkoła główna	Szkoły trywialne w mniejszych miastach	% ogółu szkół trywialnych w cyrkule
Rzeszowski	–	Tyczyn, Kańczuga, Leżajsk, Łańcut, Sokółów, Żołynia, Przeworsk, Głogów, Rudnik, Rozwadów, Ulanów, Dzików ^a , Radomyśl, Sędziszów	64
Jasielski	Jasło	Strzyżów, Czudec, Kołaczyce, Brzostek, Biecz, Gorlice, Frysztak, Krosno, Żmigród, Dębowiec, Dukla	100
Bocheński	Wieliczka	Dobczyce, Brzesko, Czchów, Lipnica Murowana, Nowy Wiśnicz, Zakliczyn, Niepołomice, Uście Solne, Wojnicz	67
Sądecki	–	Limanowa, Bobowa, Ciężkowice, Grybów, Stary Sącz, Muszyna, Piwniczna, Krościenko, Nowy Targ, Tymbark	67
Tarnowski	–	Dębica, Pilzno, Ropczyce, Tuchów, Wielopole, Baranów, Kolbuszowa, Mielec, Przecław, Radomyśl	71
Wadowicki	Myślenice, Wadowice	Jordanów, Lanckorona, Kęty, Oświęcim, Wilamowice, Kalwaria, Skawina, Andrychów, Zator, Maków, Żywiec	52

^a szkoła zapewne obsługiwała miasteczko Tarnobrzeg.

Źródło: [Schematismus... 1826, s. 496–517].

Stan przedstawiony w tabeli 4 nie uległ poważniejszym zmianom do lat 50. i 60. XIX w., kiedy utworzono wiele szkół trywialnych na wsi. W przededniu epoki autonomicznej przybyło natomiast nieco szkół głównych w mniejszych miastach, takich jak: Krosno, Leżajsk, Gorlice, Nowy Targ, Stary Sącz, Kęty czy Żywiec [*Handbuch des Statthalterei-Gebietes...* 1865, s. 308–315, 364–376].

6. Reformy administracyjne po 1848 roku

Pod koniec ery rządów absolutnych doszło do reformy podziału administracyjnego w Galicji, która miała odcisnąć wyraźnie piętno na procesie formowania nowej hierarchii ośrodków miejskich. Uprzednio obszar zachodniej Galicji był podzielony na sześć cyrkułów, z tego cztery miały siedzibę w większych miastach. Niższym szczeblem administracyjnym były już tylko miasta magistrackie i dominia, przy czym te drugie nie angażowały większego aparatu

urzędniczego¹⁷. Jedynie placówki straży finansowej były rozmieszczone również w wielu mniejszych ośrodkach miejskich. Po uwłaszczeniu i utracie racji bytu przez dominia sprawa reorganizacji administracji terenowej stała się paląca, ale mimo to przeciągnęła się do 1855 r. W pierwszym rządzie w ramach cyrkułów powstały urzędy skarbowe (1850), natomiast projektowane powiaty sądowe i większe polityczne (administracyjne) miały już granice cyrkułów przekraczać. Na siedziby urzędów skarbowych wyznaczano przede wszystkim miasta i miasteczka, ale faktycznie niektóre z pierwotnych lokalizacji zostały szybko zmienione (tabela 5). Tylko przeniesienie siedziby urzędu podatkowego z Lipnicy do Wiśnicza (przy niezmienionym okręgu) zostało oficjalnie ogłoszone, pozostałe zmiany miały zapewne charakter prowizoryczny¹⁸.

Reforma administracji terenowej i sądownictwa pierwszej instancji miała nastąpić niewiele później. W 1851 r. obwieszono o siedzibach starostw powiatowych i lokalizacjach zawierających się w nich sądów powiatowych. W zachodniej Galicji projektowano 26 powiatów politycznych oraz 79 sądów powiatowych. Wszystkie ośrodki starostw miały być zlokalizowane w miastach, które jednocześnie były siedzibami sądów powiatowych¹⁹. Natomiast pozostałe sądy powiatowe zostały rozmieszczone nie tylko w ośrodkach miejskich, 13 z nich miało bowiem swoje centra we wsiach²⁰. Reforma w takim kształcie nie weszła w życie. Ostatecznie cyrkuły miały działać do 1865 r., a w 1854 r. zdecydowano o utworzeniu w zachodniej Galicji 68 niewielkich powiatów sądowo-administracyjnych (*gemischte*), przy czym ich siedziby i – najprawdopodobniej – kształt terytorialny wzorowano na istniejących już powiatach podatkowych (tabela 6) [*Reichs-Gesetz-Blatt...* 1854, nr 111, rozporządzenie z 24.04.1854; Reder 1975, s. 274–277, 280]. Wystąpiło jednak kilka różnic, tak względem rozmieszczenia urzędów podatkowych, jak i wcześniejszego projektu. Po raz pierwszy na ośrodek administracyjny przewidziano miasteczka: Kalwarię (Zebrzydowską) – za pobliską Lanckoronę, Tymbark – w miejsce wsi Mszana Dolna oraz Ulanów. W północnej części

¹⁷ Przykładowo jeden justycjariusz sędził w wielu okolicznych dominiach lub zlecano tę funkcję magistratowi pobliskiego miasta.

¹⁸ Od 1.11.1852 r. [*Allgemeines Landes-Gesetz...* 1855b, nr 235].

¹⁹ Z mniejszych miast miały to być: Chrzanów, Kęty, Żywiec, Wadowice, Jordanów, Nowy Targ, Dobczyce, Stary Sącz, Grybów, Gorlice, Jasło, Dukla, Krosno, Dąbrowa, Mielec, Pilzno, Sędziszów, Łańcut, Przeworsk, Rozwadów [*Allgemeines Landes-Gesetz...* 1855a, nr 94 (obwieszczenie z 16.07.1851)].

²⁰ Sądy powiatowe miały zostać umieszczone w następujących miastach i miasteczkach: Trzebinia, Skawina, Wieliczka, Niepołomice, Oświęcim, Andrychów, Zator, Myślenice, Lanckorona, Maków, Brzesko, Uście Solne, Wiśnicz, Krościenko, Limanowa, Zbyszyce, Ciężkowice, Biecz, Żmigrod, Wojnicz, Zakliczyn, Żabno, Tarnobrzeg, Brzostek, Radomyśl, Ropczyce, Kolbuszowa, Tyczyn, Głogów, Strzyżów, Sokołów, Leżajsk, Grodzisko.

cyркуłu bocheńskiego wieś Radłów ostatecznie zastąpiła wieś Szczurową oraz miasteczko Uście Solne (wcześniej projektowane jako powiat sądowy). Ponadto niewielka wieś Zasów przejęła funkcje przewidywane wstępnie dla pobliskiego miasteczka Radomyśla (Wielkiego). Względem pierwotnego projektu z 1851 r. straciło miasteczko Sędziszów, widziane jako siedziba starostwa powiatowego – zostało zupełnie pominięte. Zyskała natomiast Dębica, wcześniej przewidywana jako miasteczko w powiecie sądowym pilzneńskim.

Tabela 5. Siedziby urzędów skarbowych w zachodniej Galicji w latach 1850–1867 (bez większych miast)

Cyrkuł	Miasta i miasteczka	Wsie	Późniejsze zmiany
Wadowicki	Żywiec, Oświęcim, Kęty, Andrychów, Wadowice, Lanckorona, Skawina, Myślenice, Jordanów, Maków	Milówka	–
Krakowski	Trzebinia, Chrzanów	Liszki, Krzeszowice	–
Bocheński	Niepołomice, Wieliczka, Dobczyce, Lipnica (Murowana), Wojnicz, Brzesko	Szczurowa	Nowy Wiśnicz za Lipnicę, Radłów za Szczurową
Sądecki	Stary Sącz, Krościenko, Nowy Targ, Limanowa, Zbyszyce, Grybów	Krynica, Czarny Dunajec, Mszana Dolna	Muszyna za Krynice
Tarnowski	Żabno, Dąbrowa, Radomyśl (Wielki), Mielec, Kolbuszowa, Ropczyce, Dębica, Pilzno, Tuchów	–	Zasów za Radomyśl
Jasielski	Frysztak, Strzyżów, Brzostek, Jasło, Biecz, Gorlice, Żmigród (Nowy), Dukla, Krosno	–	–
Rzeszowski	Tyczyn, Przeworsk, Łańcut, Sokołów (Małopolski), Głogów (Małopolski), Leżajsk, Tarnobrzeg, Rozwadów	Nisko	–

Źródło: [Allgemeines Landes Gesetz und Regierungsblatt... 1853, nr 77 (zarządzenie z 29.01.1850); Provinzial-Handbuch... 1854, s. 187–191].

Po uruchomieniu urzędów doszło do zmiany dwóch lokalizacji określonych w ustawie, z miast do wsi zostały przeniesione następujące siedziby powiatów: z Muszyny do Krynicy oraz z Tymbarku do Skrzydłnej [Provinzial-Handbuch... 1856, s. 83; Provinzial-Handbuch... 1857, s. 80]. W odniesieniu do drugiego przy-

padku wiadomo, że Tymbark był miasteczkiem, które niewiele wcześniej zostało zniszczone przez pożar [Karolczak 1999, s. 218]²¹.

Tabela 6. Siedziby urzędów powiatowych w zachodniej Galicji w latach 1855–1867 (według obwodów)

Miasta i miasteczka	Wsie
Chrzanów	Jaworzno, Krzeszowice, Liszki, Mogiła
Oświęcim, Kęty, Andrychów, Wadowice, Żywiec, Kalwaria, Maków, Jordanów, Myślenice, Skawina	Ślemień, Milówka
Wieliczka, Niepołomice, Dobczyce, Wiśnicz, Brzesko, Wojnicz	Radłów
Nowy Targ, Krościenko, Tymbark ^a , Limanowa, Stary Sącz, Muszyna ^a , Grybów, Ciężkowice	Czarny Dunajec, Skrzydlna ^a , Krynica ^a
Gorlice, Biecz, Żmigród, Dukla, Jasło, Brzostek, Frysztak, Strzyżów, Krosno	
Tuchów, Pilzno, Dębica, Ropczyce, Kolbuszowa, Mielec, Dąbrowa, Żabno	Zasów
Tyczyn, Głogów, Łańcut, Przeworsk, Leżajsk, Sokołów, Ulanów, Rozwadow, Tarnobrzeg	Nisko

^a lokalizacje zmienione.

Źródło: [Reichs-Gesetz-Blatt... 1854, nr 111; Provinzial-Handbuch... 1857].

Nowo powołane urzędy powiatowe zostały rozmieszczone stosunkowo gęsto i – siłą rzeczy – umieszczone w niewielkich ośrodkach. Składały się one wprawdzie z niezbyt licznej, ale zróżnicowanej kadry urzędniczej, stale przebywającej w jednym miejscu. Niezmiernie ważna stała się zatem kwestia odpowiedniego budynku dla siedziby władz. Trudnościami lokalowymi należy zapewne tłumaczyć niekiedy zaskakujące umieszczenie urzędów, z pominięciem niektórych ośrodków miejskich.

Reforma administracyjna z połowy lat 50. XIX w. miała istotne znaczenie dla podniesienia miejskiego charakteru wielu niewielkich miast. Wpłynęła także zasadniczo na dotychczasowe stosunki lokalne przez zmianę kierunków przemierzania się ludności w celu załatwienia swoich codziennych spraw. Powiat obsługiwał znacznie większy obszar, niż wynosił zasięg miejskiego rynku lokalnego wyznaczanego przez cotygodniowe targi. Odtąd ludność była odciągana od załatwiania rozmaitych interesów w innych lokalnych ośrodkach, a zjeżdżała do miasteczek powiatowych, gdzie przy okazji załatwiania koniecznych spraw urzęd-

²¹ Podobnych przyczyn można się domyślać w przypadku spektakularnego pominięcia stosunkowo ludnego miasteczka Radomyśla na rzecz wsi Zasów.

dowych mogła zaspokoić również inne potrzeby. W nowo powołanych ośrodkach administracyjnych powiększał się popyt na lokalne towary i usługi, pojawiła się tam bowiem grupa konsumentów o stałych dochodach. Urząd powiatowy był przecież obsadzony przez kilku urzędników oraz mniej liczny personel pomocniczy. W tych samych miejscowościach funkcjonowały ponadto urzędy podatkowe. Sądowe funkcje ówczesnych powiatów sprawiały, że w miejscowościach powiatowych swoje siedziby ustanowili notariusze i adwokaci. Wreszcie trudno sobie wyobrazić funkcjonowanie urzędów bez poczty i posterunku żandarmerii. Takie skupisko urzędników i przedstawicieli wolnych zawodów przyciągało kolejnych – np. lekarzy. Reforma z lat 50. XIX w. miała trwały charakter, mimo że kolejna z lat 1866/1867 wykreowała nową, dwuszczeblową hierarchię lokalnych ośrodków administracyjnych.

7. Aspekt demograficzny

Obserwacje trendów demograficznych w miastach galicyjskich w okresie przedautonomicznym utrudnia brak publikacji statystycznych zawierających wyniki przeprowadzanych wówczas spisów konskrypcyjnych (wojskowych). Z tego względu bliższe informacje o liczbie mieszkańców małych miast zebrano głównie z materiałów archiwalnych dla dwóch cyrkułów: tarnowskiego i rzeszowskiego (tabela 7).

Biorąc pod uwagę wymienione dwa cyrkuły, widzimy, że w okresie przedautonomicznym zaludnienie małych miast zauważalnie się zwiększyło. Nie odbywało się to jednak równomiernie w czasie. Po stosunkowo pomyślnym końcu XVIII w. w epoce wojen napoleońskich nastąpiło wyraźne załamanie dynamiki przyrostu demograficznego. Po okresie odbudowy i zwiększenia potencjału ludnościowego w małe miasta uderzył kryzys połowy lat 40. i połowy lat 50. XIX w. (głód i epidemia cholery). Mimo to generalnie w okresie 1815–1857 w miastach objętych analizą zaludnienie zwiększyło się o 40,2%. Wzrost ten był bardziej dynamiczny niż ogółu ludności obu cyrkułów (24,6%)²². Nie rozkładał się on jednak równomiernie – podczas gdy Rozwadów, Tarnobrzeg, Żabno czy Dębica podwoiły liczbę mieszkańców, to Przeworsk, Wielopole i Głogów zanotowały nawet jej zmniejszenie.

²² Dane dotyczące ludności cyrkułów rzeszowskiego i tarnowskiego pochodzą z 1817 r. [Szewczuk 1939, s. 302] oraz 1857 r. [Zamorski 1989, s. 49].

Tabela 7. Ludność miast cyrkułów rzeszowskiego i tarnowskiego w latach 1786–1857

Miasto	Rok								Wskaźnik dynamiki (%)							
	1786	1800	1815	1824	1843	1857	1786–1800	1800–1815	1815–1824	1824–1843	1843–1857	1815–1824	1824–1843	1843–1857	1815–1857	
Baranów	841	1 000	935	1 138	.	.	18,9	-6,5	21,7	
Dąbrowa	1 495	1 495	1 079	1 213	.	2 144	0,0	-27,8	12,4	98,7	.	
Dębica	1 322	1 436	1 289	1 436	.	2 667	8,6	-10,2	11,4	106,9	.	
Głogów	2 353	2 114	2 182	2 233	2 607	2 148	-10,2	3,2	2,3	16,7	-17,6	.	.	-1,6	.	
Jawornik	.	.	511	589	.	587	.	.	15,3	14,9	.	
Kańczuga	.	.	1 486	1 496	.	1 606	.	.	0,7	8,1	.	
Kolbuszowa	1 163	1 286	1 114	1 373	.	2 104	10,6	-13,4	23,2	88,9	.	
Leżajsk	3 070	3 061	2 807	3 341	4 274	4 126	-0,3	-8,3	19,0	27,9	-3,5	.	.	47,0	.	
Łańcut	.	.	2 285	1 988	2 435	2 690	.	.	-13,0	22,5	10,5	.	.	17,7	.	
Mielec	1 665	2 076	1 982	2 140	2 475	3 125	24,7	-4,5	8,0	15,7	26,3	.	.	57,7	.	
Piłzno	1 192	1 296	1 110	1 274	.	1 360	8,7	-14,4	14,8	22,5	.	
Przeclaw	720	.	748	924	.	928	.	.	23,5	24,1	.	
Przeworsk	.	.	3230	3 105	2 617	2 359	.	.	-3,9	-15,7	-9,9	.	.	-27,0	.	
Radomyśl	941	1 238	1 228	1 405	.	2 044	31,6	-0,8	14,4	66,4	.	
Radomyśl (n. Sanem)	625	713	563	761	.	924	14,1	-21,0	35,2	64,1	.	
Ropczyce	1 791	2 190	2 165	2 512	.	3 029	22,3	-1,1	16,0	39,9	.	
Rozwadów	795	867	690	1 037	.	1 552	9,1	-20,4	50,3	124,9	.	
Rudnik	1 002	1 027	1 106	1 218	.	1 802	2,5	7,7	10,1	62,9	.	
Rzochów	509	491	536	632	.	596	-3,5	9,2	17,9	11,2	.	
Sędziszów	1 428	1 409	1 191	1 363	.	1 648	-1,3	-15,5	14,4	38,4	.	

cd. tabeli 7

Miasto	Rok						Wskaźnik dynamiki (%)					
	1786	1800	1815	1824	1843	1857	1786–1800	1800–1815	1815–1824	1824–1843	1843–1857	1815–1857
Sokołów	2 489	2 592	2 472	2 756	3 433	3 525	4,1	-4,6	11,5	24,6	2,7	42,6
Tarnobrzeg	802	1 081	969	1 205	.	2 195	34,8	-10,4	24,4	.	.	126,5
Tuchów	1 157	1 232	1 346	1 633	.	1 802	6,5	9,3	21,3	.	.	33,9
Tyczyn	.	.	1 317	1 349	.	1 483	.	.	2,4	.	.	12,6
Ulanów	1 715	2 193	2 028	2 352	2 676	3 151	27,9	-7,5	16,0	13,8	17,8	55,4
Wielopole	754	741	835	994	.	803	-1,7	12,7	19,0	.	.	-3,8
Zabno	1 099	669	615	795	.	1 298	-39,1	-8,1	29,3	.	.	111,1
Ogółem (miast)							7,1 (21)	-6,5 (21)	11,7 (27)	14,5 (7)	3,0 (7)	40,2 (26)

Źródło: Archiwum Narodowe w Krakowie, Teki Schneidra sygn. 1849, 1850 oraz [Rutowski 1888, s. 66–68; Skorowidz... 1868].

8. Zakończenie

W okresie przedautonomicznym brakowało istotniejszych bodźców do rozwoju małych miast płynących z zewnątrz. Zreformowano wprawdzie ustrój tych ośrodków, którymi państwo się interesowało (głównie w dobrach państwowych i największych miastach prywatnych), ale profesjonalizacja kadr zarządzających tymi miastami i ścisły nadzór nie przyczyniały się do ich znacząco szybszego rozwoju. Problemem był także zróżnicowany, ale na ogół niski poziom dochodów. Nie objęta na ogół reformami związanymi z zarządzaniem pozostała liczna grupa małych miast prywatnych, których sytuacja prawna niemalże nie zmieniła się od czasów staropolskich. Dopiero lata 50. XIX w. wraz z przebudową administracji terenowej (zniesienie dominiów) przyniosły możliwości awansu wielu niewielkich miast i miasteczek. Wspólną ich słabością był natomiast niski stopień zorganizowania szkolnictwa, chociaż sama obecność instytucji oświatowych wyróżniała je od wsi. Mając jednak na względzie wyraźny przyrost zaludnienia, można przypuszczać, że był on zasługą innych – niż wyżej uwzględnione – czynników wzrostu.

Literatura

- Allgemeines Landes Gesetz- und Regierungsblatt für das Kronland Galizien und Lodomerien mit den Herzogthümern Auschwitz und Zator und dem Grossherzogthume Krakau. Jahrgang 1850* [1853], Lwów.
- Allgemeines Landes Gesetz- und Regierungsblatt für das Kronland Galizien und Lodomerien mit den Herzogthümern Auschwitz und Zator und dem Grossherzogthume Krakau. Jahrgang 1851* [1855a], Lwów.
- Allgemeines Landes Gesetz- und Regierungsblatt für das Kronland Galizien und Lodomerien mit den Herzogthümern Auschwitz und Zator und dem Grossherzogthume Krakau. Jahrgang 1852* [1855b], Lwów.
- Broński K. [2003], *Rozwój gospodarczy większych miast galicyjskich w okresie autonomii*, Wydawnictwo Akademii Ekonomicznej w Krakowie, Kraków.
- Broński K., Szpak J. [2002], *Procesy urbanizacyjne w Europie w XIX i XX wieku. Problemy i koncepcje badawcze*, „Zeszyty Naukowe Akademii Ekonomicznej w Krakowie”, nr 587.
- Górkiewicz M. [1950], *Ceny w Krakowie w latach 1796–1914*, Poznańskie Towarzystwo Przyjaciół Nauk, Poznań.
- Grodziski S. [1971], *Historia ustroju społeczno politycznego Galicji 1772–1848*, Ossolineum, Wrocław.
- Handbuch des Statthaltereigebietes in Galizien für das Jahr 1861* [1861], Lwów.
- Handbuch des Statthaltereigebietes in Galizien für das Jahr 1865* [1865], Lwów.
- Hoff J. [1992], *Spółeczność małego miasta galicyjskiego w dobie autonomii*, Wydawnictwo Wyższej Szkoły Pedagogicznej w Rzeszowie, Rzeszów.

- Jewuła Ł. [2013], *Galicyskie miasta i miasteczka oraz ich mieszkańcy w latach 1772–1848*, Historia Iagellonica, Kraków.
- Karolczak K. [1999], *W czasach absolutyzmu austriackiego [w:] Limanowa. Dzieje miasta, T. I: 1565–1945*, red. F. Kiryk, Kraków.
- Karpiniec J. [1932/33], *Ilość osad miejskich byłej Galicji i podział ich na miasta i miasteczka*, „Roczniki Dziejów Społecznych i Gospodarczych”, t. 2.
- Kowalik B. [2006], *Nowy Targ 1867–1918. Pół wieku, które zmieniło oblicze miasta*, Polskie Towarzystwo Historyczne, Nowy Targ.
- Laskowski A. [2007], *Jasło w dobie autonomii galicyjskiej. Miasto i jego przestrzeń*, Towarzystwo Naukowe Societas Vistulana, Kraków.
- Lepetit B. [2006], *The Pre-industrial Urban System: France 1740–1840*, Cambridge University Press, Cambridge.
- Madurowicz-Urbańska H. [1978], *Struktura wielkości miast i osiedli typu miejskiego w Wielkim Księstwie Poznańskim, Królestwie Polskim i Galicji w drugiej połowie XIX wieku (do 1910 roku). Z historycznych procesów urbanizacji – próba analizy [w:] Badania nad historią gospodarczo-społeczną w Polsce (Problemy i metody)*, red. J. Topolski i in., PWN, Warszawa.
- Maroszek J. [1990], *Targowiska wiejskie w Koronie Polskiej w drugiej połowie XVII i w XVIII wieku*, Białystok.
- Meus K. [2013], *Wadowice 1772–1914. Studium przypadku miasta galicyjskiego*, Księgarnia Akademicka, Kraków.
- Nietyksza M. [1980], *Dzieje miast polskich w epoce kapitalizmu. Problemy, stan badań, postulaty*, „Kwartalnik Historyczny”, R. 87, nr 2.
- Pilat T. [1878], *Pogląd historyczny na urzędnia gminne w Galicyi*, „Wiadomości Statystyczne o Stosunkach Krajowych”, R. 4.
- Provinzial-Handbuch der Königreiche Galizien und Lodomerien für das Jahr 1847* [1847], Lwów.
- Provinzial-Handbuch der Königreiche Galizien und Lodomerien für das Jahr 1854* [1854], Lwów.
- Provinzial-Handbuch des Krakauer Verwaltungs-Gebietes für das Jahr 1855* [1855], Kraków.
- Provinzial-Handbuch des Krakauer Verwaltungs-Gebietes für das Jahr 1856* [1856], Kraków.
- Provinzial-Handbuch des Krakauer Verwaltungs-Gebietes für das Jahr 1857* [1857], Kraków.
- Reder J. [1975], *Podziały polityczne i administracyjne Małopolski południowej w latach 1815–1867 [w:] Prawnicze, administracyjne i ekonomiczne studia wyższe w Rzeszowie 1959–1974*, Rzeszów.
- Reichs-Gesetz-Blatt für das Kaisethum Oesterreich. Jahrgang 1854* [1854], Wien.
- Rutowski T. [1888], *Ludność miast, miasteczek, gmin wiejskich i obszarów dworskich podług wyznania i narodowości*, „Rocznik Statystyki Przemysłu i Handlu Krajowego”, z. 9.
- Schematismus der Königreiches Galizien und Lodomerien für das Jahr 1826* [1826], Lwów.
- Skorowidz wszystkich miejscowości położonych w Królestwie Galicyi i Lodomeryi wraz z Wielkiem Księstwem Krakowskiem* [1868], Lwów.

Statistische übersicht der Königliche Galizien und Lodomerien im Jahre 1840 [1840],
bmn.

Szewczuk J. [1939], *Kronika klęsk elementarnych w Galicji w latach 1772–1848*, Lwów.

Tokarz W. [1909], *Galicya w początkach ery józefińskiej w świetle ankiety urzędowej z roku 1783*, Kraków.

Zamorski K. [1989], *Informator statystyczny do dziejów społeczno-gospodarczych Galicji: ludność Galicji w latach 1857–1910*, Uniwersytet Jagielloński, Kraków.

Selected Problems in the Development of Small Towns in Pre-autonomous Galicia (1772–1866)

This study was designed as an introduction to the main determinants of the development of smaller towns in the western part of Galicia in the years 1772–1866. It was assumed that these places had fewer than 5000 residents, though their urban status was not in doubt. During this period, the authorities were only interested in towns that belonged to the state and the largest private towns, where the authorities attended to the professionalisation of municipalities. However, given the prevailing low incomes, the attempt at professionalisation did not contribute to the municipalities' development. The attendant changes did not affect a large group of smaller private towns. It was only the later reorganisation of the local administration, in the 1850s, that yielded the opportunity to promote many small towns. A common weakness the towns shared was the poor organisation of education, although the mere presence of educational institutions distinguished them from villages. However, in view of the significant population growth in this period, we may presume that this growth was due to growth factors other than the above.

Keywords: Galicia, small towns, economy, administration, demography.

Iryna Manczak

Katedra Handlu i Instytucji Rynkowych
Uniwersytet Ekonomiczny w Krakowie

Ewolucja miasta. Od miasta tradycyjnego do miasta innowacyjnego

Streszczenie

Celem pracy jest omówienie procesów determinujących ewolucję miasta. Ma ona charakter przeglądowy. W pierwszej części miasto zostało potraktowane jako jednostka społeczno-urbanistyczna oraz geograficzna. Kolejno omówiono model ewolucji miasta. Zakłada on wchodzenie miasta w nowe stadium rozwojowe, w którym miejska jednostka osadnicza dąży do bycia innowacyjną. Interdyscyplinarny charakter opracowania uzasadnia wykorzystanie dorobku takich dyscyplin naukowych, jak ekonomia, geografia, socjologia oraz urbanistyka.

Słowa kluczowe: miasto, przestrzeń miejska, funkcja miasta, urbanizacja, ewolucja miasta, miasto innowacyjne.

1. Wprowadzenie

Miasto stanowi przedmiot zainteresowania przedstawicieli wielu dyscyplin naukowych, ale niewątpliwie najwięcej prac poświęconych problematyce miejskiej powstało w środowisku ekonomistów, historyków, geografów, socjologów oraz urbanistów¹. Mimo że w swoich rozważaniach badacze zwracają uwagę na różno-

¹ W literaturze przedmiotu problematykę badań miejskich przekrojowo potraktowano m.in. w pracy [*Miasto jako przedmiot...* 2008].

rakie aspekty związane z funkcjonowaniem miasta, to jednak przedstawiciele wszystkich dyscyplin są zgodni co do wyjątkowej roli tej jednostki osadniczej w dziejach ludzkości². Postrzega się ją jako jedno z największych osiągnięć cywilizacji lub wprost utożsamia się z cywilizacją³ [Lozano 1990].

Kilka tysięcy lat istnienia miasta wytworzyło w kulturze europejskiej wzorzec, który pozwala na bezrefleksyjne zidentyfikowanie tego miejsca i jego mieszkańców [Jałowiecki 2007, s. 61]. Procesy powstania i rozwoju miasta były związane z dostrzeganiem i docenianiem korzyści wynikających zarówno z bliskości przestrzennej, jak i z nowego sposobu zorganizowania wspólnoty [Karwińska 2008a, s. 45].

J. Rykwert [2013, s. 25] uważa współczesne miasto za miasto sprzeczności. Zamieszkiwane jest ono przez wiele grup etnicznych, przedstawiciele wielu różnych kultur, warstw społecznych, wyznawców różnych religii. Ponadto jest nadmiernie fragmentaryczne, pełne kontrastów i tarć, a zatem musi mieć wiele twarzy. Także jego otwartość sprawia, że jest atrakcyjne dla rosnącej rzeszy jego mieszkańców. Należy zgodzić się z wybitnym klasykiem światowej „urbanologii”⁴, brak spójnego i wyrazistego obrazu miasta może być zaletą, a nie wadą czy problemem.

Celem pracy jest interpretacja pojęcia miasta w ramach różnych dyscyplin naukowych. W rozważaniach podjęto próbę zaprezentowania procesów zachodzących w przestrzeni miejskiej, jak również ewolucji miasta od jednostki osadniczej pojmowanej w tradycyjnych sposób do jednostki innowacyjnej. Rozważania oparto na tezie, że definiowanie miasta w kategoriach jednostki innowacyjnej wymaga odniesienia się do zjawisk nie tylko natury ekonomicznej, ale także społecznej, geograficznej czy urbanistycznej. Dopiero dzięki tak szerokiej perspektywie możliwa jest identyfikacja kluczowych zagadnień związanych z podjętym tematem. W rozważaniach wykorzystano opracowania z zakresu ekonomii, geografii, socjologii oraz urbanistyki.

² Zob. m.in. [Społeczeństwo i przestrzeń... 2011]. Przywołane opracowanie stanowi próbę zaprezentowania problematyki relacji zachodzących między społeczeństwem i przestrzenią.

³ W tym aspekcie miasto stanowi miejsce kultury, wymiany dóbr i myśli, miejsce koncentracji ludzi, ich wzajemnej konkurencji, współpracy i zabawy [Paszkowski 2011, s. 16].

⁴ Określenie „klasyk światowej urbanologii” pochodzi z przedmowy J. Purchli do książki J. Rykwerta pt. *Pokusa miejsca. Przeszłość i przyszłość miast* [2013].

2. Miasto jako jednostka społeczno-urbanistyczna i geograficzna

2.1. Miasto – systematyka pojęć

Zdefiniowanie miasta w kategoriach tradycyjnych wymaga odniesienia się do takich kategorii pojęciowych, jak przestrzeń miejska, funkcje miasta oraz urbanizacja. Wyszczególnione terminy zostaną scharakteryzowane w dalszej części opracowania.

W związku z interdyscyplinarnym charakterem badań na temat miast literatura przedmiotu dostarcza wielu definicji tego terminu⁵. Jedną z pierwszych zaproponował pod koniec XIX w. niemiecki geograf F. Ratzel⁶. Określił on miasto jako „trwałe zagęszczenie ludności i siedzib ludzkich, obejmujące znaczny obszar i ołożone w centralnym punkcie większych dróg komunikacyjnych”⁷ [Beaujeu-Garnier i Chabot 1971, s. 30]. Rozwijając myśl F. Ratzela, warto podkreślić, że głównymi wyznacznikami miasta jest ludność (wymiar społeczny), obszar (wymiar geograficzny) oraz dogodne położenie (dostępność komunikacyjna).

Powołując się na A. Kotarbińskiego, można uznać, że wybrane definicje miasta opierają się na arbitralnej decyzji władzy: miastem jest miejscowość, której nadano odpowiednie prawa⁸ [Brol, Maj i Strahl 1990]. Z kolei w polskim ustawodawstwie miasto to: „jednostka osadnicza o przewadze zwartej zabudowy i funkcjach nierolniczych posiadająca prawa miejskie bądź status miasta nadany w trybie określonym przepisami” [Ustawa z dnia 29 sierpnia 2003 r. ...]. Ustawodawca opracował tryb postępowania w sprawie nadawania miejscowości praw miejskich (zob. [Ustawa z dnia 8 marca 1990 r. ...]), natomiast nie zostały ustanowione czytelne przepisy określające, jakie kryteria musi spełniać dana gmina lub miejscowość, żeby mogła zostać miastem. Jednak praktyka gospodarcza ustanowiła zasadę, według której miasto tworzy się na terenie zurbanizowanym, o przewadze

⁵ Z. Paszkowski [2011, s. 14] zauważa, że w definicjach wielu badaczy miasto traktowane jest jako podstawowy ośrodek zmian cywilizacyjnych, a jednocześnie odgrywa rolę symbolu oraz wykładni tych zmian.

⁶ F. Ratzel (1844–1904) był przedstawicielem determinizmu w geografii, a jego prace wywarły ogromny wpływ na rozwój całej dyscypliny naukowej. Zdaniem niemieckiego geografa rozwój społeczeństw zdeterminowany jest przez środowisko geograficzne oraz wpływa na rozmieszczenie się ludności. Ponadto środowisko geograficzne warunkuje rozwój cywilizacyjny.

⁷ Definicja ta brzmi w oryginale następująco: *eine dauernde Verdichtung von Menschen und menschlichen Wohnstädten die einen ansehnlichen Bodenraum bedeckt und im Mittelpunkt grösseren Verkehrswege liegt.*

⁸ Przywołana definicja nawiązuje do dorobku polskich badaczy. W literaturze przedmiotu wskazywane są także inne kryteria, według których wydzielane są miasta. W dużej mierze odnoszą się one m.in. do liczby ludności czy też funkcji pełnionych przez daną jednostkę osadniczą (zob. m.in. [Zuziak 2008, Runge 2012]).

ludności nierolniczej, posiadającym wykształconą infrastrukturę komunalną oraz wykazującym dynamikę rozwoju powiązaną z funkcjami i cechami ośrodka miejskiego [Malarski 2000, s. 22].

Wspólną cechą definicji miasta jest to, że uwzględniają one odmienność miasta w stosunku do obszarów wiejskich, podkreślają istniejące przeciwieństwo stylu życia⁹ ich mieszkańców oraz typują zasadnicze różnice cech działalności gospodarczej podejmowanej na obszarach tych dwóch antagonistycznych wobec siebie form [Czornik 2004, s. 15]. W dzisiejszych czasach, kierując się kryterium wyglądu czy nawet kryterium stylu życia mieszkańców, nie sposób odróżnić miasta od wsi, nie jest też łatwo sprecyzować różnice zachodzące pomiędzy wymienionymi jednostkami osadniczymi.

Reasumując, należy podkreślić, że trudności definicyjne spowodowane są złożonością miasta oraz zjawisk, które zachodzą wewnątrz jego struktury.

2.2. Miasto a przestrzeń miejska

Tematyka podjęta w opracowaniu wymaga zdefiniowania pojęcia przestrzeni miejskiej. Punktem wyjścia w niniejszych rozważaniach jest sformułowanie definicji przestrzeni geograficznej. Można ją rozumieć jako „środowisko materialne człowieka, złożone ze środowiska naturalnego oraz trwałego zainwestowania, określonego również jako majątek trwały, a będącego przedmiotem zagospodarowania przestrzennego”¹⁰ [Dziewoński 1988, cyt. za: Liszewski 1997, s. 57]. Z kolei przestrzeń miejska jest to „podprzestrzeń geograficzna odznaczająca się specyficzną organizacją i fizjonomią oraz statusem prawnym” [Liszewski 1997, s. 60]. Natomiast za determinantę społecznego wytwarzania przestrzeni można uznać cechy środowiska geograficznego [Karwińska 2008b, s. 97]. To one określiły granice możliwości przetrwania społeczności, ich szanse na adaptowanie środowiska pierwotnego do swoich potrzeb i oczekiwań.

Kompozycja miasta jest sztuką harmonii przestrzennej oraz zwykle efektem stosowanych przez architektów praw i zasad specyficznych dla określonej epoki¹¹ [Cichy-Pazder 1998, s. 16]. Miasta utrzymywały w całej swej historii charakter

⁹ W geografii określenie „styl życia” (*genre de vie*) pojawiło się dzięki pracom V. de Blanche’a (1845–1918). Badacz ten stwierdził, że styl życia mieszkańców w dużej mierze jest zdeterminowany uwarunkowaniami o charakterze ekonomicznym, społecznym, ideologicznym oraz psychologicznym, które można uznać za typowe dla danego regionu lub miasta.

¹⁰ Przestrzeń geograficzną tworzy środowisko materialne oraz przyrodnicze. Należy podkreślić, że K. Dziewoński pisał przede wszystkim o przestrzeni społeczno-ekonomicznej.

¹¹ Miasta, inaczej niż obiekty architektoniczne, nie były budowane od razu, był to ciągły proces stawania się. W konsekwencji strukturę przestrzeni miejskiej należałoby rozpatrywać jako kościec układu, geometrię danej jednostki osadniczej, od której wszelkie inne parametry są pochodnymi. W tym aspekcie strukturę społeczną można uznać za wyznacznik rozwiązań funkcjonalno-

domkniętych, odrębnych układów społeczno-gospodarczych, niezależnie od hierarchicznych i horyzontalnych powiązań z innymi miastami oraz bezpośrednim, przeważnie wiejskim, otoczeniem [Furman 2004, s. 48]. Średniowieczne miasta były stosunkowo małe, zazwyczaj otoczone murami, oraz posiadały wydzielone centrum. W XIX w. pojawił się problem z historycznymi centrami w związku z rozwojem nowoczesnego miasta.

W rozważaniach na temat miasta należy również skupić się na człowieku, w końcu miasto jest bez wątpienia jego tworem [Wilk 2007, s. 459]. Człowiek, zagospodarowując przestrzeń, nadał jej pewną formę, ukształtował strukturę oraz ciągle jest jej użytkownikiem. Na oswojonych obszarach umożliwiających egzystencję powstały pierwsze miasta w dziejach ludzkości. Ludzie, tworząc społeczeństwo, wyprodukowali przestrzeń „dla siebie”, w tym głównie przestrzeń miejską, a zatem wyposażyli ją w szczególne cechy oraz zorganizowali w unikatowy sposób [Karwińska 2008b, s. 17].

2.3. Miasto a jego funkcja

Miasto jest kompozycją różnych przestrzeni, a opis konkretnej przestrzeni przyjmuje postać jej funkcji. W literaturze przedmiotu aspekty funkcji miast zostały ujęte w ramach różnorodnych konstrukcji teoretycznych oraz za pomocą zróżnicowanych mierników ilościowych (zob. m.in. [Beaujeu-Garnier i Chabot 1971, Harańczyk 1987, Liszewski 2008, Suliborski 2010]).

Najczęściej funkcja miasta rozumiana jest jako główny rodzaj działalności (pracy) wykonywanej przez jego mieszkańców. Jest to postać miasta, w jakiej występuje ono na zewnątrz, jest nie tylko racją bytu miasta, ale pozwala wyróżnić je oraz zidentyfikować w przestrzeni geograficznej. Chodzi zatem o taką działalność jednostki osadniczej skierowaną na zewnątrz, która jest podstawą jej rozwoju oraz stwarza zasoby niezbędne do egzystencji [Harańczyk 1987, s. 13–16].

Funkcja miasta wyznacza zakres użyteczności oferowanych przez jednostkę osadniczą, najczęściej przyjmują one postać produktów terytorialnych oraz usług wytwarzanych na danej przestrzeni. Według V. Girard [1997] produkty terytorialne należy traktować jako specyficzny projekt o charakterze globalnym, a jego podstawę tworzą idee społeczne i ekonomiczne propagujące stworzenie możliwie najlepszych warunków życia na danej przestrzeni.

R. Broszkiewicz [1997, s. 21] zauważa, że każde miasto posiada zawsze przynajmniej jedną funkcję dominującą określającą tzw. specyfikę jego oblicza, a liczba i zakres funkcji uzupełniających są zależne od wielkości miasta, liczby oraz wielkości jednostek osadniczych będących w strefie aktywnego wpływu

-przestrzennych, skali i formy przestrzennej architektury oraz wielkości założenia urbanistycznego [Paszkowski 2011, s. 26].

miasta. Zdaniem A. Szromnika [1982, s. 32] każda z funkcji realizowanych przez miasto, zarówno funkcji wiodących, jak i funkcji uzupełniających, charakteryzuje się właściwymi tylko dla niej prawidłowościami rozmieszczenia w przestrzeni miejskiej oraz kierunkami i dynamiką rozwoju przestrzennego. Ponadto należy nadmienić, że funkcje pełnione przez ośrodki miejskie stanowią podstawę ich klasyfikacji.

2.4. Miasto a urbanizacja

Wewnątrz miasta zachodzą procesy charakterystyczne dla współczesnej gospodarki, m.in. urbanizacja. Wyszczególniona kategoria pojęciowa definiowana jest jako proces tworzenia miast [Czornik 2004, s. 102]. Badacze zajmujący się problematyką miejską analizują miasto na wiele sposobów, dlatego też proces urbanizacji może być różnie pojmowany¹² [Csáky 2010, s. 24–27]. Najczęściej przejawia się on w czterech zasadniczych aspektach: demograficznym, ekonomicznym, przestrzennym oraz społecznym [Harańczyk 1987, s. 11].

W wymiarze demograficznym urbanizację należy rozumieć jako wzrost liczby ludności zamieszkałej w miastach w stosunku do ogółu populacji danego kraju. W XX w. planeta ludzi stała się planetą miast, ponadto tempo wzrostu miast wielkich znacznie przewyższyło tempo wzrostu liczby ludności ogółem [Szymańska 2007, s. 37]. Współcześnie zdecydowana większość europejskiej populacji zamieszkuje w miastach. Jest to spowodowane tym, że w miastach działają uczelnie wyższe, tworzone są nowe miejsca pracy. Uwarunkowania te w dużej mierze uatrakcyjniają wizerunek miasta jako miejsca zamieszkania oraz pracy w oczach potencjalnych osadników.

Kolejny wymiar urbanizacji, czyli aspekt ekonomiczny, polega na wzroście zatrudnienia ludności w zawodach pozarolniczych w stosunku do osób zatrudnionych w rolnictwie. W XIX w. powstało nowoczesne miasto – miasto przemysłowe. W wyniku zaistniałych zmian przede wszystkim przekształceniu uległy funkcje miasta, było ono już nie tylko miejscem wymiany i konsumpcji, ale również miejscem produkcji dóbr na dużą skalę. Ponadto w miastach zaczęły powstawać miejsca pracy w zakładach przemysłowych. Obecnie w warunkach gospodarki opartej na wiedzy miasto można rozpatrywać jako miejsce, w którym głównie zwiększa się zatrudnienie w sektorze usług. To nowe zjawisko wpisuje się również w aspekt ekonomiczny urbanizacji.

¹² Przykładowo C. Zimmermann [2000], badając procesy urbanizacyjne zachodzące w XIX w. w takich miastach, jak Manchester, Sankt Petersburg, Monachium oraz Barcelona, wskazał głównie na czynniki natury społecznej. Na tej podstawie został zarysowany model idealny analizowanego zjawiska.

Aspekt przestrzenny urbanizacji oznacza kształtowanie się przestrzeni ekonomicznej według cech miejskich i funkcji miejskich [Broszkiewicz 1997, s. 15]. W praktyce oznacza to zwiększanie się obszarów istniejących miast i powiększanie się ich pojemności poprzez intensyfikację zabudowy, powstawanie nowych miast i osiedli pozarolniczych oraz przekształcenie środowisk mieszkalnych na wzór miejski [Czornik 2004, s. 103].

Ostatni wymiar urbanizacji ma charakter społeczny. Można on być rozumiany jako „przyjmowanie” miejskiego wzorca konsumpcji oraz nabywanie wzorca kulturowego. Zdaniem R. Broszkiewicza [1997, s. 15] „dotyczy to nie tylko ludności nowo zasiedlonej w miastach, lecz także ludności zamieszkującej w strefach aktywnych dojazdów do pracy, szkół i z tytułu zakupów towarów oraz usług”.

Ogólnie rzecz biorąc, obserwowana tendencja świadczy o tym, że głównym procesem kształtującym oblicze współczesnego świata jest globalizacja [Short i Kim 1999]. Miała ona także wpływ na rozwój oraz fizjonomię współczesnych miast. Według J.J. Paryska [2002, s. 28] globalizacja w odniesieniu do miast oznacza przede wszystkim:

- powrót do idei miasta-państwa,
- homogenizację struktur miejskich i przyjmowanego zunifikowanego modelu oraz stylu życia,
- kształtowanie się miasta globalnego.

Powyższe cechy globalizacji znalazły swoje odbicie w procesie metropolizacji, uznanym za jeden z ważniejszych aspektów współczesnych procesów rozwoju społeczno-gospodarczego (zob. m.in. [Taylor 2002, Jałowicki 2005, Harańczyk 2009]). Metropolia¹³ jest to duży twór osadniczy wyposażony w infrastrukturę nastawioną na organizację imprez o charakterze międzynarodowym (kongresów, wystaw itd.) oraz połączony ze światem dobrze rozwiniętą siecią szybkiego transportu lotniczego, samochodowego i kolejowego [Gorzelałak i Smętkowski 2005, s. 15]. Czyni to z metropolii centrum zarządcze. Przywołane określenie może być rozumiane jako centrum wymiany, współpracy i informacji [Kowalewski 2005, s. 15]. Mimo że tego typu miasto uznaje się za dynamicznie rozwijającą się jednostkę osadniczą, to jednak życie w metropoliach sprawia wiele problemów jej mieszkańcom. Chodzi tu przede wszystkim o niewydolność układów komunikacyjnych, zanieczyszczenie środowiska przyrodniczego oraz nadmierny hałas w obrębie miasta.

¹³ Przyjmuje się, że dany ośrodek osadniczy może być uznany za duże miasto, gdy stanowi koncentrację miejsc zamieszkania dla co najmniej 250 tys. mieszkańców, a z kolei po przekroczeniu 1 mln osadników można mówić o metropolii. Zdaniem A. Kowalewskiego [2005, s. 16] w literaturze przedmiotu termin „metropolia” nie doczekał się szerzej zaakceptowanej definicji. Jest on używany wymiennie z takimi określeniami, jak *global city*, *instant city*, *mega city* oraz *international city* (zob. m.in. [Yeoh 1999, McCann 2004, Sassen 2005]).

3. Model ewolucji miast – od miasta tradycyjnego do miasta innowacyjnego

Przez niektórych badaczy miasto rozumiane jest także jako swoista gra wyobraźni, stan umysłu. Ponadto jest ono nieustannie konstruowane przez mieszkańców, uczy ich zatem kreatywności i podmiotowości – miasto istnieje o tyle, o ile oni sami je wytwarzają i nadają mu znaczenia [Kubicki 2010, s. 18]. Do grona podmiotów mających wpływ na proces przeobrażenia miasta należy zaliczyć także jego władze, jak również przedsiębiorstwa skoncentrowane w danej przestrzeni miejskiej.

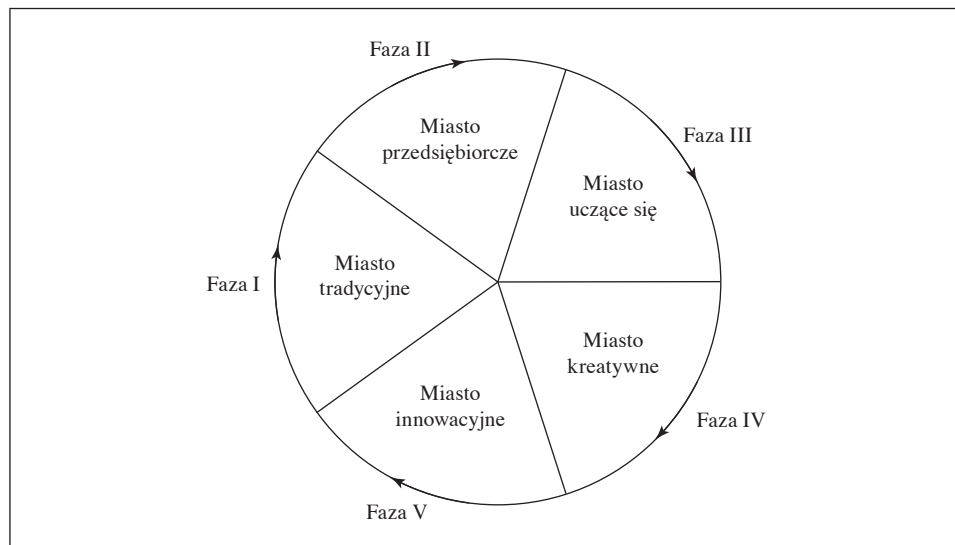
Z kolei J. Purchla [2011] porównuje miasto do żywego organizmu, którego miarą rozwoju jest szybkość i złożoność zmiany, jakie przechodzi. Zdaniem cytowanego badacza współczesne procesy charakteryzuje niespotykana wcześniej dynamika i skala wzrostu. W literaturze przedmiotu miasto nie jest już postrzegane wyłącznie jako fragment przestrzeni, ale głównie jako dynamiczny system społeczno-gospodarczy, który wchodzi w interakcje z otoczeniem oraz jest w stanie świadomie wpływać na własny rozwój. Ponadto ono żyje, a zarazem rośnie, pozostaje nieustannie w ruchu, jest dynamicznym układem zależności międzyludzkich, szlaków komunikacyjnych, pozycji, ról społecznych, ciągłych interpersonalnych relacji [Paleczny 2010, s. 19].

W literaturze przedmiotu, zwłaszcza o charakterze ekonomicznym, toczy się dyskusja na temat wchodzenia miast w nowe stadium rozwojowe (zob. m.in. [Furman 2004, Florida 2010, Szromnik 2011]). Proces ten stymulowany jest przede wszystkim zmieniającymi się potrzebami mieszkańców, jak również zróżnicowanymi wymaganiami w zakresie ich zaspokajania. A. Szromnik [2011, s. 84] proponuje wyróżnić pięć etapów wyrażających stadia przeobrażeń¹⁴. W zaproponowanym cyklu wyodrębniono m.in.:

- miasto tradycyjne,
- miasto przedsiębiorcze,
- miasto uczące się,
- miasto kreatywne,
- miasto innowacyjne.

Za punkt wyjścia procesu przemian miejskich przyjęto „miasto tradycyjne”, natomiast cykl zamyka „miasto innowacyjne” (rys. 1). Poszczególne etapy wyrażające miejskie przeobrażenia omówiono w tabeli 1.

¹⁴ S. Furman [2004] wskazuje na takie wizje miasta, jak przedsiębiorcze, przyjazne, spójne i dobrze zarządzane. Niniejsza klasyfikacja opiera się na założeniach Nowej karty ateńskiej ogłoszonej w 2003 r. przez Europejską Radę Urbanistów. Dokument został skorygowany w 2012 r. [Nowa... 2003].

Rys. 1. Cykl innowacyjnych przemian miasta – od miasta tradycyjnego do miasta innowacyjnego

Źródło: [Szromnik 2011, s. 85].

Tabela 1. Typologia stadiów rozwoju miasta

Stadium rozwoju miasta	Charakterystyka
Miasto tradycyjne	Jednostka stabilna. Można ją uznać za miasto spełnionych mieszkańców, typowych instytucji, powtarzalnych rozwiązań infrastrukturalnych i samozadowolonych władz
Miasto przedsiębiorcze	Jednostka aktywna, poszukująca nowych możliwości rozwoju. Jej kluczową grupę społeczną stanowią przedsiębiorcy. Takie miasto jest ogniskiem aktywności konkurującej swą efektywnością i innowacyjnością o coraz lepszą pozycję w świecie globalnej gospodarki
Miasto uczące się	Ośrodek zorientowany na przygotowanie nowych, wysoko kwalifikowanych specjalistów to koncentracja „umysłu i pomysłu”. Miasto rozwija się i bogaci dzięki inwestycjom naukowo-badawczym, rozbudowanym uniwersytetom, napływowi ludzi zdolnych i ambitnych
Miasto kreatywne	Stanowi centrum rozwoju myśli naukowo-technicznej, nowych rozwiązań technologicznych, wykorzystywania nowych źródeł energii oraz surowców. Tworzą go kreatywni mieszkańcy, władze i instytucje, w tym także przedsiębiorstwa
Miasto innowacyjne	Jest ostatnim stadium rozwoju miasta. Wykształcenie się takiej jednostki osadniczej odbywa się dzięki orientacji na postęp, naukę, wiedzę oraz indywidualną przedsiębiorczość mieszkańców

Źródło: opracowano na podstawie [Furman 2004, s. 57; Szromnik 2011, s. 84–88].

W zaprezentowanej koncepcji miasto tradycyjne pojmowane jest jako jednostka realizująca te same działania na rzecz lokalnej społeczności oraz wspierania biznesu. Przede wszystkim na tym etapie nie propaguje się przedsięwzięć mających na celu zmianę uwarunkowań, w których funkcjonują przedsiębiorstwa. Kolejne stadium dotyczy przeobrażeń zachodzących wewnątrz danego miasta. Na tym etapie stawia się na przedsiębiorców, jak również poszukuje się rozwiązań prowadzących do wytworzenia klimatu biznesowego nie tylko w przedsiębiorstwach, ale także w instytucjach działających w strukturach miejskich administracji. Kolejny etap charakteryzują przedsięwzięcia podejmowane na rzecz pogłębiania współpracy instytucji miejskich z ośrodkami naukowo-badawczymi, jak również uczelniami. W mieście uczącym się promuje się wysoko wykwalifikowanych specjalistów oraz stwarza sprzyjające warunki dla funkcjonowania ośrodków naukowo-badawczych oraz zatrudniania fachowców. Osiągnięcie kolejnego etapu uzasadnia wdrażanie nowoczesnych rozwiązań technologicznych w mieście. W konsekwencji ma to doprowadzić je do przekształcenia się w centrum myśli naukowo-technicznej. Końcowym stadium jest osiągnięcie pozycji miasta innowacyjnego. Niniejsza jednostka osadnicza poszukuje w dalszym ciągu swoich szans lub też pozostaje w grupie miast rozwiniętych, dawnych liderów, oferujących mieszkańcom oraz podmiotom zewnętrznym tradycyjny już, w nowej rzeczywistości, pakiet korzyści [Szromnik 2011, s. 88].

4. Zakończenie

Konkludując, warto podkreślić, że rozpatrywanie procesu ewolucji miasta od miasta tradycyjnego do miasta innowacyjnego wymaga odniesienia się do wielu kwestii teoretycznych. Zostało to uzasadnione w poszczególnych częściach opracowania.

Analiza miasta jako jednostki społeczno-urbanistycznej oraz geograficznej opiera się na takich kategoriach pojęciowych, jak przestrzeń miejska, funkcje miasta, zróżnicowanie społeczno-przestrzenne miasta oraz urbanizacja. Należy jednak nadmienić, że miasto jest również fragmentem przestrzeni geograficznej, w obrębie której zachodzi wiele procesów związanych z działalnością ludzką. Można je zdefiniować jako obszar antropogeniczny, gdyż powstał w wyniku zagospodarowania przestrzeni przez człowieka, ale też wyznaczył liczne ludzkie aktywności życiowe. Współcześnie miasto jest nie tylko miejscem zamieszkania, ale dzięki tworzeniu miejsc pracy umożliwia przede wszystkim realizację ambicji zawodowych jego mieszkańców. W jego przestrzeni występują sprzyjające uwarunkowania do prowadzenia działalności gospodarczej. Ponadto oferuje swoim mieszkańcom różnorakie sposoby spędzenia czasu wolnego oraz moż-

liwia obcowanie z wytworami szeroko rozumianej kultury (m.in. architektura, rzeźba, teatr itd.).

Ewolucja miasta w kierunku jednostki innowacyjnej uzasadniają przemiany zachodzące we współczesnym świecie, zwłaszcza procesy globalizacyjne. Głównie dotyczy to homogenizacji struktur miejskich i przyjmowania zunifikowanego modelu oraz stylu życia [Parysek 2002]. Z uwagi na to, że współcześnie omówione zjawiska można zaobserwować we wszystkich jednostkach osadniczych, zasadne staje się poszukiwanie nieszablonowych koncepcji rozwojowych, które wyznaczają nowe pola działania. Do takich należy zaliczyć model zaprezentowany w niniejszym opracowaniu.

Warto nadmienić, że bycie miastem innowacyjnym stawia wiele wyzwań przed społecznością lokalną, nie tylko przed przedstawicielami władz samorządowych, ale również przed mieszkańcami, przedsiębiorcami oraz instytucjami. Ponadto przeobrażenie się miasta w centrum innowacji może udać się w sytuacji wytworzenia właściwej atmosfery w danym środowisku miejskim. Atmosferę tę winno cechować pozytywne nastawienie do innowacji oraz do ich wdrażania w lokalnym środowisku biznesowym. Natomiast konkretne działania marketingowe zmierzające do osiągnięcia pożądanego stanu należałoby zawrzeć w miejskich strategiach rozwojowych opracowywanych na szczeblu samorządowym.

Literatura

- Beaujeu-Garnier J., Chabot G. [1971], *Zarys geografii miast*, PWE, Warszawa.
- Brol R., Maj M., Strahl D. [1990], *Metody typologii miast*, Wydawnictwo Akademii Ekonomicznej we Wrocławiu, Wrocław.
- Broszkiewicz R. [1997], *Podstawy gospodarki miejskiej*, Wydawnictwo Akademii Ekonomicznej we Wrocławiu, Wrocław.
- Cichy-Pazder E.M. [1998], *Humanistyczne podstawy kompozycji miast. Wybrane aspekty percepcyjne i behawioralne*, Ośrodek Kształcenia Urbanistów Politechniki Krakowskiej, Kraków.
- Csáky M. [2010], *Das Gedächtnis der Städte. Kulturelle Verflechtung – Wien und die urbanen Meeleus in Zentraleuropa*, Böhlau Verlag, Wien–Köln–Weimar.
- Czornik M. [2004], *Miasto. Ekonomiczne aspekty funkcjonowania*, Prace Naukowe Akademii Ekonomicznej w Katowicach, Katowice.
- Dziewoński K. [1988], *Teoretyczne problemy gospodarki przestrzennej*, Biuletyn KPZK PAN, z. 138.
- Florida J. [2010], *Narodziny klasy kreatywnej oraz jej wpływ na przeobrażenia w charakterze pracy, wypoczynku, społeczeństwa i życia codziennego*, Narodowe Centrum Kultury, Warszawa.
- Furman S. [2004], *Polska w przestrzeni europejskiej: perspektywa miejska*, „Studia Regionalne i Lokalne”, nr 3(17).
- Gorzela G., Smętkowski M. [2005], *Metropolia i jej region w gospodarce informacyjnej*, Wydawnictwo Naukowe „Scholar”, Warszawa.

- Girard V. [1997], *Uwagi ogólne i definicja marketingu terytorialnego* [w:] *Marketing terytorialny: strategiczne wyzwania dla miast i regionów*, red. T. Domański, Centrum Badań i Studiów Francuskich, Instytut Studiów Międzynarodowych Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź.
- Harańczyk A. [1987], *Rozwój społeczno-gospodarczy miast w Polsce*, Zeszyty Naukowe Akademii Ekonomicznej w Krakowie, Seria specjalna: Monografie, nr 76, Kraków.
- Harańczyk A. [2009], *Krakowski obszar metropolitalny. Zróżnicowanie potencjału gospodarczego i społecznego* [w:] *Kreatywne miasta i aglomeracje. Studia przypadków*, red. A. Klasik, Prace Naukowe Akademii Ekonomicznej w Katowicach, Katowice.
- Jałowiecki B. [2005], *Polskie miasta w procesie metropolizacji*, „Studia Regionalne i Lokalne”, nr 1(19).
- Jałowiecki B. [2007], *Globalny świat metropolii*, Wydawnictwo Naukowe „Scholar”, Warszawa.
- Karwińska A. [2008a], *Socjologiczne problemy zarządzania miastem we współczesnej Polsce*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego w Krakowie”, nr 763.
- Karwińska A. [2008b], *Gospodarka przestrzenna. Uwarunkowania społeczno-kulturowe*, PWN, Warszawa.
- Kowalewski A. [2005], *Przez metropolie do dobrobytu?* „Studia Regionalne i Lokalne”, nr 1(19).
- Kubicki P. [2010], *Miasto w sieci znaczeń. Kraków i jego tożsamość*, Księgarnia Akademicka, Kraków.
- Liszewski S. [1997], *Przestrzeń miejska i jej organizacja* [w:] *Geografia. Człowiek. Gospodarka*, Instytut Geografii Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków.
- Liszewski S. [2008], *Formy i struktury przestrzenne wielkich skupisk miejskich* [w:] *Geografia urbanistyczna*, red. S. Liszewski, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź.
- Lozano E. [1990], *Community Design and the Culture of Cities*, Cambridge University Press.
- Malarski S. [2000], *Status prawno-administracyjny miasta w ustawodawstwie II i III Rzeczypospolitej* [w:] *Społeczne, gospodarcze i przestrzenne przeobrażenia miast*, red. J. Słodczyk, Wydawnictwo Uniwersytetu Opolskiego, Opole.
- McCann E.J. [2004], *Urban Political Economy beyond the „Global City”*, „Urban Studies”, vol. 41(12), <http://dx.doi.org/10.1080/00420980412331297555>.
- Miasto jako przedmiot badań naukowych w początkach XXI wieku* [2008], red. B. Jałowiecki, Centrum Europejskich Studiów Regionalnych i Lokalnych Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa.
- Palczyński T. [2010], *Miasto – „mikser” kulturowy* [w:] *Miasto między przestrzenią a koncepcją przestrzeni*, red. M. Banaszekiewicz, F. Czech, P. Winkowski, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków.
- Nowa karta ateńska. Wizja miast w XXI wieku [2003], Europejska Rada Urbanistów, Lizbona.
- Parysek J.J. [2002], *Wewnętrzne i zewnętrzne uwarunkowania transformacji przestrzenno-strukturalnej i rozwoju miast polskich w końcu XX wieku* [w:] *Przemiany bazy ekonomicznej i struktury przestrzennej miast*, red. J. Słodczyk, Wydawnictwo Uniwersytetu Opolskiego, Opole.

- Paszkowski Z. [2011], *Miasto idealne w perspektywie europejskiej i jego związki z urbanistyką współczesną*, Universitas, Kraków.
- Purchla J. [2011], *Miasto i uniwersytet wobec wyzwań współczesności*, Referat wygłoszony podczas Inauguracji 87. Roku Akademickiego w Uniwersytecie Ekonomicznym w Krakowie, Kraków.
- Runge A. [2012], *Metodologiczne problemy badania miast średnich w Polsce*, „Prace Geograficzne”, nr 129.
- Rykwert J. [2013], *Pokusa miejsca. Przeszłość i przyszłość miast*, Międzynarodowe Centrum Kultury, Kraków.
- Sassen S. [2005], *The Global City: Introducing a Concept*, „Brown Journal of World Affairs”, vol. 11(2).
- Short J.R., Kim Y.-H. [1999], *Globalization and the City*, Longman, London.
- Społeczeństwo i przestrzeń zurbanizowana. Teksty źródłowe* [2011], red. M. Malikowski, S. Solecki, Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego, Rzeszów.
- Suliborski A. [2010], *Funkcjonalizm w polskiej geografii miast. Studia nad genezą i pojęciem funkcji*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź.
- Szromnik A. [1982], *Modelowanie przestrzennych układów działalności handlowej w miastach*, Zeszyty Naukowe Akademii Ekonomicznej w Krakowie, Seria specjalna: Monografie, nr 53, Kraków.
- Szromnik A. [2011], *Miasto innowacyjne w strategiach pozycjonowania jednostek osadniczych*, Studia KPZK PAN, Warszawa.
- Szymańska D. [2007], *Urbanizacja na świecie*, PWN, Warszawa.
- Taylor R. [2002], *European Cities in the World City Network* [w:] *The European Metropolis 1920–2000*, red. H. van Dijk, Proceedings of a Conference at The Centre of Comparative European History, Berlin.
- Ustawa z dnia 29 sierpnia 2003 r. o urzędowych nazwach miejscowości i obiektów fizjograficznych, Dz.U. nr 166, poz. 1612, ze zm.
- Ustawa z dnia 8 marca 1990 r. o samorządzie gminnym, Dz.U. 1990, nr 16, poz. 95.
- Wilk W. [2007], *Miasto jako miejsce* [w:] *Percepcja współczesnej przestrzeni miejskiej*, red. M. Madurowicz, Wydział Geografii i Studiów Regionalnych, Uniwersytet Warszawski, Warszawa.
- Yeoh B.S.A. [1999], *Global/Globalizing Cities*, „Progress in Human Geography”, vol. 23(4).
- Zimmermann C. [2000], *Die Zeit der Metropolen. Urbanisierung und Großstadtentwicklung*, Fischer Taschenbuch Verlag, Frankfurt am Main.
- Zuziak Z. [2008], *O tożsamości urbanistyki*, Wydawnictwo Politechniki Krakowskiej, Kraków.

Evolution of the City: From the Traditional to the Innovative

The aim of this study, which takes the form of a review, is to explain the processes that determine the evolution of the city. The first part describes the city as a social-urban and geographical unit, and also discusses a model for the evolution of the city. It assumes that the city is entering a new stage of development, in which it aims to be innovative. The study draws on disciplines including economy, geography, sociology, and urban studies.

Keywords: city, urban space, urban function, urbanisation, city evolution, innovative city.

Michał Kudłacz

Katedra Gospodarki i Administracji Publicznej
Uniwersytet Ekonomiczny w Krakowie

Zewnętrzna dostępność komunikacyjna w kontekście budowania atrakcyjności lokalizacyjnej metropolii w Polsce na przykładzie województwa małopolskiego

Streszczenie

Podstawowym założeniem w artykule jest teza, że istnieje silna korelacja pomiędzy dostępnością komunikacyjną a gospodarczym potencjałem danego terytorium. Dobra i poprawiająca się dostępność komunikacyjna jest jednym z podstawowych celów działalności władz publicznych różnego szczebla: władz metropolii, jak również przedstawicieli rządu i administracji Unii Europejskiej.

W artykule przedstawiono zamiary władz publicznych różnego szczebla administracji dotyczące wykorzystywania infrastruktury komunikacyjnej na rzecz dynamizacji wzrostu społeczno-gospodarczych wskaźników regionalnych. Jest to szczególnie istotne dla metropolii, ponieważ te jednostki układu osadniczego dążą do włączenia się w globalną sieć wymiany potencjału. Najsilniejsze miasta stanowią odbicie poziomu gospodarki narodowej. Rozwój infrastruktury komunikacyjnej stanowi dla władz regionalnych, jak również dla ośrodków i obszarów metropolitalnych istotne zadanie, gdyż dobra sieć transportowa umożliwia przyciąganie potencjału. W artykule dokonano przeglądu możliwości i rozwiązań dotyczących budowania połączeń transportowych w celu podniesienia ekonomicznego potencjału najsilniejszych miast w Polsce.

Słowa kluczowe: rozwój lokalny, metropolizacja, polityka rozwoju, dostępność transportowa, rozwój komunikacji.

1. Wprowadzenie

W drugiej połowie XX w. oraz w XXI w. powstały nowe formy i kierunki rozwoju ośrodków metropolitalnych na świecie przede wszystkim w odniesieniu do struktury funkcjonalnej, ale również morfologicznej. Determinanty rozwoju miasta w ostatnich dekadach sprzyjają również rozwojowi osadnictwa rozproszonego. W niniejszym artykule podjęta została próba przeprowadzenia analizy wpływu zewnętrznej dostępności komunikacyjnej na społeczno-gospodarczy potencjał polskich metropolii, które również borykają się z problemem przestrzennego rozproszenia potencjału jakościowego. Celem opracowania jest analiza korelacji użyteczności dostępności komunikacyjnej metropolii w kontekście podnoszenia jakości życia oraz atrakcyjności lokalizacyjnej. Hipoteza badawcza wysunięta na wstępnym etapie analizy jest następująca: metropolie są jednostkami na tyle hermetycznymi, że rozwój zewnętrznej dostępności komunikacyjnej powinien być rozpatrywany jedynie w kontekście połączeń międzynarodowych: kontynentalnych i globalnych, za pomocą których dokonuje się intensyfikacja wymiany potencjału.

2. Analiza funkcjonowania ośrodków metropolitalnych w kontekście dostępności komunikacyjnej

2.1. Uwagi ogólne

Ośrodki metropolitalne odznaczają się zdolnością do samowytwarzania potencjału oraz obecnością funkcji metropolitalnych – miastotwórczych funkcji wyższego rzędu o endogenicznej genezie i egzogenicznym charakterze. Ośrodki metropolitalne koncentrują w sobie ogół potencjału wytwórczego materialnego i niematerialnego, który powoduje, że mamy do czynienia z przyciąganiem zewnętrznego potencjału: przedsiębiorców, turystów oraz mieszkańców obszaru metropolitalnego. Każda z tych grup społecznych może wzmocnić swoją obecnością finanse metropolii, co potencjalnie przyczynia się do podnoszenia jakości życia mieszkańców. Do tego potrzeba jednak działań władz samorządowych na rzecz podnoszenia atrakcyjności lokalizacyjnej. Analizując najważniejsze determinanty rozwojowe metropolii, które mają związek z infrastrukturą komunikacyjną, należy przybliżyć takie zjawiska, jak: globalizacja, metropolizacja, informatyzacja i cyfryzacja przestrzeni.

Wspczesne działania władz publicznych, szczególnie samoradowych, wpisują się w dwa sposoby myślenia o podstawowym, nadrzednym celu podejmowanego przez nie działania: zapewnianie zbiorowych potrzeb obywatelskich przez podnoszenie jakości zycia oraz podnoszenie atrakcyjności lokalizacyjnej (konkurencyjności) w perspektywie regionalnej i lokalnej. Wspczesna koncepcja rozwoju przestrzeni wielkomiejskich opiera się na wlczeniu do obiegu gospodarki w wymiarze globalnym. Skrocenie czasu dojazdu lub przesyłu potencjału stwarza nowe, dogodne możliwości rozwojowe. Jeżeli zatem przedmiotem troski władz publicznych są działania na rzecz podnoszenia konkurencyjności miast, powinny one w pierwszej kolejności przeanalizowa własny potencjał w zakresie dostępności komunikacyjnej.

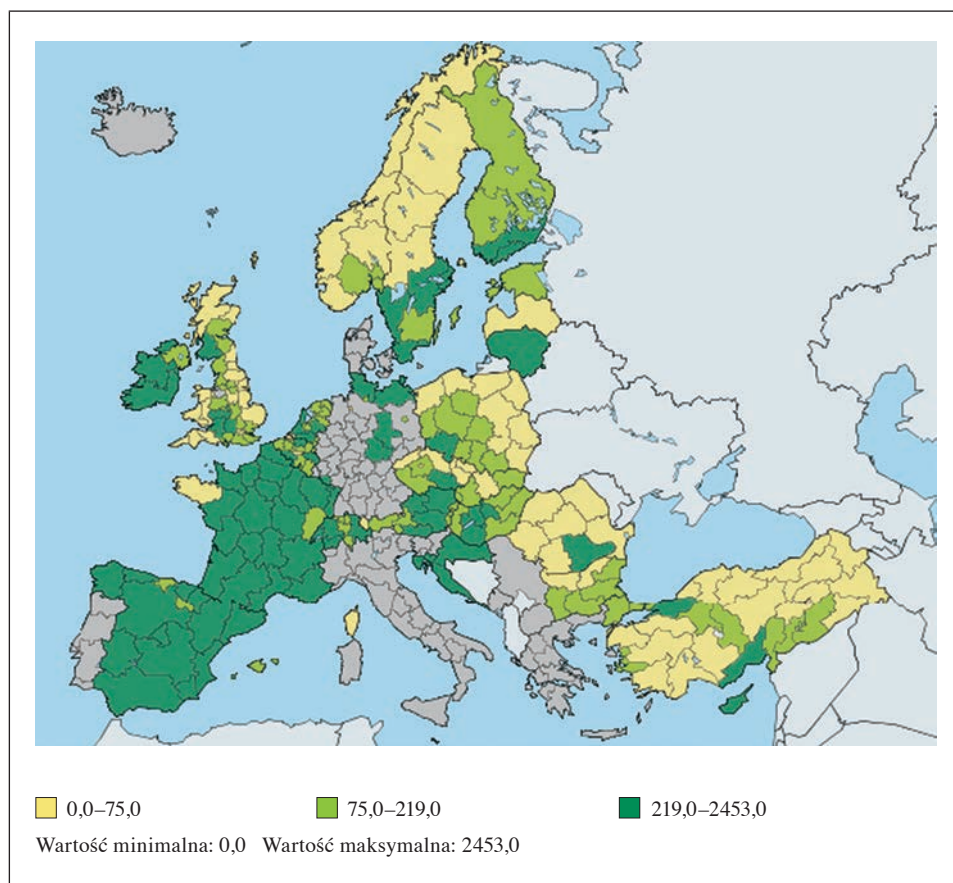
2.2. Metropolie międzynarodowe

Rozważania reprezentowane w tym punkcie dotyczą przede wszystkim metropolii rozwijających się według modelu zachodnioeuropejskiego. Metropolie wwiecie rozni si pomiędzy sobą pod wieloma wzgledami. Historia rozwoju cywilizacji pokazuje, że roznice kulturowe wywodzące się z zamierzchłej przeszłości to najwazniejszy czynnik skutkujący dystansem społeczno-kulturowym pomiędzy ośrodkami metropolitalnymi. Do tego dochodz historyczno-polityczne roznice rozwoju miast. Pomimo że wspczesne procesy globalizacji ujednolicają model rozwoju największych ośrodków metropolitalnych, przez wymian identycznych funkcji wyższego rzedu, roznice gospodarcze i polityczne oraz che zachowania własnej tożsamości kulturowej skutkują odmiennościami społecznymi, przestrzennymi i gospodarczymi pomiędzy wielkomiejskimi układami osadniczymi nawiecie. Największy dystans widać pomiędzy metropoliami na kontynentach oddzielonych oceanami. Charakterystyka wszystkich typów międzynarodowych metropolii jest niemożliwa ze wzgledu na przyjęty zakres niniejszego opracowania.

W najbardziej ogolnym ueciu ośrodki metropolitalne są węzłami przepływu dobr, usług, informacji, kapitału i ludzi na znaczną odległośc. Ośrodki metropolitalne posiadają funkcje metropolitalne będące potencjałem wyższego rzedu o znaczeniu egzogenicznym. W metropoliach skupiają się firmy o zasięgu globalnym, ktore są gownymi konsumentami na rynku budownictwa oraz infrastruktury sieciowej (m.in. z zakresu transportu, elektryczności, kabli telekomunikacyjnych, systemów ogrzewczych, wody, ścieków). W metropoliach tworzy się najnowocześniejsze rozwiązania transportowe (buduje się obwodnice, bezkolizyjne skrzyżowania, wielopasmowe arterie, lotniska, infrastruktur dla szybkiej kolei). Dzieki temu zmniejsza się czas pokonywania odległości między metropoliami i tworzy swoista sieć. Metropolie są połączone drogami samocho-

dowymi i powietrznymi oraz szybką koleją i światłowodami. Połączenia lotnicze w większości przypadków to połączenia metropolia–metropolia. Wzrastająca liczba połączeń bezpośrednich „przybliża” jedną metropolię do drugiej. Oznacza to zatarcie granic państw, na których terytorium leżą dane metropolie. Wskutek procesów globalizacji metropolie stają się węzłami światowych przepływów, coraz bardziej niezależnych od narodowych terytoriów [Szczepański i Jałowiecki 2002].

Istnieje wiele definicji metropolii globalnych, w sposób uporządkowany podaje je S. Saasen [2005], wskazując jednocześnie różne sposoby ich delimitacji: od kwestii geograficznych, poprzez gospodarcze i społeczne, aż po polityczne.

Rys. 1. Sieć drogowa w Europie na poziomie NUTS-2 w 2011 r.

Źródło: Eurostat, ec.europa.eu/eurostat.

Polityka UE odwołuje się do aspektów rozwojowych związanych ze spójnością, wyrównywaniem szans, jak również zrównoważonego rozwoju. W odniesieniu do transportu oznacza to popularyzację takich środków komunikacyjnych, które minimalizują emisję dwutlenku węgla i innych substancji zanieczyszczających środowisko. Procesy globalizacji, metropolizacji i cyfryzacji gospodarki powodują zmiany w rzeczywistości politycznej, gospodarczej i społecznej, których przejawem jest m.in. potrzeba ponownego rozpatrzenia wielu kwestii związanych z koncepcjami rozwoju transportu. Kluczowi eksperci UE dostrzegają fakt, że „postęp technologiczny przekształca transport w sektor technologii najnowszej generacji” [Miłaszewicz i Ostapowicz 2011]. Zachodzące w gospodarce zmiany i ich dynamika wymagały nowego ukierunkowania polityki transportowej, co jest równoznaczne z podjęciem wielu działań związanych z oceną rzeczywistości i ponowną analizą zarówno potrzeb, jak i możliwości w tym zakresie. Dlatego opracowano dokument, który jest wynikiem śródk okresowego przeglądu białej księgi z 2001 r. dotyczącej transportu: *Utrzymać Europę w ruchu – zrównoważona mobilność dla naszego kontynentu* [2005], w którym podkreślono, że cele polityki transportowej UE pozostają nadal aktualne. Chodzi o pomoc w dostarczeniu Europejczykom sprawnych, efektywnych systemów transportowych, które m.in. zapewnią wysoki poziom mobilności ludziom i przedsiębiorstwom w całej Unii, jak również umożliwią międzynarodowe kontakty, promując politykę Unii na rzecz wzmocnienia zrównoważonej mobilności, ochrony i innowacji przez uczestnictwo w międzynarodowych organizacjach [Miłaszewicz i Ostapowicz 2011].

Z mapy zamieszczonej na rys. 1 jednoznacznie wynika, że dostępność drogowa polskich regionów jest wyraźnie słaba na tle innych regionów Europy. Spowodowane jest to z jednej strony zaszczościami historyczno-politycznymi, czyli przyjętym modelem rozwoju państw bloku wschodniego po 1945 r., jak również uwarunkowań geograficznych – położenia z dala od „europejskiego Pentagonu”, czyli centralnej części Europy, koncentrującej znaczną część kapitału ludzkiego, finansowego, przedsiębiorczego oraz wiedzy. Pokonywanie barier wynikających z wieloletnich zapóźnień w zakresie infrastruktury drogowej powinno być jednym z celów polityki państwa.

2.3. Metropolie z perspektywy polityki państwa

Należy zauważyć istotną korelację pomiędzy kondycją gospodarki danego państwa a potencjałem jego najsilniejszych miast. Potencjał ten zależy od wielu różnych elementów, z całą pewnością jednym z nich jest jakość (gęstość, drożność, stan) połączeń komunikacyjnych. Wspomniane zapóźnienia Polska próbuje dynamicznie nadrobić, szczególnie mając możliwość zasilania bardzo kapitałochłonnych inwestycji z zewnętrznych źródeł zasilania [Założenia... 2013]. Pojawiają się

jednak problemy: polskie prawo w obszarze budownictwa dróg jest w niektórych miejscach bardzo precyzyjne, w innych są luki pozwalające na uznaniowość. Rodzi to problemy, które można było obserwować przy okazji przygotowań Polski do mistrzostw Europy w piłce nożnej w 2012 r. Nie udało się wybudować jednej drogi autostradowej lub ekspresowej łączącej wschodnią i zachodnią granicę Polski lub Morze Bałtyckie z granicą południową. Problemem w tym wypadku była skrupulatność w egzekwowaniu zapisów ustawy Prawo zamówień publicznych, ale również kwestie finansowania inwestycji – przepływu kapitału finansowego, co w wypadku mniejszych firm okazało się zbyt dużym obciążeniem. Problemem był również długo trwający proces przenoszenia własności od prywatnych właścicieli w ręce Skarbu Państwa. Z kolei pewną luką prawną była kwestia braku limitów w liczbie przetargów, w których startować mógł jeden podmiot. Skutkowało to spadkiem efektywności działań w wyniku nadmiaru zleceń i opóźnieniami w ukończeniu inwestycji również z tego powodu. Dodatkowo nierzadko umowy pomiędzy wykonawcami a inwestorami nie chroniły interesów tych drugich, niejako zezwalając na opóźnienia lub też zmuszając do zerwania umowy i rozpoczęcia procedury wyłonienia wykonawcy od nowa.

Na rys. 2 przedstawiono czas dojazdu do stolicy województw z użyciem transportu kołowego i kolejowego. Jak można zauważyć, w dogodnym czasie do miast wojewódzkich można dotrzeć z odległości zaledwie kilkudziesięciu kilometrów. Te obszary, na mapach zaznaczone ciemnymi kolorami, można w uproszczeniu traktować jako obszary, na które mimowolnie¹ rozlewa się potencjał miast-rdzni. W pozostałych przypadkach stolice koncentrują potencjał z obszarów peryferyjnych, powodując pogłębianie się nierówności społeczno-gospodarczych w regionach.

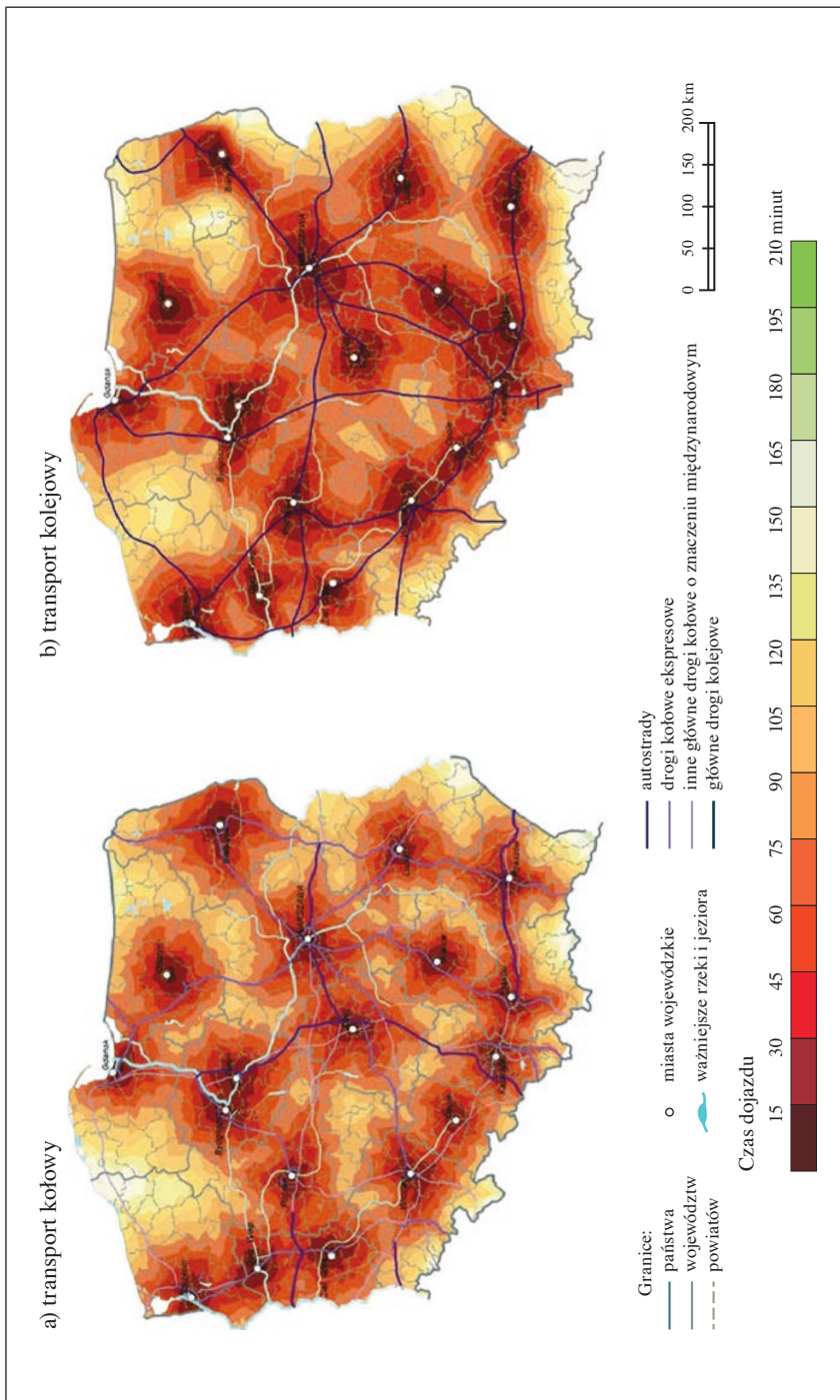
Na podstawie zapisów w dokumentach planistycznych będących odzwierciedleniem polityki państwa można wyróżnić kilka obszarów strategicznych wyzwania, na które polityka regionalna – wspierająca konkurencyjność regionów i zapewniająca spójność terytorialną kraju – musi odpowiedzieć za pomocą rozwiązań szczegółowych. Należy do nich zaliczyć [*Krajowa strategia...* 2010]:

1) lepsze wykorzystanie potencjału najważniejszych obszarów miejskich do kreowania wzrostu i zatrudnienia oraz stymulowania rozwoju pozostałych obszarów,

2) zapewnienie spójności wewnętrznej kraju, niedopuszczenie do nadmiernych różnicowań przestrzennych,

3) zwiększenie potencjału do tworzenia, dyfuzji i absorpcji innowacji,

¹ Zjawiska wywołujące rozwój społeczno-gospodarczy wynikają albo z procesów tzw. wolno-rynekowych, naturalnych, żywiołowych i mimowolnych, albo też z polityki rozwoju – świadomego i racjonalnego działania władz publicznych szczebla centralnego lub samorządowego, które próbują wykorzystywać swoje zasoby i minimalizować bariery na rzecz osiągnięcia określonych efektów.

Rys. 2. Czas dojazdu do stolic województw z użyciem transportu kołowego oraz kolejowego w 2013 r.

Źródło: [Ekspercki projekt... 2013].

4) przeciwdziałanie negatywnym trendom demograficznym oraz pełniejsze wykorzystanie zasobów pracy.

W *Strategii rozwoju transportu do roku 2020* [Strategia... 2013] za główny cel przyjmuje się działania polegające na skracaniu czasu dojazdu do węzłów przepływu potencjału (metropolii, największych lotnisk) oraz tworzeniu transgranicznych korytarzy transportowych. Za silną stronę rozwoju transportu w Polsce uznaje się dogodne uwarunkowania fizyczne, niski stopień urbanizacji i industrializacji terenów, co ułatwia rozbudowę infrastruktury. Za główne obecne i potencjalne słabości uważa się natomiast duży stopień zużycia wielu elementów infrastruktury liniowej i punktowej, występowanie wąskich gardeł i brakujących ogniów w sieci, nierównomierność regionalnego rozmieszczenia i dostępności sieci, brak spójnej sieci autostrad i dróg ekspresowych, finansowanie infrastruktury dróg krajowych zobowiązaniami, co powoduje wzrost zadłużenia Krajowego Funduszu Drogowego, oraz brak ciągłości klasy technicznej połączeń między metropoliami [Strategia... 2013].

Z kolei Program Budowy Dróg na lata 2011–2015, będący uszczegółowieniem omówionego powyżej dokumentu strategicznego, zawiera listę priorytetowych inwestycji poprawiających drogową dostępność komunikacyjną polskiej sieci osadniczej, wskazując za priorytet promowanie zrównoważonej dostępności komunikacyjnej dla całego kraju, w szczególności obszarów o wysokiej koncentracji potencjału. Oznacza to w praktyce działania prowadzone dwutorowo: dokończanie ekspresowych i autostradowych ciągów komunikacyjnych, wewnątrz których istnieją odcinki o gorszych parametrach jezdnych, szczególnie pomiędzy polskimi metropoliami, jak również budowę obwodnic największych miast stanowiących uzupełnienie krajowych ciągów komunikacyjnych. Prowadzić to może do pogłębiania się dysproporcji w potencjale rozwojowym pomiędzy regionami (duża część inwestycji przypada na kilka zaledwie województw, a w niewielkim stopniu uwzględniane są inwestycje w i tak słabo rozwiniętych województwach: warmińsko-mazurskim, podlaskim czy lubelskim). Duża część autostrad powstanie w systemie partnerstwa publiczno-prywatnego, co oznaczać będzie wprowadzenie systemu opłat za przejazd drogą o zwiększonej przepustowości. Z jednej strony szybkie, bezkolizyjne połączenia drogowe są elementem podnoszącym atrakcyjność lokalizacyjną regionu, z drugiej jednak wysokie opłaty za przejazd szybkimi tunelami komunikacyjnymi powodują spadek zainteresowania regularnymi przejazdami mieszkańców i w efekcie – brak oczekiwanych rezultatów w zakresie zwiększenia się granic funkcjonalnego obszaru metropolitalnego.

2.4. Metropolie z perspektywy samorządowych władz regionalnych

Oddziaływanie metropolii na otoczenie regionalne jest postrzegane na dwa sposoby, przeciwstawne, choć nie wykluczające się wzajemnie.

W pierwszym rozumieniu relacja ta polega na nieciągłym sposobie użytkowania przestrzeni zurbanizowanych i jest jednym z ważniejszych zjawisk związanych ze zmianą sposobu zagospodarowania przestrzeni. Zmiana tej relacji polega na osłabieniu lub zerwaniu związków gospodarczych miasta z jego regionalnym zapleczem i zastąpieniu ich silnymi więzami z innymi metropoliami w skali kontynentalnej lub światowej. Rola regionu zostaje ograniczona do pełnienia przez niego funkcji mieszkaniowej i rekreacyjnej dla mieszkańców metropolii. Z kolei nieciągłość przestrzeni oznacza, że sąsiadem w sensie gospodarczym i społecznym nie jest już otaczający region, lecz odległa nieraz o setki kilometrów inna metropolia [Jałowicki 2000]. W myśl tej interpretacji można stwierdzić, że istnienie światowej sieci miast nie byłoby możliwe bez funkcjonowania doskonałej siatki połączeń transportowych i telekomunikacyjnych. Metropolie według tej koncepcji nie potrzebują do rozwoju swojego otoczenia, a nawet rozwijają się jego kosztem.

Analizując najważniejsze teorie rozwoju regionalnego, warto zwrócić uwagę, że pośród wielu z nich istnieją te, które bezpośrednio traktują o relacji miasta centralnego z funkcjonalnym otoczeniem. Przykładowo, teorie bieguna wzrostu F. Perroux, dyfuzji innowacji D. Myrdala, rozlewania się rozwoju (*spill-over*) D. Mitrany'ego (pisali o tym również A. Weber, A. Lösch, W. Isard i E.M. Hoover), teoria ośrodków centralnych A. Christallera czy teoria bazy ekonomicznej, najogólniej ujmując, zakładają swobodę wyrównywania się poziomowi rozwoju wraz z liberalizacją regulacji prawnych i poprawianiem dostępności komunikacyjnej obszarów peryferyjnych.

W myśl drugiego pojmowania interakcji pomiędzy metropolią a otoczeniem regionalnym otoczenie korzysta z funkcji metropolitalnych i procesów rozwoju ośrodka metropolitalnego. Staje się ono bogatsze dzięki obecności silnego ośrodka metropolitalnego w regionie. Dzieje się tak, ponieważ niezależnie od tego, czy metropolie współpracują między sobą z pominięciem otoczenia, otoczenie pozostaje pod bezpośrednim wpływem ośrodków metropolitalnych. Otoczenie czerpie korzyści z samej tylko obecności metropolii i pozostaje w naturalnej strefie jej oddziaływania. Zasięg, kierunek i rodzaj wpływów jest różny w przypadku każdej metropolii.

Na rys. 2 wyraźnie widać różnice w dostępności komunikacyjnej pomiędzy wschodnią i zachodnią częścią Małopolski. Jest to związane z zaszczościami historycznymi i słabością ściany wschodniej kraju względem reszty terytorium. Ten podział, który rozpoczął się już w średniowieczu, pogłębiony dodatkowo przez zabory i bierność władz w latach 1945–1989, jest również widoczny we wschodniej części województwa mazowieckiego i małopolskiego.

Tabela 1. Długość dróg ekspresowych i autostrad w województwie małopolskim w km w latach 2008–2012

Drogi miejskie									
ekspresowe					autostrady				
2008	2009	2010	2011	2012	2008	2009	2010	2011	2012
1,6	1,6	4,3	4,3	4,3	18,5	22,4	22,4	22,4	28,7
Drogi zamiejskie									
ekspresowe					autostrady				
2008	2009	2010	2011	2012	2008	2009	2010	2011	2012
14,0	17,5	17,5	17,5	17,5	40,9	57,1	57,1	57,0	108,6

Źródło: Bank Danych Lokalnych GUS, www.stat.gov.pl/bdl.

Tabela 2. Liczba samochodów w użyciu w szt. w latach 2006–2012

2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012
3 283 818	3 531 599	4 086 935	4 217 553	4 420 051	4 639 827	4 772 257
1 367 881	1 477 724	1 754 374	1 810 641	1 898 517	1 991 757	2 056 263
.	.	.	417 620	435 605	454 903	467 864

Źródło: Bank Danych Lokalnych GUS, www.stat.gov.pl/bdl.

Przyrost infrastruktury stanowiącej szybkie połączenia drogowe w Małopolsce należy uznać za raczej powolny w odniesieniu do rosnącej liczby samochodów. Jak wynika z danych zawartych w tabelach 1 i 2, dynamiczny przyrost takiej infrastruktury dotyczy tylko zamiejskich połączeń autostradowych, czyli autostrady A4 przebiegającej w Małopolsce z powiatu chrzanowskiego do Tarnowa. W przypadku linii kolejowych widać wyraźnie nie tylko stagnację, ale też regres liczebności linii kolejowych (tabela 3). Co więcej, według innych danych nie skraca się czas przejazdu koleją, co stanowi podstawę do wyboru alternatywnych technik komunikacji, głównie transportu kołowego, co dodatkowo obciąża istniejącą infrastrukturę drogową. Wspomniane braki przyczyniają się do dalszej peryferyzacji wschodniej części województwa małopolskiego, głównie powiatu nowosądeckiego, gorlickiego, dąbrowskiego, limanowskiego i wschodniej części nowotarskiego. Jedną z kluczowych decyzji dla rozwoju województwa poprzez przełamywanie barier ma być budowa drogi ekspresowej Brzesko–Nowy Sącz lub połączenia kolejowego Podłęże–Piekiełko. W sytuacji współcześnie dominujących procesów globalizacji i metropolizacji oraz dynamicznych przemian gospodarczych ważna jest przepustowość i stan techniczny połączeń drogowych i kolejowych z ośrodkiem metropolitalnym, aby nie nastąpiła gospodarcza marginalizacja regionu. Ważnym elementem budującym konkurencyjność regionu mogą być

inwestycje w rozwój systemu transportu zbiorowego oraz infrastruktury ułatwiającej komunikację: szerokopasmowe łącza internetowe, parkingi w systemie *park & ride* na przedmieściach metropolii oraz integracja transportu zbiorowego miejskiego i pozamiejskiego.

Tabela 3. Długość linii kolejowych na 100 km² w województwie małopolskim w km w latach 2004–2012

Linie kolejowe ogółem na 100 km ²								
2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012
11,8	11,8	11,9	11,8	11,8	12,0	11,9	11,9	11,6
7,4	7,3	7,4	7,3	7,3	7,4	7,4	7,4	7,4
Linie kolejowe ogółem na 10 tys. ludności								
2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012
4,1	4,1	4,1	4,1	4,1	4,1	4,1	4,1	4,0
3,4	3,4	3,4	3,4	3,4	3,4	3,4	3,4	3,4

Źródło: Bank Danych Lokalnych GUS, www.stat.gov.pl/bdl.

W *Strategii rozwoju Małopolski na lata 2011–2020* [2011] działania wspierające rozwój komunikacji w regionie są zawarte w jednym z siedmiu obszarów strategicznych. Można więc mówić o świadomości władz regionalnych oraz dążeniu do podnoszenia jakości życia mieszkańców Małopolski, a także do poprawy atrakcyjności lokalizacyjnej województwa. W strategii dostrzega się ważną rolę Krakowa w kreowaniu rozwoju regionu, o ile ten biegun rozwoju zostanie właściwie wykorzystany do rozwoju otoczenia, czym – jak wiadomo – sam Kraków nie jest zainteresowany. Tworzenie kanałów przenoszenia potencjału zgodnie z założeniami modelu polaryzacyjno-dyfuzyjnego jest jednym z elementów działań zapisanych w omawianej strategii pn. „Kraków nowoczesnym węzłem międzynarodowej sieci osadniczej”. Kolejne działania mają dotyczyć wykreowania subregionalnych połączeń komunikacyjnych drogowych i kolejowych, które mają prowadzić do większej mobilności i spójności regionu szczególnie w obszarach o najniższej dostępności komunikacyjnej w Małopolsce. W *Strategii rozwoju Polski Południowej do roku 2020* [Strategia... 2014] planuje się natomiast zwiększyć do 2020 r. długość dróg autostradowych i ekspresowych. W analizie SWOT dla celu strategicznego II tej strategii wskazuje się na „Wyczerpującą się przepustowość połączeń drogowych pomiędzy aglomeracją śląską (katowicką) a krakowską, w szczególności autostrady A4” – jako słabą stronę oraz „Rozwój transportu intermodalnego” – jako szansę rozwojową dla omawianego terytorium [Strategia... 2014].

Rys. 3. Schemat koncepcji docelowego układu transportowego w Małopolsce w perspektywie 2030 r.

Źródło: [Strategia... 2011].

Warto zauważyć, analizując interakcję metropolia–region, że różnice w potencjale społeczno-gospodarczym Polski Wschodniej i Zachodniej obserwuje się już w samym województwie małopolskim. Potencjał części wschodniej regionu jest

wyraźnie słabszy od potencjału gmin zlokalizowanych w pobliżu województwa śląskiego. Ze względu na dobre połączenia komunikacyjne regiony te tworzą silnie powiązany gospodarczo i społecznie obszar, którego cele rozwojowe opisano w Strategii rozwoju Polski Południowej do roku 2020 [Strategia... 2014]. Głównym celem tej strategii jest uczynienie z województwa małopolskiego i śląskiego nowoczesnych i atrakcyjnych regionów w Europie. Zostanie on osiągnięty przez realizację trzech celów strategicznych, które sformułowano następująco:

- „Europol górnośląsko-krakowski obszarem koncentracji innowacji i kreatywności, wyznaczającym trendy rozwojowe i wpisującym się w sieć najdynamiczniej rozwijających się metropolii europejskich;
- Polska Południowa przestrzenią partnerskiej współpracy na rzecz efektywnego wykorzystywania możliwości rozwojowych;
- Polska Południowa miejscem przyciągającym ludzi, podmioty i inicjatywy wzmacniające potencjały makroregionu”.

Można się zatem domyślać, że granice administracyjne omawianych regionów będą się z czasem zacierać, a współpraca samorządów na różnym poziomie – zacieśniać.

2.5. Rozwój obszaru metropolitalnego

Przyjmując, że obszar metropolitalny składa się z metropolii wraz z funkcjonalnie powiązanim zapleczem, można stwierdzić, że wielkość obszaru metropolitalnego zależy od potencjału ośrodka metropolitalnego. Im jest on większy, tym silniej rozlewa się na otoczenie. Zadaniem władz regionalnych jest zaś wzmacnianie mimowolnego procesu interakcji metropolia–otoczenie regionalne i dążenie przy tym do rozwoju, wzrostu konkurencyjności i spójności obszarów metropolitalnych. Im większy jest potencjał jakościowy metropolii, tym – zgodnie z teorią grawitacji potencjału². Granice funkcjonalnego obszaru metropolitalnego³ przebiegają w miejscu, gdzie kończą się bezpośrednie powiązania z miastem-rdzeniem. Bezpośrednie powiązania polegają przede wszystkim na zwyczajowym (codziennym) korzystaniu z zaplecza funkcjonalnego i zasobów metropolii przez

² Zapożyczony przez ekonomistów z astronomii model grawitacji potencjału dotyczy relacji pomiędzy ośrodkiem metropolitalnym a jego otoczeniem. Podstawowym założeniem jest to, że metropolia oddziałuje pozytywnie na swoje najbliższe otoczenie, ale siła i kierunek tego oddziaływania ma charakter względem odległości. Istnieje „punkt przegięcia”, po którego przekroczeniu metropolia zaczyna oddziaływać negatywnie na otoczenie, „wysysając” potencjał, w szczególności kapitał ludzki.

³ Obszar metropolitalny, podobnie jak region, można postrzegać jako terytorium zdelimitowane sztucznie decyzją administracyjną (co miało związek z projektem tzw. ustawy metropolitalnej), lub też funkcjonalnie, ekonomicznie delimitowane poprzez analizę bezpośrednich powiązań pomiędzy miastem-rdzeniem a jego zapleczem.

istotną część społeczeństwa pozametropolitalnego. Tak więc o stałym, naturalnym oddziaływaniu ośrodka metropolitalnego decyduje potencjał endogeniczny metropolii oraz odległość od miasta-rdzenia lub – bardziej precyzyjnie – czas dojazdu do lub z ośrodka metropolitalnego Tam, gdzie jest już za daleko, aby codziennie dojeżdżać do pracy, szkoły, uniwersytetu, wyspecjalizowanej placówki kulturalnej, zdrowia czy handlowej, przebiega granica funkcjonalnego obszaru metropolitalnego. Granice funkcjonalnego obszaru metropolitalnego są dynamiczne – mogą się zmieniać. Dotyczy to przede wszystkim przypadku, w którym nastąpi wzrost potencjału jakościowego metropolii lub też udrożnienie wewnątrzregionalnych połączeń komunikacyjnych, dzięki czemu skróci się czas dojazdu do metropolii.

Obecnie wzrasta znaczenie nie tyle ośrodków metropolitalnych, ile obszarów metropolitalnych w świecie, co potwierdza dodatkowy fakt: lokalizacja central lub filii międzynarodowych firm w centralnej części ośrodka metropolitalnego zależy od biznesowej opłacalności i prestiżu. Tendencja ta, utrzymująca się od połowy XX w., zmienia nieco swoją siłę i kierunek: infrastruktura usługowo-biurowa metropolii dla jednych staje się zbyt droga, dla innych – zbyt mała, stąd też pojawiła się tendencja do przenoszenia siedzib przedsiębiorstw do specjalnie wyznaczonych miejsc na peryferiach metropolii lub poza jej granice jednak w bezpośrednim jej sąsiedztwie. Między innymi to spowodowało rozbitcie zwartości przestrzennej metropolii i wzrost znaczenia obszarów metropolitalnych.

Zgodnie z koncepcją „miasta pulsującego” metropolie zdolne do samowytworzenia potencjału posiadają również umiejętność jego przyciągania. Oprócz mieszkańców miasta-rdzenia, przedsiębiorców i turystów, którzy swoją obecnością przyczyniają się do podnoszenia konkurencyjności ośrodków, istotnym ogniwem funkcjonowania metropolii są mieszkańcy obszaru metropolitalnego. Przykładowo Kraków, liczący oficjalnie ok. 0,75 mln mieszkańców, w ciągu dnia podwaja swoją liczebność dzięki przyjeżdżającym mieszkańcom obszaru metropolitalnego, co można opisać jako „pulsowanie” czy „oddychanie” metropolii. Mieszkańcy obszaru metropolitalnego stanowią naturalną składową kapitału ludzkiego miasta-rdzenia. Mieszkańcy funkcjonalnego zaplecza metropolii napędzają koło zamachowe gospodarki w skali mikrolokalnej, korzystając z dóbr i usług metropolii. Obszary metropolitalne w Polsce powinny być zatem kategorią strategicznego myślenia, nawet jeśli nie stały się one kategorią zarządzania.

Brakuje jednak zarówno wytycznych prawnych, jak i tradycji współpracy metropolii z mniejszymi gminami tworzącymi obszar funkcjonalny. Przez długi czas akty prawne nie regulowały takiej współpracy, a jak już wspomniano, organy wykonawcze metropolii nie widziały korzyści z takiej współpracy. Ich perspektywa współpracy była ponadregionalna, międzynarodowa, czy nawet globalna. Nie jest jednak prawdą, że miasto-rdzeń może rozwijać się bez uwzględniania racji i interesów swojego otoczenia: po pierwsze, część infrastruktury niezbędną

do funkcjonowania metropolii jest zlokalizowana poza metropolią: lotnisko, ujęcie wody, wysypiska śmieci itd., po drugie – jak już wspomniano – niebagatelną rolę w budowaniu przewagi konkurencyjnej metropolii odgrywa kapitał ludzki zamieszkały w obszarze funkcjonalnym. Po trzecie, wiele firm wytwarzających dobra lokalizuje swoje siedziby w okolicach metropolii, korzystając z drożnych węzłów komunikacyjnych i jednocześnie zasobów metropolii. Niezbędna jest zatem integracja i koordynacja wysiłków na rzecz rozwoju miasta-rdzienia i metropolii, w tym również budowy zintegrowanego systemu transportowego. Może on mieć negatywne implikacje (np. erozja podatkowa metropolii, chaos urbanistyczny, nieefektywność wykorzystania przestrzeni, podwyższone koszty usług komunalnych), ale nie można rozrostu przestrzennego miast zatrzymać. Skoro dotyczy on obszaru metropolitalnego, wydaje się, że niezbędne jest ustanowienie mniej liberalnych przepisów prawnych określających, po pierwsze, szczegółowe zadania dotyczące współpracy metropolii z otoczeniem funkcjonalnym, po drugie, określające sposób wykorzystania przestrzeni (aktualizacja ustawy o zagospodarowaniu przestrzennym). Należy pamiętać, że granice obszaru metropolitalnego mogą się zmieniać, dlatego też należy weryfikować listę gmin wchodzących w skład obszaru metropolitalnego. Pozytywnym tego przykładem może być miasto Kraków, które wraz z 13 gminami ościennymi zawiązało stowarzyszenie, które będzie ubiegać się o środki finansowe z Unii Europejskiej na realizację wspólnych projektów w okresie programowania 2014–2020.

2.6. Metropolia jako przyjazne miejsce do życia i inwestowania

Pomimo bezspornie istotnej roli ośrodków metropolitalnych w kreowaniu potencjału zarówno w wymiarze lokalnym, jak i w skali makroekonomicznej, istnieją poważne problemy nie tylko dotyczące zarządzania tak skomplikowanymi organizmami, ale również problemy natury systemowej i prawnej. Jak zauważa H. Izdebski [2008], analizując formalne możliwości wpływu, niezależnie od wielkości gminy sposób jej funkcjonowania oraz zestaw zadań do wykonania określa ustawa o samorządzie gminnym oraz o samorządzie powiatowym. Pomimo prób prawnego usankcjonowania ośrodków i obszarów metropolitalnych w latach 1993, 1998, 2005 i 2007, brakuje prawnej definicji ośrodka i obszaru metropolitalnego oraz odpowiednich narzędzi prawnych do rozróżnienia specyfiki i roli gmin miejskich niższej gospodarczo rangi, powiatów grodzkich i najsilniejszych gospodarczo ośrodków metropolitalnych [Izdebski 2008].

Metropolie w Polsce realizują zadania własne wynikające z ustaw o samorządzie gminnym oraz powiatowym. Jak wiadomo, akty prawa miejscowego nie mogą być sprzeczne z aktami wyższego rzędu. Wspomniane ustawy w połączeniu m.in. z ustawą Prawo zamówień publicznych oraz ustawą o finansach publicz-

nych na tyle szczegółowo określają sposób funkcjonowania powiatów grodzkich, że pozostaje niewiele miejsca na samodzielnie działania na rzecz podnoszenia konkurencyjności metropolii w porównaniu choćby z systemami administracji publicznej krajów rozwijających się według modelu *welfare state*. W Polsce istnieje problem systemowy, jeżeli chodzi o budowę dróg autostradowych i ekspresowych. Są to w zasadzie drogi krajowe, niemal nie zdarza się, aby były to drogi wojewódzkie, nie wspominając o powiatowych czy gminnych. W związku z tym organy władzy wykonawczej polskich metropolii, które w największym stopniu są zainteresowane budowaniem infrastruktury komunikacyjnej, nie mają w zasadzie możliwości podejmowania decyzji i alokowania środków na poprawę dostępności drogowej. Zainteresowane poprawą dostępności komunikacyjnej wewnątrzregionalnej, a w szczególności zwiększaniem liczby szybkich połączeń ze stolicą regionu, samorządowe władze regionalne muszą ubiegać się o wpis inwestycji na listę ministra infrastruktury i rozwoju. Wiele zatem kwestii dotyczących budowy obwodnic oraz dróg ekspresowych i autostradowych sprowadza się zaledwie do integracji wysiłków z władzami regionalnymi na rzecz lobbowania w tych sprawach w odpowiednich gremiach administracji publicznej szczebla centralnego.

3. Podsumowanie

Przeprowadzone analizy dotyczące wpływu dostępności komunikacyjnej na rozwój społeczno-gospodarczy regionów, jak również roli miast w kreowaniu rozwoju regionalnego, pozwalają zauważyć prawidłowości, które prowadzą do poniższych wniosków końcowych.

1. Fakt posiadania obwodnicy metropolii jednoznacznie pozytywnie wpływa na sposób postrzegania miasta przez inwestorów, turystów oraz mieszkańców obszaru metropolitalnego. Ten element infrastruktury drogowej dodatkowo przyczynia się do podnoszenia jakości życia poprzez skrócenie czasu dojazdu i poruszania się pomiędzy podstawowymi sferami życia: rodzina (miejsce zamieszkania)–praca–zakup dóbr i usług–wypoczynek i rekreacja.

2. Przy ocenie dostępności komunikacyjnej należy jednoznacznie zrezygnować z podawania odległości w kilometrach na rzecz czasu dojazdu.

3. Przedsiębiorcy wytwarzający dobra potrzebują drożnych połączeń komunikacyjnych. Jest to korelacja bezpośrednia pomiędzy infrastrukturą komunikacyjną a wskaźnikiem przedsiębiorczości, dochodami, pojemnością rynku pracy i innymi wskaźnikami określającymi potencjał gospodarczy danego terytorium.

4. Miasta inteligentne i kreatywne to ośrodki elastyczne, dostosowujące się do światowych trendów rozwojowych. Miasta te nie tylko zarządzają falą urbanizacji, ale także tworzą warunki do wieloaspektowego rozwoju. Niezależnie od różnic

w uwarunkowaniach i czynnikach pomiędzy miastami, infrastruktura komunikacyjna stanowi wspolny mianownik rozwoju lokalnego. Jest też wyrazem strategicznego rozwoju i gwarantem osiągnięcia trwałości rezultatów.

5. Jak pokazują badania, w strukturze odwiedzających Kraków istotną czec stanowi podrozujcych weekendowo. Ma to związek z krotkimi wypadami wypoczynkowymi, jak rownie turystyk konferencyjną. W takich sytuacjach elementem decydującym o konkurencyjności Krakowa są drożne i tanie połączenia komunikacyjne.

6. Należy stwierdzi, że władze Małopolski nie mają pomysłu na wykorzystanie potencjału mieszkańców obszaru metropolitalnego do rozwoju Krakowa. Władze miasta Krakowa postrzegają rozbudow infrastruktury komunikacyjnej jako zagrożenie (kurczenie się miast, *urban sprawl*). Lepsze połączenia komunikacyjne (skrocenie czasu dojazdu) może sprzyja odpływowi potencjału ludzkiego poza granice administracyjne metropolii, czemu towarzyszy będzie erozja podatkowa miasta-rdzenia. Dlatego też trudno mowic o zintegrowanych dzialaniach władz obszaru metropolitalnego. Z drugiej jednak strony istnieją przykłady wspolnych dzialan na rzecz rozwoju obszaru metropolitalnego: 13 gmin tworzących administracyjny Krakowski Obszar Metropolitalny wraz z Krakowem zarejestrowało stowarzyszenie, aby wspolnie ubiegać się o srodek finansowe w ramach funduszy strukturalnych UE w okresie programowania 2014–2020.

7. Istnieje uzasadnione przypuszczenie, że społeczeństwo, pomimo rozwoju wirtualnej sfery komunikacji, co sprzyja podejmowaniu decyzji o wyjeździe z miasta-rdzenia do jego przedmieści, nigdy nie przestanie się komunikowa fizycznie i potrzebowa samochodów oraz infrastruktury transportowej do bezpośredniego kontaktu. Oznacza to potrzeb ponoszenia wzmożonych wysiłków na rzecz rozwoju infrastruktury transportowej tak w skali regionalnej, jak i globalnej.

Podsumowując, należy stwierdzi, że przedstawioną na początku niniejszego artykułu hipotez w toku przeprowadzonych analiz zweryfikowano negatywnie. Ośrodek metropolitalne, realizując swoje interesy, poszukuj kontaktów zewnętrznych głownie o zasięgu międzynarodowym. O statusie metropolii świadczy iloc kontaktów zewnętrznych oraz zasięg powizan. Konstatacja ta wynika z oceny sposobu funkcjonowania orodekw metropolitalnych, które produkując nadwyk potencjału (roznica pomiędzy potencjałem wyprodukowanym a skonsumowanym przez metropoli), wymieniają go z innymi ośrodkami (zapewniając sobie w zamian nadwyk potencjału innego ośrodka metropolitalnego). Niemniej jednak ośrodek metropolitalne potrzebuj funkcjonalnego zaplecza ze względu na kapitał ludzki mieszkańców obszaru metropolitalnego, jak rownie z innych względów: sfera wypoczynku dla mieszkańców metropolii, położenie lotniska gwarantującego acznoc ze światem, uecie zasobów wody, wysypiska śmieci. Ponadto naturalne ruchy migracyjne wzmacniające obszary metropolitalne

wskazują władzom metropolii perspektywę postrzegania naturalnego zaplecza metropolii jako przestrzeni wzmacniającej konkurencyjność również w kontekście gospodarki międzynarodowej. Dobre połączenia komunikacyjne mogą sprzyjać integracji wysiłków na rzecz rozwoju społeczno-gospodarczego metropolii i regionu. Przykładowo wspólna oferta turystyczna Krakowa i Małopolski może przynieść obopólne korzyści pod warunkiem stworzenia dogodnych warunków komunikacyjnych.

Literatura

- Ekspercki projekt koncepcji zagospodarowania przestrzennego do roku 2033* [2013], Ministerstwo Rozwoju Regionalnego, Warszawa.
- Izdebski H. [2008], *Samorząd terytorialny, podstawy ustroju i działalności*, LexisNexis, Warszawa.
- Jałowiecki B. [2000], *Społeczna przestrzeń metropolii*, Scholar, Warszawa.
- Krajowa strategia rozwoju regionalnego do roku 2020* [2010], Ministerstwo Rozwoju Regionalnego, Warszawa.
- Miłaszewicz D., Ostapowicz B. [2011], *Warunki zrównoważonego rozwoju transportu w świetle dokumentów UE*, Studia i Prace Wydziału Nauk Ekonomicznych i Zarządzania, nr 24, Uniwersytet Szczeciński, Szczecin.
- Saasen S. [2005], *The Global City: Introducing a Concept*, „Brown Journal of World Affairs”, vol. 11, nr 2, Chicago.
- Strategia rozwoju Małopolski na lata 2011–2020* [2011], Urząd Marszałkowski Województwa Małopolskiego, Kraków.
- Strategia rozwoju Polski Południowej do roku 2020* [2014], Ministerstwo Infrastruktury i Rozwoju, Warszawa.
- Strategia rozwoju transportu do roku 2020* [2013], Ministerstwo Budownictwa, Transportu i Gospodarki Morskiej, Warszawa.
- Szczepański M.S., Jałowiecki B. [2002], *Miasto i przestrzeń w perspektywie socjologicznej*, Scholar, Warszawa.
- Utrzymać Europę w ruchu, zrównoważona mobilność dla naszego kontynentu* [2005], Komisja Europejska, Bruksela.
- Założenia Krajowej Polityki Miejskiej* [2013], Ministerstwo Rozwoju Regionalnego, Warszawa.

Location Extraurban Transport Accessibility in the Context of Building-up the Location Attractiveness of the Metropolises in Poland – The Example of the Małopolska Voivodeship

This article's basic assumption, and starting point, is that there is a strong correlation between accessibility (the availability of transport) and the territorial potential of an economy. Increased accessibility is one of the most important goals for metropolis authorities, central government representatives and key EU officials alike.

The article shows the intentions of different levels of public administration representatives for how they would like to use the communication infrastructure to speed up regional and local social-economy indicators. Accomplishing that goal is especially important for metropolises which seek to join the global network of potential exchange. It is also important for governments because the strongest cities are “the mirrors” of the strength of the national economy. Economic strength is important for regions as well as metropolitan areas and metropolitan centre officials because they would like to attract potential. The article reviews the possibilities and solutions for building transport links to improve the economic potential of the most powerful cities in Poland.

Keywords: local development, metropolisation, development policy, transport accessibility, development of communication.

Małgorzata Markowska

Department of Econometric Regional Analyses
Wrocław University of Economics

European Capital Cities and Their Surroundings – Innovativeness Convergence or Divergence?

Abstract

The study presents an attempt to answer the question of whether the closest surroundings of European capital cities are becoming as innovative as the capital cities themselves. The value of an aggregate index of innovation was defined for the EU NUTS 2 level regions based on eight characteristics.

Against the background of changes occurring in the values of the Innovation Index in the European regional space, the study assesses the effects of capital cities on their closest surroundings in the context of trends observed in terms of innovation. The analysis covered countries in which the capital city is at the same time the NUTS 2 level region. It also discusses the variables determining the differences in the Innovation Index values between capital cities and the areas that surround them.

Keywords: EU capital cities, surroundings, innovativeness, convergence, NUTS 2.

1. Introduction

The importance of innovativeness for economic development constitutes an important reason to investigate the sources, factors and determinants of facilitating the creation of innovation and its dissemination. The problems of innovativeness analysed in their territorial context were the research area conducted in relation to companies, their clusters, cities, regions, countries and also in a global

perspective. Innovativeness constitutes the basis for the construction of the power that is ingrained in cities and metropolises, and enhanced by the leading role of cities in the development of science and techniques and also in creating inventions and innovation.

The problems involved in convergence processes, including convergence in terms of innovativeness, are an area of interest investigated by researchers in analyses related to international, national and regional comparisons, as well as their assessments of cities and the relationship they have with their surroundings.

The objective of the present study is to assess the pace of changes in the level of innovativeness with reference to selected EU capital cities as compared to their “surroundings”. The paper also seeks to determine if the areas most closely surrounding capital cities are keeping pace with capital cities in terms of innovation.

2. A City and Its Surroundings

Cities constitute poles of growth by attracting investment and creating the most modern workplaces. They are the centres of change and initiate innovative projects. They also play an important role for economic competitiveness on the global market. At the same time, however, they play host to diverse social problems such as social exclusion, spatial and ethnic segregation, and unemployment. The development of a metropolis is associated with the formation of ecological problems such as the pollution of industrial areas, noise, and urban sprawl beyond the administrative borders. The importance of cities for the development of the EU is manifested by the conditions of territorial cohesion as complementary to economic and social cohesion. Achieving such cohesion represents an enormous challenge since it refers, on the one hand, to the reconciliation of dynamic economic growth in cities along with the mobilisation of developmental processes covering entire regions (Pięta-Kanurska 2010).

Large cities, as Gaczek (2010b) emphasises, can be responsible for the advantage resulting from internal resources, while in the global economy they can facilitate interregional cooperation. In the course of analysing the significance of a metropolis, the answer is sought to the questions of whether, and if so, why a metropolis serves as the springboard for innovative and modernisation processes in a region, and whether after the phase of growth impulses wash out from the surrounding areas, it is possible for a metropolis to undergo a phase in which it positively impacts a regional economy. A crucial component of such research is the identification of conditions for the emergence of positive effects resulting from growth in a metropolis’ surroundings.

Along with the development of the global economy, the dynamic development of large cities performing international functions is observed. Metropolises take over both the leading and managerial functions and become the vital centres of the global economy (Taylor 2007).

Researchers offer numerous theoretical concepts which help explain both the process of a city's growth and the influence it has on the surrounding region (Hołowiecka 2004). They emphasise, among other things, the socio-economic and spatial effects that accompany the development of metropolises, placing particular emphasis on metropolitan processes occurring in space, and which are crucial to the functioning of the contemporary global economy¹.

Tying city and regional growth to an innovation paradigm seems an indispensable component for maintaining competitive advantage, requires specific knowledge that absorbs the economic structure, an absorbent market for new technologies and an innovative environment. The system of innovation is a supporting factor which facilitates the creation and implementation of innovation. Intellectual capital generated by the leading scientific and research entities and universities networking with industry is indispensable. These networks stimulate the transfer of technology and the implementation of modern technologies in the economy. The leading entities locate mainly in the metropolitan centre of a region or an agglomeration, where there is sufficient demand for knowledge-intensive services and knowledge as such (Gaczek 2010a).

3. Convergence – Theoretical Concepts and Empirical Studies

Convergence (lat. *convergere* – coming together) is a process which in economy results in the disappearance of inequalities in a group of entities that initially has a diversified level of development. These differences, from an economic perspective, can include the conditions and quality of life, costs and prices, the level of unemployment, income, employment and work performance, innovation.

The regulation of the Council of Europe (Proposal... 2004) defines economic convergence as the process of reducing differences between the countries of the European Union as well as the assimilation of socio-economic structures.

Convergence is defined in economics as the process of economies converging towards a state of balance; this is also referred to as β -convergence. Two types of β -convergence are distinguished: Absolute β -convergence assumes that economies aim at the same state of balance while relative β -convergence follows the assumption that economies converge towards their own balance states. Still another

¹ See Myrdal (1957), Friedmann (1966), Jałowiecki (2000), Smętkowski (2001, 2010), Domański (2008), Pięta-Kanurska (2010), Gaczek (2010a).

approach highlights σ -convergence, where the dispersion of economic phenomena in a given time and for a given group of countries or regions are analysed.

The following types of convergence can be named: beta convergence (which can be understood as equalising economic levels and faster growth of economies of lower initial levels of variables such as GDP per capita, prices, costs, exchange rates etc.), sigma convergence (decreasing diversification of variable values among regions or countries), and gamma diversification (improving object position in wealth ranking) (Wolszczak-Derlacz 2007).

The research on convergence applies diverse empirical strategies (Markowska & Strahl 2012) including sector-based, time series analysis-based, and panel data-based ones, as well as approaches that combine the three.

Also possible is a “descriptive” approach, which often distinguishes the convergence of issues, interests, solutions and convergent business models (Bulloch, Lacy & Jurgens 2011).

The research on convergence is mainly carried out at three spatial levels: international (national, global), regional and local. In recent years a lot of research on convergence in its diverse aspects has been conducted at the level of European regions (Quah 1996, Fischer & Stribock 2006).

Numerous issues are also present in domestic research – referring to different levels of territorial division, such as NUTS 1, NUTS 2 or even cities.

Convergence analyses refer to many aspects of economy, and are conducted using diverse methods while spatial units at different levels are selected as research objects. The interesting ones are those related to a city as a research object, while assessment refers to innovation or similar problems.

We would do well to examine research done by Kliber (2007), who analysed problems of regional disproportions in Poland in terms of such wealth growth factors in regions as capital and technical advancement. Bal-Domańska (2011) analysed sigma and beta conditional convergence in the classes of regions at NUTS 2 level of the European Union countries in the context of innovation. Markowska and Strahl (2012) did research in order to assess sigma convergence processes in the groups of regions distinguished, first, with reference to the EU integration process covering the group of EU-15 countries and the group of 2004 EU accession countries and, second, by distinguishing homogenous groups of regions in terms of tendencies characterising measures of regional innovation indicators. Hussler (2004) discussed the problems of innovation and convergence in the context of provisions in EU policies.

4. Innovativeness in the Territorial Context – Theories and Empirical Studies

For many years innovativeness has been a popular research field in many scientific areas, starting with technology, economics and political science. Apart from macro scale research examining, among other things, innovative countries whose competitiveness has led to economic growth, numerous studies are carried out on entrepreneurial behaviours and attitudes in terms of innovation. In theory the diversity of innovative effects is mainly studied at the level of the organisation; however, the urban context is more and more often taken into consideration (Berliant & Fujita 2009). The spatial configuration of innovation is a research area of regional economics and geography (Nijkamp & Reggiani 2000).

In his book *The Economy of Cities*, Jacobs (1969) defines innovation as the process by which new work is added to old divisions of labour, thus creating new products, processes, or ideas, and therefore also new divisions of labour. Feldman (2000, p. 373) adds that “innovation is the novel application of economically valuable knowledge”. Bunnell and Coe (2001) analyse “spaces of innovation” and indicate relations and interdependencies across spatial scales. Bathelt, Malmberg and Maskell in 2004 wrote that “innovation and new knowledge is best understood as a combination of local and global interactions” (Bathelt, Malmberg & Maskell 2004, p. 40). Glaeser (2000, p. 83) observes cities as the centers for creating and transferring ideas: “cities will grow when they are producing new ideas or when their role as intellectual centers is increasing”. Innovation occurs when individuals with high degrees of existing creativity or knowledge make new and novel combinations of this knowledge with new insights observed or learned through spillovers (Knudsen *at al.* 2007).

Innovation is a vital factor responsible for the long-term economic growth of a country, and is also an important objective of policy intervention (Romer 1990, Schumpeter 1962). Cities and urban areas, by virtue of their economic diversity, facilitate innovation activities (Duranton & Puga 2001). More and more evidence suggests that, in fact, culturally diversified cities are more innovative, take more extensive advantage of international knowledge relations and diverse decision-making, and are able to attract more innovative people (Hunt 2008).

The location of innovation in its geographical sense has been, for many years, a subject of interest for scientists. One of the approaches related to inventions in the US takes us 150 years back (Feller 1971), while others are based on much more current data (Breschi 1997). Cooke (2006) discusses the role of space analysed in terms of growth and the significance of spatial specialisation and diversification of urban areas with reference to innovation. Boschma (2005) presented a theoretical

analysis of the relationship between innovation capacity and different aspects of proximity.

Research on innovation in cities has been carried out for many years (Florida 2004, *Eurocities...* 2010) and is mainly focused on analyses resulting in assessments referring to such aspects as:

- city innovation and competitiveness (Simmie & Wood 2002);
- city size vs. innovation (Orlando & Verba 2005);
- population density vs. innovation (Knudsen *at al.* 2007) covering the density of “creative capital”;
- innovation levels referring to a city or a group of cities such as e.g. Amsterdam, London, Milan, Paris and Stuttgart (Capello 2001b) or Barcelona, Stockholm, Vienna (Fischer, Revilla Diez & Snickars 2001). Nijkamp and Reggiani (2000) also discussed this phenomenon;
- diversification, specialisation and location (*Innovation...* 1999, Nathan & Lee 2011);
- factors and sources of innovation such as knowledge-intensive services (Capello, Caragliu & Lenzi 2012), and patents and R&D activities (Jaffe & Trajtenberg 2002).

Innovation is now recognised as the key to constructing metropolitan power and also as its determinant. Metropolises, the traditional birthplaces of innovation, represent an absorptive sales market for innovative products. They have innovation potential at their disposal, which creates civilisation in a political, cultural, economic, technical and social respect. The unique nature of these places draw large numbers of people who bring in their creative potential. Such diversification implies better quality of services, institutions and technical facilities, which allow for the remaining centres of social and economic life to be “overtaken” (Drabińska 2012).

Metropolises today concentrate both research and innovative activities, endowing them with great importance to economic growth and development. Their concentration in metropolises is also growing along with the knowledge-based economy and high-tech development (Asheim & Gertler 2006). The Fifth Report on Economic, Social and Territorial Cohesion (*European...* 2010) informs us that, in 2007, 60% of the EU population resided in metropolitan areas, and produced 68% of the Community’s GDP.

The size and compactness of urban centres, their population density and human interactions open up opportunities for the increased flow of information. This is another reason cities create innovation. The leading role cities play in the development of science and techniques and the creation of inventions and innovation (intellectual and material, cultural and political, institutional and organisational) has been documented by researchers including historians, town-planners, geo-

graphers, anthropologists and regional economists (Mumford 1968, Mokyr 2002, *Innovation...* 1999, Spufford 2003, Algabe 2005).

Research on the type of innovation and its geographical context emphasises the spatial concentration of innovative activities which result from the nature of innovative processes. Looking at the process of innovation presented by Dosi (1988), Feldman (1994) points out five stylised facts:

- the uncertainty of the innovation process,
- the reliance on advances in scientific knowledge,
- the complexity of the innovation process,
- the importance of learning-by-doing and learning-by-using, and
- the cumulativeness of innovative activity.

In his discussion of the creation of innovation, Capello (2001a) lists two approaches:

- the first refers to economists dealing with the economics of industry who define the determinants of innovation, especially in knowledge acquisition, and seek to test whether the processes of knowledge acquisition are facilitated by spatial proximity and sectorial specialisation;
- the second originates from regional economists, who try to envisage the role of spatial effects like synergies, cooperation, and collective learning in the innovation activities developed at the local level.

Both approaches towards gaining knowledge seek to explain whether differences in learning are influenced by the characteristics of the area in which this process occurs, i.e. whether specialised or diversified knowledge spillovers are more effective. The conclusion offers far-reaching results: because if gaining knowledge is facilitated by the diversified urban environment, then the following statement is true: “since innovation becomes increasingly based on scientific and technological knowledge combined with creativity, only cities, and especially large cities, where these new resources are disproportionately concentrated will be able to compete successfully in the global economy” (Capello 2001a). This would complement the idea that cities represent “innovation islands” (*Innovative...* 2001). However, if expert knowledge guarantees intense innovation activities, then a city, where sectorial spillovers take place, does not have to offer the best location.

The role of cities as human capital integration centres, as well as incubators for inventions, is emphasised in the “new” theory of economic growth, which assumes that knowledge transfer among natural persons and businesses is fundamental for such growth (Romer 1986, Lucas 1988). Glaeser (1996) points to the fact that the idea of growth dependence on innovation results in recognising both the social and economic role of urban centres in the promotion of intellectual cross-fertilisation. In this case none of the additional incentives are necessary since the creation and concentration of knowledge in towns enhances their attractiveness and therefore

attracts educated, well-qualified, entrepreneurial and creative individuals. This subsequently results in the occurrence of further knowledge flows (Feldman & Florida 1994, Glaeser 1999, Florida 2004). The process in the course of which knowledge enhances growth and development, which in turn attracts new knowledge functions, is the “engine” that maintains growth by creating innovation. We would therefore do well to enquire about the incentives and obstacles for inventiveness and innovativeness. The measurement underlying explanation of the relationship between the characteristics of a town and innovation constitutes the problem. It has to be emphasised that some knowledge flows can be documented, such as patented inventions (Jaffe & Trajtenberg 2002).

5. Research Method and Results

The capital cities – Berlin, Brussels, Lisbon, London, Madrid, Prague, Stockholm, Vienna – were chosen for the study for the following reasons. My objective was to assess whether convergence in innovation occurs in the surroundings and in the country capitals analysed as comparable groups. These capitals were selected for the study which, following the criterion of resources excluding Eurostat databases and domestic statistical offices in terms of innovation, simultaneously constitute a statistical unit at the NUTS 2 level. While sources such as Urban Audit offer extensive data on capitals, only some data is useful in the assessment of innovation. Urban Audit does not offer data about the cities’ surroundings, and the time range is highly limited (in many cases mid-term values of a few years are quoted). The resources of domestic offices are much richer. Unfortunately, data on a par with that available for cities are not available for the surrounding territories. An additional challenge for the analysis was handling innovation convergence, which requires dynamic data.

Another reason these particular capital cities were chosen was that each is surrounded by an area that directly borders them, and belongs to the same country. Prague (marked by the symbol CZ01) is surrounded by the Střední Čechy (CZ02) region, while the area around Brussels (BE10) is the region of Prov. Vlaams Brabant (BE24). The list of capital cities and their surroundings is presented in Table 1.

The sets of information used to assess the innovation at the national and regional (NUTS 2) levels in the research referring to the EU territories have been evolving for years. The analyses and expertise prepared for the European Commission usually use highly delayed data, while gaps in the data result in reports that cover only slightly more than 70% of the EU area and rarely cover longer time spans. The list of applied variables I present results from a compromise between

the desire to conduct an analysis for as many regions as possible (constituting a comparative group for calculations) based on data whose completeness is relatively high (where there were gaps in the data, it was possible to complete them), and to introduce variables for which data could be obtained for a relatively small number of regions.

Table 1. Capital Cities and Their Surroundings – The Study’s Objects

Capital City	Surroundings
Région de Bruxelles-Capitale	Prov. Vlaams Brabant
Prague	Střední Čechy
Berlin ^a	1) Brandenburg – Nordost, 2) Brandenburg – Südwest
Comunidad de Madrid	1) Castilla y León, 2) Castilla-la Mancha
Vienna	Niederösterreich
Lisbon	1) Centro, 2) Alentejo
Stockholm	Östra Mellansverige
Inner London Outer London	1) Bedfordshire, Hertfordshire, 2) Berkshire, Bucks and Oxfordshire, 3) Surrey, East and West Sussex, 4) Essex, 5) Kent

^a due to the system of presented data the change in nomenclature used by Eurostat (*Regions...* 2011) from 2011 was not taken into account, following which both regions surrounding Berlin were combined.

Source: the author’s compilation.

The integration of the *Regional Innovation Scoreboard* proposal and other research approaches with database resources allows the following characteristics to be gathered (Markowska 2012):

- share of the tertiary education graduates among workforce to the total workforce number in a region (EDUC),
- share of the population aged 25–64 participating in life-long learning in a region (LLL),
- workforce employed in knowledge-intensive services as a percentage of the workforce (KIS),
- workforce employed in knowledge-intensive services as a share of the workforce employed in services (KIS 2),
- human resources in science and technology, i.e. the total number of population actually employed in science and technology-intensive professions in relation to the professionally active population (HRST),
- workforce in high- and mid-tech industry (as a percentage of the total workforce) (HIT),
- the number of patents registered in a given year in the European Patent Office per 1 million of workforce (EPO),

– share of the workforce in high- and mid-tech industry to the total number of workforce employed in industry (HIT2).

The study's timeframe was adopted for the following reasons: 1) the beginning of the period is a year from which Eurostat provides statistical data for the majority of the variables analysed; 2) data on the workforce in knowledge-intensive services and the workforce in high- and mid-tech industry after 2008, due to changes in NACE classification, are not comparable at the regional level because of the need to perform the indispensable calculations.

The initial stage of research was the construction of an innovation aggregate indicator based on the seven characteristics listed above. They were made comparable by transforming them to a [0,1] range, subtracting from the observed value the minimum one for a particular characteristic in the entire studied period (1999–2008) in the set of almost all NUTS 2 level regions following the division of 2008 (265 from 271 regions² – i.e. 97.8%) and next dividing by the range also calculated for the entire area. All of the characteristics represent stimulants whose high values confirm a high level of innovation.

The procedure applied for making data comparable is referred to as global unitarisation. Accepting reference points as minimum and maximum values from the entire period made it possible to carry out the subsequent analysis of the dynamics. Considering, simultaneously, all NUTS 2 level regions in the unitarisation process facilitated referencing the innovation dynamics of capital cities and their surroundings to an overall EU context. The value of the aggregate Innovation Index was calculated as an arithmetic mean of the characteristics after unitarisation with equal weights assigned to all characteristics. The scale coefficient used for the analysis equals 100.

The developmental tendencies using the innovation indicators for the selected capital cities and their surrounding regions were analysed in the first stage. If the capital city was adjacent to more than one region, then one common trend function was estimated for its surroundings. Because the period under consideration covered 10 years only, only linear trend functions were used. Their parameters were estimated by Ordinary Least Squares method. The significance of the slope was tested using the significance test for the trend parameter. These simple methods enabled the following analyses to be performed (the results may be found in Table 2):

– comparison of the baseline situation in the studied capital cities by comparing trend intercepts,

² Due to a lack of data, the study does not cover four French overseas regions (Guadeloupe, Martinique, Guyane, Réunion) and two Spanish ones (Ciudad Autónoma de Ceuta and Ciudad Autónoma de Melilla).

– objective (by means of statistical testing) statement in which capitals and in which surroundings the significant innovation changes occurred in the course of the studied period,

– analysing relations between the baseline innovation level in a capital city and its surroundings distance to it – this approach offered the possibility of assessing the difference in the initial moment of the analysis and, at the same time, an opportunity for the certain assessment of effects resulting from long-term changes,

– comparing the rate of innovation level changes in capital cities and their surroundings by comparing (calculating the difference) the slopes. This allowed for the convergence processes (divergence) in the period under consideration to be identified.

Table 2. Trend Parameters

Capital City	Capital City			Surroundings			Slope difference
	Intercept	Slope	<i>p</i>	Intercept	Slope	<i>p</i>	
Brussels	45.84	0.24	0.1832	33.99	0.39	0.0040	–0.15
Prague	37.19	0.65	0.0018	24.10	0.80	0.0007	–0.15
Berlin	45.23	0.81	0.0000	31.79	0.57	0.0072	0.24
Madrid	36.58	0.55	0.0005	19.63	0.88	0.0240	–0.33
Vienna	36.51	0.89	0.0017	24.24	1.15	0.0016	–0.26
Lisbon	23.44	0.62	0.0000	9.68	0.76	0.0000	–0.14
Stockholm	62.91	–0.54	0.0943	53.66	–0.01	0.9449	–0.53
London	50.03	0.34	0.0000	48.44	–0.02	0.9360	0.36

Source: the author's calculations.

The intercept makes it possible to assess the starting point. This can be done using a group of capitals and by comparing the performance of capital cities against their surroundings. Among the capitals, Stockholm was distinguished by an excellent baseline. It is a bit surprising to find Vienna grouped with Prague, Madrid and Lisbon, which initially were characterised by a relatively low level of innovation. The *p* value refers to the slope and indicates the significance of innovation changes in time. In this case stability was observed for Brussels, while a surprising drop was recorded in Stockholm (significant at the level of 0.10). In the remaining capitals the Innovation Index was seen to increase significantly. Vienna and Berlin were the definite leaders in pace of improvement.

In terms of a comparison of the capital city baseline level, a certain regularity was observed. The lower the city capital innovation level, the more the city differed from its surroundings. Hence it may be concluded that the higher the innovation level in the capital, the relatively less it stands out from its surround-

ings. Fig. 1 shows the correlation diagramme, with the coordinates X – trend intercept, Y – capital city trend intercept ratio versus its surroundings trend intercept. A significant negative correlation is observed between the baseline capital city level and its advantage over the surroundings. The linear correlation coefficient is $-0,8667$ ($p = 0.0053$).

The last column of Table 2 gives the differences in slopes of capital cities and their surroundings. A negative difference means that convergence was observed and the level of innovation in its surroundings was growing faster than in the capital (in the case of Stockholm and its surroundings, it did not decrease, while the Swedish capital itself experienced worsening innovation). The opposite relationship held only for Berlin and London. It seems that these conclusions do not counteract the situation presented in Fig. 1 – since it illustrates a certain initial moment of the analysis in which the position of particular capitals and their relations with their surroundings resulted from long-term historical, political, economic and administrative processes.

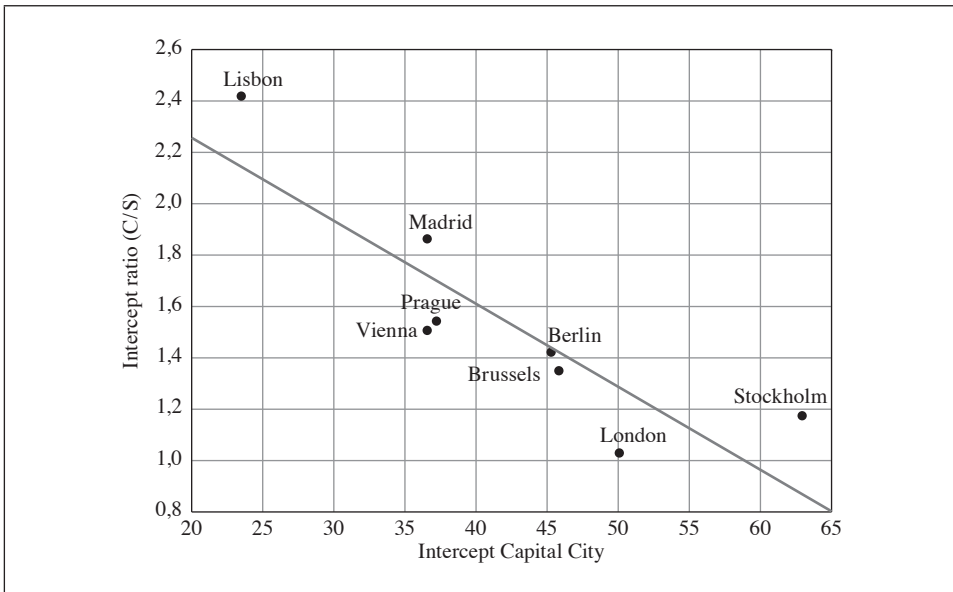

Fig. 1. Correlation Diagramme: Intercept Capital City versus Ratio Intercept Capital City/Intercept Surroundings

Source: the author's calculations.

Though the constructed trends covered a relatively short time, convergence in innovation occurred for the majority of the capitals and their surrounding areas. The following diagrammes (Fig. 2–9) illustrate trends in the Innovation Index

for capital cities and their surrounding areas, which is a positive feature of the described relations. One common trend was always calculated for the surroundings. While some effects of convergence are hard to notice, the trend lines seem parallel even despite the difference in slopes.

A separate comment is needed to address London's situation. Here the trend referring to surroundings has to be approached carefully. Essex and Kent are so distant in their innovation levels from the other counties surrounding London that they require a separate trend to be specified for them (one would, of course, prefer to stick to the methodology common for all countries – calculating a common trend for the surrounding regions regardless of their homogeneity level). The next stage focuses on an assessment of the impact of particular variables on the difference in the aggregated Innovation Indexes between capital cities and their surroundings.

To do so, a linear regression model was applied. Because the analysed variables, *de facto*, create (after certain transformations) this index, if the difference in a given year between the indicator for a capital city and the indicator for its surrounding region is the dependent variable, then the selection of variables for the model by applying backward stepwise-regression should have been performed separately for capital variables and the surrounding variables. Thus the null value of matrix determinant in the ordinary least squares method was avoided. Initially, the variables selected following this method were combined in a joint model. Also, a time variable was added, eliminating the general innovation increase effect in the European Union regardless of the occurrence of convergence effect. Again the procedure of stepwise-regression was applied and the final model, in which all structural parameters accompanying explanatory variables were statistically significant, was found. Because the explanatory variables are expressed in different units their impact can be evaluated by comparing the assessments of standardised regression coefficients (see Table 3).

Coefficients referring to capital cities (CC) are positive since the higher values of these variables increase the differences in the level of innovation between the capital and its surroundings. In this case the KIS variables (workforce employed in knowledge-intensive services as the percentage of workforce) and LLL (share of population aged 25–64 participating in life-long learning in a region) are of the greatest significance. The former is also the most important one from the perspective of its surroundings. Its improvement allows the difference of surroundings to the capital city to be reduced the fastest. The signs of regression coefficients for the variables characterising the environment are negative since the increase in these variables' values results in smaller differences. It may be said that KIS (workforce employed in knowledge-intensive services as the percentage of workforce) is the

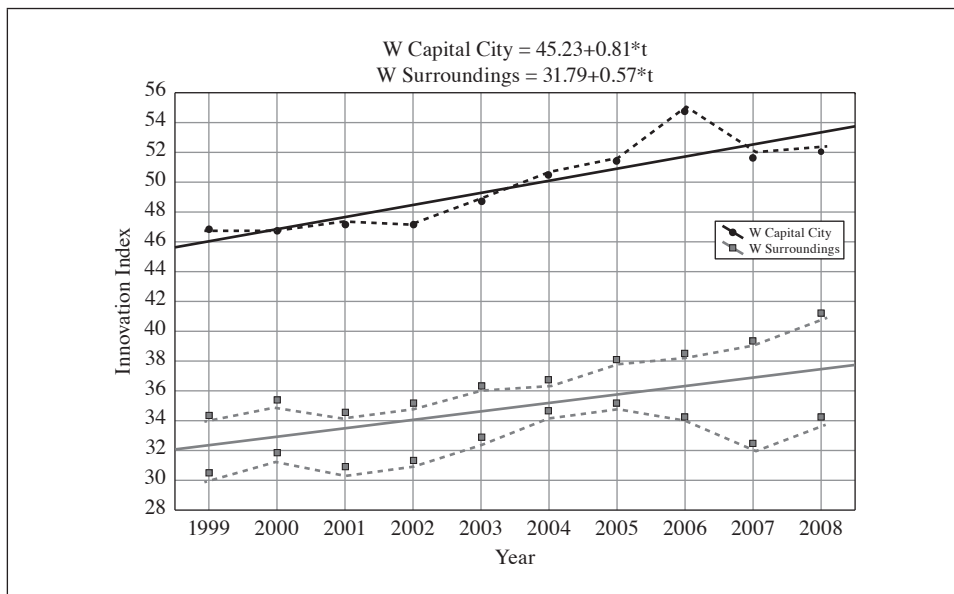

Fig. 2. Trends in Innovation Indexes for Berlin and Its Surroundings

Source: the author's compilation.

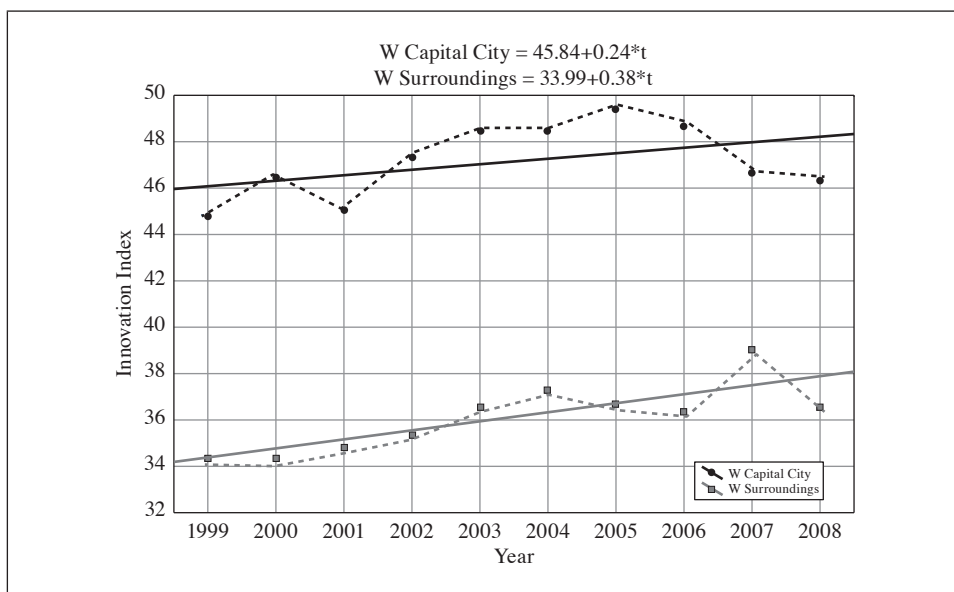

Fig. 3. Trends in Innovation Indexes for Brussels and Its Surroundings

Source: the author's compilation.

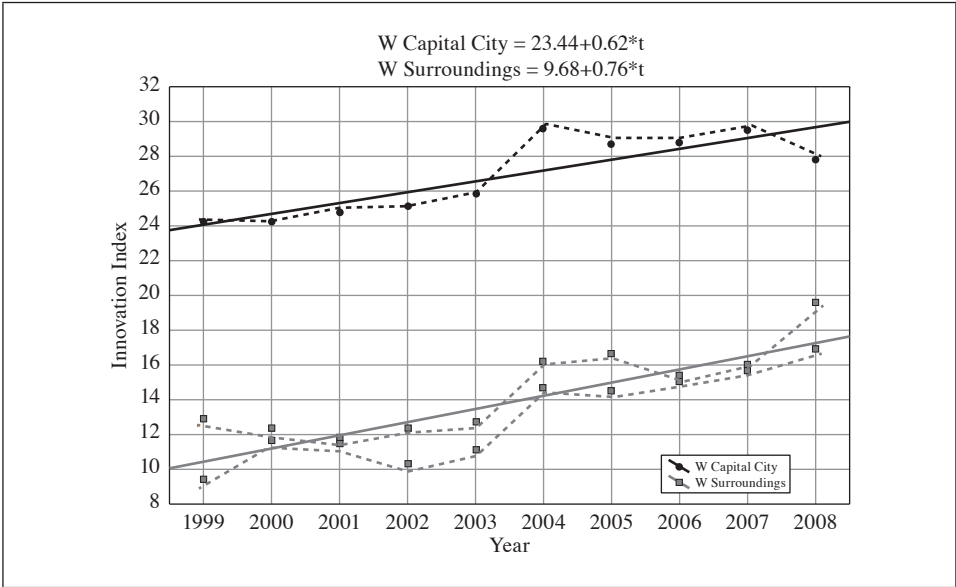

Fig. 4. Trends in Innovation Indexes for Lisbon and Its Surroundings

Source: the author's compilation.

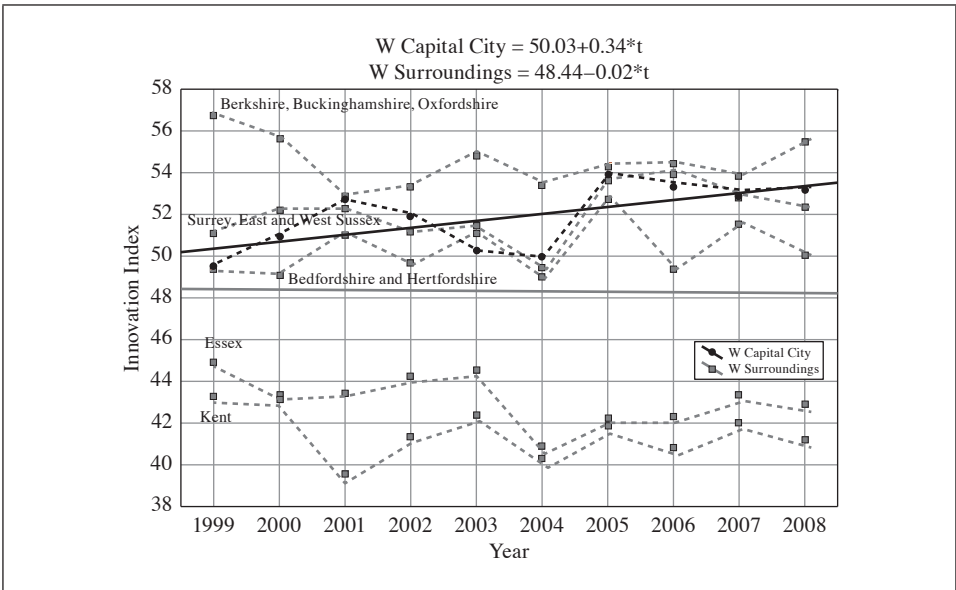

Fig. 5. Trends in Innovation Indexes for London and Its Surroundings

Source: the author's compilation.

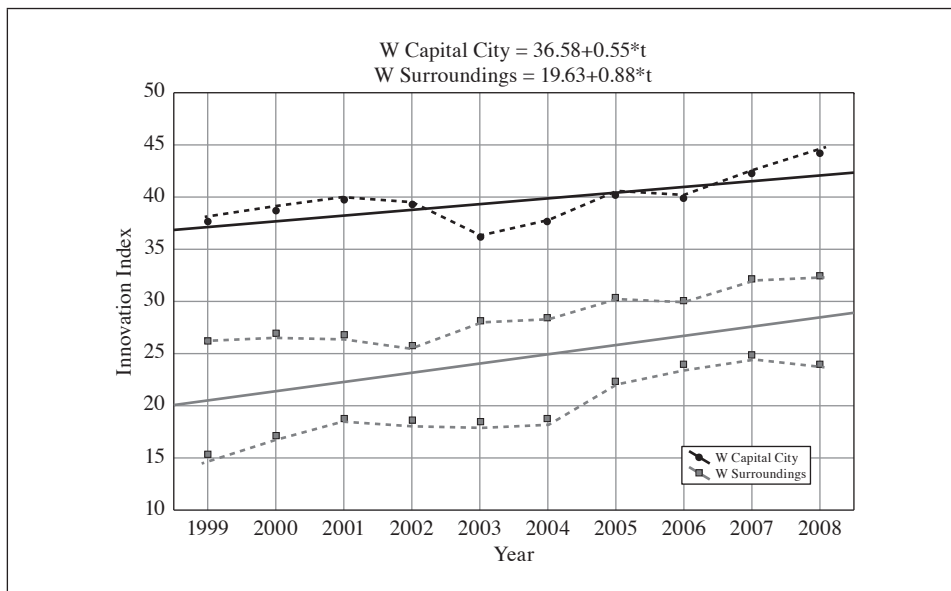

Fig. 6. Trends in Innovation Indexes for Madrid and Its Surroundings

Source: the author's compilation.

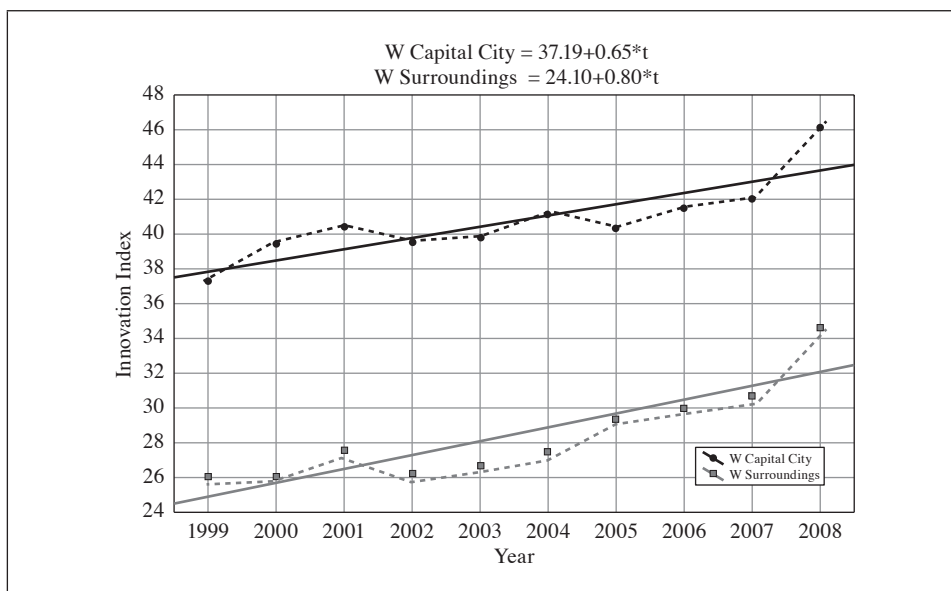

Fig. 7. Trends in Innovation Indexes for Prague and Its Surroundings

Source: the author's compilation.

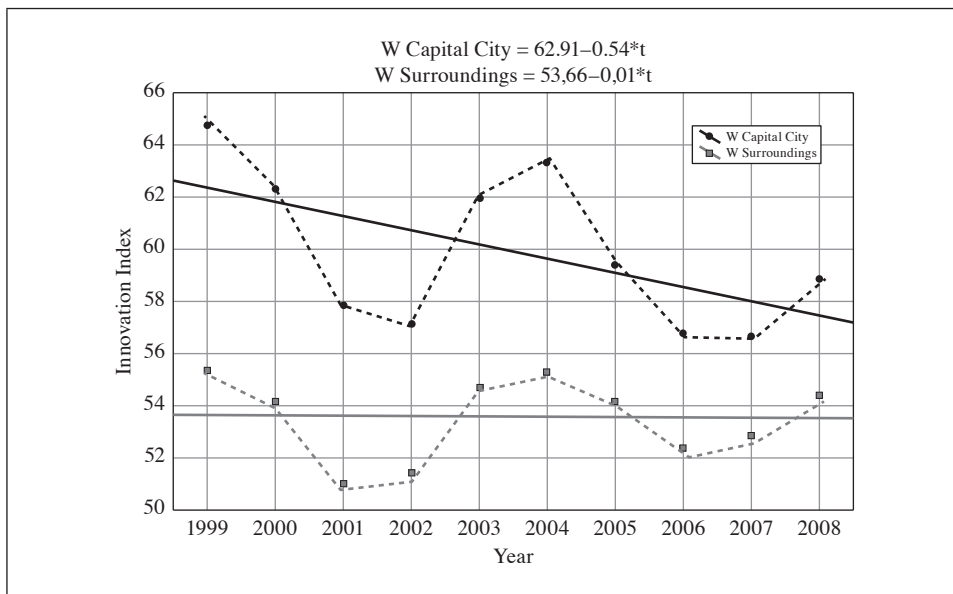

Fig. 8. Trends in Innovation Indexes for Stockholm and Its Surroundings

Source: the author's compilation.

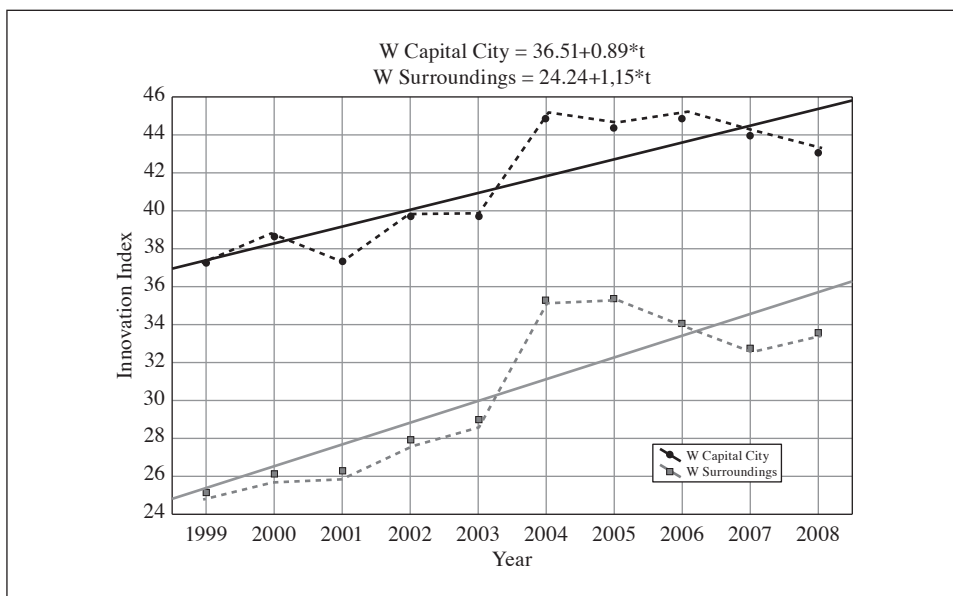

Fig. 9. Trends in Innovation Indexes for Vienna and Its Surroundings

Source: the author's compilation.

basic and decisive factor determining the course of the convergence process in terms of innovation.

Table 3. Regression Coefficients for the Final Regression Model of Variables Influencing the Difference in the Innovation Index between Capital Cities and Their Surroundings

Variable	Standardised regression coefficient	Partial regression coefficient	<i>p</i> value
Intercept		2.176	0.1166
t	-0.040	-0.085	0.1022
LLL – S	-0.630	-0.490	0.0000
KIS – S	-1.116	-0.646	0.0000
HIT2 – S	-0.761	-0.504	0.0000
LLL – CC	0.709	0.551	0.0000
HRST – CC	0.149	0.115	0.0001
KIS – CC	0.822	0.622	0.0000
HIT2 – CC	0.258	0.244	0.0000

Abbreviations used in the table: S – surroundings, CC – capital city.

Source: the author's calculations.

It is also worth mentioning that the model interpreted in this study has very good goodness-of-fit characteristics. The standard error of estimation amounted to 1.58 while the adjusted coefficient of determination was as high as 0.933.

6. Conclusions

In most of Europe's capital cities a convergence in innovativeness with the surrounding region has been observed (Brussels, Prague, Vienna, Lisbon, Madrid and Stockholm).

Important variables accounting for the diminishing differences in the Innovation Index from the perspective of the areas surrounding the capital cities include: KIS (the workforce employed in knowledge-intensive services as a percentage of the workforce), HIT2 (the share of the workforce in high- and mid-tech industry to the total number of workforce employed in industry) and LLL (the share of the population aged 25–64 participating in life-long learning in a region).

From the point of view of the capital cities, the most important variables which influence the size of the Innovation Index divergence from the surrounding regions are: KIS, LLL, HIT 2 and HRST (human resources in science and technology,

i.e. the total number of population actually employed in science and technology intensive professions in relation to the professionally active population).

Bibliography

- Algaze G. (2005), "The Sumerian Take off", *Structure and Dynamics*, "eJournal of Anthropological and Related Sciences", nr 1, <http://www.repositories.cdlib.org/imbs/socdyn/sdeas/vol1/iss1/art2> (date of access: 18.03.2014).
- Asheim B. T., Gertler M. S. (2006), *The Geography of Innovation. Regional Innovation System* (in: J. Fegeberg, D. C. Mowery, R. Nelson (eds), *The Oxford Handbook of Innovation*, Oxford University Press, Oxford, New York).
- Bal-Domańska B. (2011), *Ekonometryczna identyfikacja β konwergencji regionów szczebla NUTS-2 państw Unii Europejskiej* (in: J. Suchecka (ed.), *Ekonometria przestrzenna i regionalne analizy ekonomiczne*, "Folia Oeconomica", nr 253, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź).
- Bathelt H., Malmberg A., Maskell P. (2004), *The Dynamics of Knowledge Diversity and Economic Growth*, 56th Annual North American Meeting, Regional Science Association International, San Francisco.
- Berliant M., Fujita M. (2009), *The Dynamics of Knowledge Diversity and Economic Growth*, 56th Annual North American Meeting, Regional Science Association International, San Francisco.
- Boschma R. (2005), *Proximity and Innovation: A Critical Assessment*, "Regional Studies", nr 39, <http://dx.doi.org/10.1080/0034340052000320887>.
- Breschi S. (1997), *The Geography of Innovation: A Cross-section Analysis*, "CESPRI WP", nr 95, Università Bocconi, Milano.
- Bullock G., Lacy P., Jurgens C. (2011), *Convergence Economy: Rethinking International Development in a Converging World*, Accenture, http://www.accenture.com/SiteCollectionDocuments/PDF/Accenture_Development_Partnerships_Rethinking_International_Development_in_a_Converging%20World.pdf (date of access: 18.03.2014).
- Bunnell T., Coe N. (2001), *Spaces and Scales of Innovation*, "Progress in Human Geography", nr 25, <http://dx.doi.org/10.1191/030913201682688940>.
- Capello R. (2001a), *Spatial and Sectoral Characteristics of Relational Capital in Innovation Activity*, 41' European Regional Science Conference, Zagreb, 29 August–1 September 2001, available at: <http://www-sre.wu-wien.ac.at/ersa/ersaconfs/ersa01/papers/full/220.pdf> (date of access: 18.03.2014).
- Capello R. (2001b), *Urban Innovation and Collective Learning: Theory and Evidence from Five Metropolitan Cities in Europe* (in: M. M. Fischer, J. Fröhlich (eds), *Knowledge, Complexity and Innovation Systems*, Springer, Berlin–Heidelberg).
- Capello R., Caragliu A., Lenzi C. (2012), *Is Innovation in Cities a Matter of Knowledge-intensive Services? An Empirical Investigation*, "Innovation: The European Journal of Social Science Research", nr 25(2).
- Cooke P. (2006), *Bliskość, wiedza i powstawanie innowacji*, "Studia Regionalne i Lokalne", nr 2(24).
- Domański B. (2008), *Rozwój polskich metropolii a regiony peryferyjne. Bezpowrotna separacja czy współzależność rozwoju?* Studia KPZK PAN, nr 120.

- Dosi G. (1988), *The Nature of the Innovative Process* (in:) G. Dosi, C. Freeman, R. Nelson, G. Silverberg & L. Soete (eds), *Technical Change and Economic Theory*, Pinter, London, UK.
- Drabińska D. (2012), *Innowacyjność gospodarki w wymiarze współczesnym i w ujęciu historycznym*, Kwartalnik Kolegium Ekonomiczno-Społecznego, Studia i Prace nr 2(10), SGH, Warszawa.
- Duranton G., Puga D. (2001), *Nursery Cities: Urban Diversity, Process Innovation and the Life Cycle of Products*, "American Economic Review", nr 91(5), <http://dx.doi.org/10.1257/aer.91.5.1454>.
- Eurocities: Cities and Innovation in Europe. Discussion Paper* (2010), <http://ecrecover.files.wordpress.com/2010/06/innovation-and-cities-discussion-paper.pdf> (date of access: 18.03.2014).
- European Commission Investing in Europe's Future. Fifth Report on Economic, Social and Territorial Cohesion* (2010), Publications Office of the European Union, Luxembourg.
- Feldman M. P. (1994), *The Geography of Innovation*, Kluwer Academic Publishers, Dordrecht, the Netherlands.
- Feldman M. P. (2000), *Location and Innovation: The New Economic Geography of Innovation, Spillovers, and Agglomeration* (in:) G. Clark, M. Gertler, M. Feldman, *The Oxford Handbook of Economic Geography*, Oxford University Press, Oxford.
- Feldman M. P., Florida R. (1994), *The Geographic Sources of Innovation: Technological Infrastructure and Product Innovation in the United States*, "Annals of the Association of American Geographers", nr 84.
- Feller I. (1971), *The Urban Location of United States Invention, 1860–1910*, "Explorations in Economic History", nr 8.
- Fischer M. M., Revilla Diez J., Snickars F. (2001), *Metropolitan Innovation Systems. Theory and Evidence from Three Metropolitan Regions in Europe*, Springer, Berlin–Heidelberg.
- Fischer M. M., Stirböck C. (2006), *Pan-European Regional Income Growth and Club-convergence. Insights from a Spatial Econometrics Perspective*, "The Annals of Regional Science", nr 40, <http://dx.doi.org/10.1007/s00168-005-0042-6>.
- Florida R. (2004), *Cities and the Creative Class*, Routledge, New York.
- Friedmann J. (1966), *Regional Development Policy: A Case Study of Venezuela*, Cambridge, MIT Press, Mass.
- Gaczek W. M. (2010a), *Metropolia jako źródło przewagi konkurencyjnej gospodarki regionu*, Acta Universitas Loziensis, "Folia Oeconomica", nr 246.
- Gaczek W. M. (2010b), *Miasta jako bieguny rozwoju w polskiej przestrzeni – polaryzacja czy konwergencja*, "Zeszyty Naukowe UEP", nr 161, Poznań.
- Glaeser E. (1996), *Economic Growth and Urban Density: A Review Essay* (in:) *Cities and the New Global Economy Conference Proceedings*, vol. 1, Government Printing Office, Melbourne.
- Glaeser E. (1999), *Learning in Cities*, "Journal of Urban Economics", nr 46.
- Glaeser E. (2000), *The Future of Urban Research: Nonmarket Interactions*, "Brookings-Wharton Papers on Urban Affairs", nr 1.
- Hołowiecka B. (2004), *Oddziaływanie społeczno-gospodarcze miasta*, Wydawnictwo UMK, Toruń.

- Hunt J. (2008), *How Much Does Immigration Boost Innovation?* NBER Labor Studies Program Meeting, Boston, Mass.
- Hussler C. (2004), *Culture and Knowledge Spillovers in Europe: New Perspectives for Innovation and Convergence Policies?* "Economics of Innovation and New Technology", nr 13, <http://dx.doi.org/10.1080/1043859042000234302>.
- Innovation in Cities: Science-based Diversity, Specialization and Localized Competition* (1999), M. P. Feldman, D. B. Audretsch (eds), "European Economic Review", nr 2.
- Innovative Cities* (2001), J. Simmie (ed.), Spon, London.
- Jacobs J. (1969), *The Economy of Cities*, Random House, New York.
- Jaffe A. B., Trajtenberg M. (2002), *Patents, Citations, and Innovations: A Window on the Knowledge Economy*, Cambridge, MIT Press.
- Jałowiecki B. (2000), *Spółeczna przestrzeń metropolii*, Wydawnictwo Naukowe "Scholar", Warszawa.
- Kliber P. (2007), *Ekonometryczna analiza konwergencji regionów Polski metodami panelowymi*, "Studia Regionalne i Lokalne", nr 1(27).
- Knudsen B. et al. (2007), *Urban Density, Creativity, and Innovation*, Working Paper of the Creative Class Group, http://creativeclass.com/rfcgdb/articles/Urban_Density_Creativity_and_Innovation.pdf (date of access: 18.03.2014).
- Lucas R. E. (1988), *On the Mechanics of Economic Development*, "Journal of Monetary Economics", nr 22.
- Markowska M. (2012), *Dynamiczna taksonomia innowacyjności regionów*, Monografie i opracowania, nr 221, Uniwersytet Ekonomiczny we Wrocławiu, Wrocław.
- Markowska M., Strahl D. (2012), *Evaluation of the European Union Regions Convergence Regarding Innovation*, Argumenta Oeconomica, nr 1(28), Wrocław.
- Mokyr J. (2002), *The Gifts of Athena: Historical Origins of the Knowledge Economy*, Princeton University Press, Princeton.
- Mumford L. (1968), *The City in History: Its Origins, Its Transformation, and Its Prospects*, Harvest Books, New York.
- Myrdal G. (1957), *Economic Theory and Underdeveloped Regions*, Duckworth, London.
- Nathan M., Lee N. (2011), *Does Cultural Diversity Help Innovation in Cities? Evidence from London Firms*, SERC Discussion Paper 69, London School of Economics, London.
- Nijkamp P., Reggiani A. (2000), *Drivers of Innovation. A Comparative Study on Innovation in European Cities by Means of Multicriteria Analysis*, Serie Research Memoranda, Faculteit der Economische Wetenschappen en Econometric, VRIJE Universiteit, Amsterdam.
- Orlando M., Verba M. (2005), *Do Only Big Cities Innovate? Technological Maturity and the Location of Innovation*, Federal Reserve Bank of Kansas City Economic Review, Second Quarter.
- Pięta-Kanurska M. (2010), *Oddziaływanie metropolii na region*, Acta Universitatis Lodziensis, "Folia Oeconomica", nr 246.
- Proposal for a Council regulation laying down general provisions on the European Regional Development Fund, The European Social Fund and the Cohesion Fund, Brussels, 14.07.2004 COM(2004) 492 final, 2004/0163.
- Quah D. (1996), *Regional Convergence Clusters across Europe*, "European Economic Review", nr 40(3-5), [http://dx.doi.org/10.1016/0014-2921\(95\)00105-0](http://dx.doi.org/10.1016/0014-2921(95)00105-0).

- Regions in the European Union. Nomenclature of Territorial Units for Statistics NUTS 2010/EU-27* (2011), Series: Methodologies & Working Papers, European Commission, Luxembourg.
- Romer P. (1986), *Increasing Returns and Long Run Growth*, "Journal of Political Economy", nr 94, <http://dx.doi.org/10.1086/261420>.
- Romer P.M. (1990), *Endogenous Technological Change*, "Journal of Political Economy", nr 98.
- Schumpeter J. (1962), *The Theory of Economic Development*, Springer, Berlin.
- Simmie J., Wood P. (2002), *Innovation and Competitive Cities in the Global Economy: Introduction to the Special Issue*, "European Planning Studies", nr 10(2).
- Smętkowski M. (2001), *Nowe relacje metropolia-region w gospodarce informacyjnej*, "Studia Regionalne i Lokalne", nr 4(7).
- Smętkowski M. (2010), *Konwergencja wewnątrzregionalna w europejskich makroregionach metropolitalnych*, "Studia Regionalne i Lokalne", nr 2(40).
- Spufford P. (2003), *Power and Profit: The Merchant in Medieval Europe*, Thames & Hudson, London.
- Taylor P. J. (2007), *World City Network: A Global Urban Analysis*, Routledge, London–New York.
- Wolszczak-Derlacz J. (2007), *Wspólna Europa, różne ceny – analiza procesów konwergencji*, CeDeWu, Warszawa.

Stolice europejskie i ich otoczenie – konwergencja czy dywergencja w zakresie innowacyjności?

W pracy podjęto próbę odpowiedzi na pytanie, czy najbliższe otoczenie europejskich stolic nadrabia zaległości w stosunku do poziomu innowacyjności stolic tych krajów. Na podstawie ośmiu charakterystyk ustalono wartość wskaźnika agregatowego innowacyjności dla regionów UE szczebla NUTS 2.

Na tle zmian wartości wskaźnika innowacyjności w europejskiej przestrzeni regionalnej oceniono efekty wpływu stolicy na najbliższe otoczenie, w kontekście trendów obserwowanych pod względem innowacyjności. Analizie poddano kraje, w których stolica jest jednocześnie regionem szczebla NUTS 2. Wskazano zmienne decydujące o różnicach wskaźnika występujących pomiędzy stolicą a otoczeniem.

Słowa kluczowe: stolice UE, otoczenie, innowacyjność, konwergencja, NUTS 2.

Magdalena Frańczuk

Department of Public Law
Cracow University of Economics

Iwona Knurowska

The Law Office of Dr. Iwona Knurowska

The Admissibility of Online Poker Games in the Polish Legal System versus Protective Legislation

Abstract

In the paper we analyse amendments to the Gambling Act of 19 November 2009 (OJ 2009, no. 201, item 1540, as amended) concerning the playing of online poker games in the context of laws and institutions protecting potential players. We argue that the absence of such regulation was replaced by a blanket ban on online gambling, which the legislature perceives as a preventive measure. The paper focuses on an analysis of the gap that came to light during a review of the amended provisions of the Gambling Act. The gap consists in a lack of either regulation or indeed institutions protecting potential gamers-consumers, especially minors but also those that have an impaired perception of the actions they take, against the consequences of gambling. The legislature's rationale in enforcing a prohibition is of particular interest. The paper also looks at sample protective institutions in selected European countries.

Keywords: gambling act, poker online, protective legislation, lawmaker.

1. Introduction

On 26 May 2011 an Act was passed amending the Gambling Act and certain other laws. Under the new legislation arranging gaming via the Internet is prohib-

ited, as is participating in such games, except for mutual betting, the arranging of which over the Internet is permitted subject to separate authorisation. In this paper, we analyse this amendment to the Gambling Act of 19 November 2009 (OJ 2009, no. 201, item 1540, as amended) concerning the playing of online poker games in the context of laws and institutions protecting potential players. It can be concluded that the absence of such regulation was replaced by a blanket ban on online gambling, which lawmakers perceive as a preventive measure. The paper analyses the gap in the amended provisions of the Gambling Act. This gap consists in a lack of either regulation or indeed institutions protecting potential gamers-consumers, especially minors, though also those that have an impaired perception of the actions they take, against the consequences of gambling. The legislature's rationale in pushing the prohibition of gambling is of particular significance.

According to T. Stawecki and P. Winczorek (2003), a well-designed legal regime should be complete and have no gaps. In addition to regulated matters, there may also be other socially relevant issues which, for one reason or another, are not regulated by the law even though they should be. Legislators choose to leave them beyond the scope of a given regulation, though they should not (Stawecki & Winczorek 2003, p. 128). It is assumed that a gap in the law is constituted merely of such lack of regulation which can be reasonably argued not to have been intended by the legislature. In other words, if it had acted rationally, it would have regulated this state of affairs (Stawecki & Winczorek 2003, p. 128). In this case, reference must be made not to a gap in the law in the strict sense of the word but rather to the concept of axiological gaps. An axiological gap is one in which the lawmaker should regulate the state of affairs, either generally or in a particular way, if doing so follows certain commonly accepted values, known as axiological assumptions.

In the case of the Gambling Act, the legislature did not propose any rules or institutions designed to protect potential gamers-consumers, but instead used the simplest, and not infrequently also the least effective method – a prohibition. Therefore, the gap in this area could rightly be called an axiological one.

2. Rationale for the Amendment to the Gambling Act versus a Gap in Protective Legislation

This section looks at the legislature's broad rationale for banning online gambling. As is widely known, developing a draft of the so-called Gambling Act, in compliance with "Principles of Legislative Drafting" contained in the Annex to the Regulation of the Prime Minister dated 20 June 2002 titled "Rules of Legis-

lative Technique” (OJ of 2002, no. 100, item 908), lawmakers had to justify the changes they proposed to make to the existing regulations.

In support of the parliamentary bill amending the Act on Games and Mutual Bets (Sejm register no. 2482) it is stated that “in the assessment of the proposers it is expected to reduce the negative social effects associated with the increase in access to gambling that has taken place in recent years, in particular, young people’s access, who are also the most vulnerable, and to curb a practice consisting, in numerous cases, in minors’ involvement in this form of gambling”¹. Even this short excerpt from the justification reveals the lawmaker’s main objective – to protect young people against Internet gambling.

On the other hand, the justification of the government’s bill on gambling (Sejm register no. 2481) indicates that “the gambling bill was developed because of the necessity of a comprehensive change in the regulations governing the area of gaming and mutual bets. The need for change arises from the rapidly changing and growing market for gaming and mutual bets, new technologies employed in this sector of the national economy and irregularities occurring in this market”.

The legitimate interest of the state in monitoring and regulating the gambling market also stems from the threat of addiction to gambling. Gambling can take many forms, the outcomes of which depend purely upon chance. It is also associated with an activity whose outcome depends purely on chance. Those who engage in gambling, despite a lack of control over the course of events, entrust the outcome to fate with the hope of winning. Expenditures on gambling are rising in Poland. The loss of self-control in gambling is characterised by an absence of noticeable (somatic) symptoms, which could help in diagnosing that loss of control. Pathological gambling has been qualified as a mental disorder, one “consisting in frequent, repeated gambling that prevails in human life to the detriment of social, occupational, material and family values and obligations” (Sejm register no. 2481). The problem of gambling addiction affects adults as much as teenagers. “According to experts on gambling, virtually unlimited access to various forms of gambling has resulted in a disturbing increase in the number of addicts in Poland. In particular, internet gambling, which is much more widely available than traditional games and slot machines, carries a higher risk of addiction and poses a greater threat to minors. The ease with which a person can become addicted is especially apparent in minors, who, being less emotionally mature than adults, are more susceptible to temptation, which in their case means that it more quickly evolves to become an addiction. Personal problems resulting from gambling include depression, the social alienation of addicts, codependence of relatives and financial costs (debt, bankruptcy, loss of income). The social and economic

¹ Item 1 of the justification.

costs of this addiction afflict not only gamblers' families and their employers, but society as a whole. The state therefore cannot remain indifferent to the risks arising from the availability of gambling and the risk of citizens becoming addicted. This threat is so high that it is indeed necessary to take radical steps and enforce restrictions on the industry".

In the light of such a broad range of arguments surrounding the ban and lawmaker's focus mainly on the possible negative outcomes of certain online games, especially online poker, it is interesting that there is a lack of regulatory protection, a lack of specific institutions equipped to combat gambling addiction, and a lack of other initiatives on the part of lawmakers to provide for the establishment of and funding by the state authorities of measures to protect potential gamers, especially minors, from the harmful effects of gambling. Moreover, since the legislature indicates in its justification that Pole's spending on gambling is rising and that gambling is becoming a social problem, then it would be more just to go beyond a mere ban and introduce protective regulations, and in particular to launch a broad educational campaign aimed especially at young, inexperienced people potentially exposed to gambling (including online gambling). Such a campaign would, in the long run, probably have a more desirable outcome than the lawmaker's ban, which is likely to stimulate the shadow economy.

It should be noted here that the Polish law generally prohibits the advertising and promotion of gambling². The prohibition of advertising and promotion applies, among other things, to online poker games. Violation of this prohibition may result in criminal liability for a tax offense or liability for a tax misdemeanour. However, serious doubts are raised by the normative location of these prohibited acts in the Polish law, where prohibited advertising and promotion of gambling are established as tax offences, regulated under Section 9 of the Fiscal Penal Code, and not as ordinary offences³. This location may lead to the conclusion that, for the Polish legislature, state budget receipts becoming part of the generic object of protection under the provisions contained in Section 9 of the Fiscal Penal Code are more important than the mental health of citizens, reducing the risk of addiction to gambling and reducing costs associated with treating such addictions, which should be part of the object of protection in the gambling regulations, including regulations governing playing poker online⁴.

² As per the amendment to the Gambling Act (OJ 2011, no. 134, item 779), the Polish lawmaker allowed the advertising and promotion of betting, in particular on a website used for the organisation of such betting. That is a consequence of allowing the taking of bets over the Internet.

³ Cf. art. 110a § 1 of the Penal Fiscal Code.

⁴ For more on the subject cf. Błaszczuk (2013, p. 575–583). For objections regarding the axiological approach in the application of the law in the judicial decisions of administrative courts in gambling cases cf. remarks by Drożdż (2014, p. 124 *et seq.*).

It is particularly noteworthy that the European Commission has decided to consult with Member States on the regulation of the gambling sector. In its Communication (2012), adopted on 23 October 2012, the Commission proposed a series of measures which seek to respond to the regulatory, societal and technical challenges of online gambling (p. 7). In the Communication, the Commission notes that “National regulatory authorities need to have adequate competences and know-how in order to deal with regulatory challenges in a rapidly growing and technology-based market” (p. 10). “The Commission sees significant benefits in the development of a range of authorised gambling opportunities in order to effectively dissuade consumers from using other gambling offers” (p. 10). The Commission believes that it is important for authorised operators to be able to offer sufficiently attractive products, because in the absence of credible and sustainable offers consumers will continue to turn to unregulated gambling websites, and potentially suffer from the attendant harmful effects (p. 10).

In addition, in July 2014 the European Commission adopted the Commission Recommendation of 14 July 2014 on principles for the protection of consumers and players of online gambling services and for the prevention of minors from gambling online, Text with EEA relevance (2014/478/EU OJ L 214, 19.7.2014) (2014, p. 38–46), whereby it is recommended that Member States achieve a high level of protection for consumers, players and minors through the adoption of rules for online gambling services and for responsible commercial communications of those services, in order to safeguard health and to also minimise the eventual economic harm that may result from compulsive or excessive gambling (cf. Commission Recommendations... 2014, art. I clause 1).

In its recommendations, the European Commission pays special attention to, *inter alia*, the need to meet information requirements, ensuring easy identification of entities offering gambling games on behalf of which sales information is prepared, ensuring the transparency of sponsoring by service providers offering online gambling games, regular education and raising public awareness among consumers and minors in the area of online gambling games, as well as effective supervision (cf. Commission Recommendations... 2014, art. III–XII). The Commission believes that effective supervision is necessary for the appropriate protection of public interest objectives. Member States should designate competent authorities, lay down clear guidance for operators and provide easily accessible information for consumers, players and vulnerable groups including minors. It is also necessary to create awareness about the inherent risks of prevailing gambling websites, such as fraud, that are beyond any form of control at the level of the Union (cf. clauses 26 and 27 of Preamble to Commission Recommendations... 2014).

3. Examples of Protective Institutions in Selected European Countries

According to Caillois (2001, p. 6), there is no doubt that play must be defined as a free and voluntary activity, a source of joy and amusement. A game one were forced to play would at once cease to be played. It would become constrained drudgery from which one would strive to be freed. Meyer, Hayer and Griffiths (2009) note that as a leisure activity, gambling dates back to ancient times. More recently, the surge in avenues for gambling – casinos, sports betting, lotteries, and remote media (e.g. the Internet, mobile phones, interactive television) among them – finds a growing numbers of people losing control over their gambling behaviour, usually at great personal and financial expense.

In many European countries the regulation of online gambling games has been liberalised. However, these changes have always been associated with the introduction of regulations and institutions aiming to protect gamers-consumers and persons who should not be gamers, specifically minors who are unaware of the consequences of their actions.

One such country is Italy. The liberal change in Italian gambling regulations was accompanied by changes in the structure of the *Amministrazione Autonoma dei Monopoli di Stato* (AAMS) – *Agenzia Giochi*, an organisation whose main function is to enforce the law and compliance with new regulations. The agency was set up to be a guarantor of the arrangement of and compliance with gambling games in a manner provided for by the law. The agency's objective is to protect clear rules, the clarity of legal regulations and gamers-consumers' safety. Its motto is "Safe, legal and responsible gaming".

In the United Kingdom, gambling is regulated by the provisions of the *Gambling Act* of 2005⁵, enforced by the Gambling Commission acting on behalf of the Department for Culture Media and Sport (DCMS). Arranging online poker games is, however, only permitted if operators have a special charter and further regulations provide for a number of safeguards targeting people who, due to age (children) or condition (adults requiring care), need to be protected from behaviours which are by nature detrimental to them.

The vast majority of European countries are moving towards transparent regulation of online gambling. In most countries these regulations are much more liberal than the amended Polish law. Countries such as Denmark, Estonia, France, Spain, Great Britain, and Italy are not drastically restricting access to online poker games but rather have introduced clear rules to be followed by Internet game providers. In addition to the need to obtain a state license (in parallel with

⁵ www.legislation.gov.uk/ukpga/2005/19/contents (date of access: 15.02.2014).

provisions conditioning the availability of online gambling), they have introduced protective measures. These are regulations which protect minors against the harmful consequences of gambling and other gamers-consumers against dishonesty on the part of providers of illegal games, i.e. providers of online games offering online games without securing the permission of competent state bodies. This liberalisation of the rules is closely interconnected with the introduction of protection for potential players against unfair practices by online game providers and activities originating in the shadow economy.

Particularly noteworthy is the fact that in the European Union there are tools widely available to member states, mainly organisational and legal ones, aimed at preventing and excluding internet gambling pathology. Examples are listed below:

1. The European Gaming and Betting Association (EGBA) – plays an important role in protecting the online gambling market. Members are licensed operators in the European Union, and must comply with the organisation's standards⁶, which follow these standards:

- a) promotion of responsible gambling,
- b) prevention of minors from participating in online gambling and compliance with the principle of the transparency of customers,
- c) zero tolerance for behaviour bearing the hallmarks of crime or criminogenic activities,
- d) confidentiality of customer data,
- e) fast and accurate payment,
- f) on-going supervision of compliance with binding regulations,
- g) ethical and responsible marketing,
- h) support for customers in resolving disputes with operators,
- i) compliance with responsible market practices.

Additionally, EGBA members are bound by the Third Directive on the prohibition of money laundering 2006/70/EC⁷.

2. Research into criminogenic properties of online gambling in the field of money laundering. Studies on the use of online gambling to launder money have shown that transactions can be transparent, and possibly tracked on the Internet, and moreover that they are carried out via the intermediation of authorised entities such as banks and entities supporting credit card payments. In a free society it is impossible to completely avoid the risk of money laundering, but the risk can be minimised. One way of doing so comes from the control of e-gaming operations.

⁶ http://www.egba.eu/pdf/EGBA_Standards_March_2009_EN.pdf (date of access: 16.02.2014).

⁷ http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/site/en/oj/2006/l_214/l_21420060804en00290034.pdf (date of access: 20.02.2014); cf. Barker (2013).

Research conducted at the University of Cardiff corroborates the efficacy of this approach (*Money...* 2014).

In addition, a document titled *Online Gambling, Focusing on Integrity and a Code of Conduct for Gambling*⁸ was commissioned by the European Parliament. The document defines the meaning of a reliable, transparent market. If the research had clearly shown that online gambling is invariably closely associated with a high risk of money laundering, then clearly no EU country would have permitted in its legal system the operation of provisions admitting the existence of websites offering such games. In addition, sites should follow the “Know your customer” principle. Identifying customers is not as easy with online gambling as it is at traditional casinos, but nonetheless there are technical measures that enable such control (the client can be first identified by the provider of payment services who checks the bank account the money originating from; control can be exercised by external auditors and the website itself, while internally it can be done by verifying the documents required of the gamer).

In the United Kingdom the Gambling Commission maintains a programme that checks the compliance of activities offered by providers of online gambling games with the binding legal regulations, including specifically safeguards that prevent minors from gaining access to gambling websites. As a result of this programme it has been found that in fact there is very little possibility that minors are involved in playing the games offered by services designed for adult gamers.

3. Research into addiction to online gambling. Studies have been conducted by many leading universities and organisations in the EU and beyond. The results show no overwhelming correlation between Internet use and addiction to gambling. The number of people addicted to gambling is, as a rule, constant and independent of the presence in a country’s market of sites offering online gambling. In our field there is a great deal of literature dedicated to the topic (e.g. studies published by the Harvard Medical School, published research conducted by the Addiction Service of the Cambridge Health Alliance, etc.).

Similarly, probing problems associated with gambling, the British commission conducted research which led it to the conclusion that the UK ratios of addiction to online gambling during the period under research were lower than in the case of certain types of games offered through traditional non-online distribution channels. Addiction was not associated with the availability of the game but more its novelty. New types of games were seen as more attractive, regardless of whether they were offered online or off (*Past Addiction...* 2007).

4. Institutions combating addiction to gambling and promoting responsible gaming. In every country that allows online gambling there exist many public and

⁸ <http://www.europarl.europa.eu/activities/committees/studies/download.do?file=23191> (date of access: 20.02.2014).

private institutions whose aim is to combat addiction to gambling and to promote responsible gaming. Examples of such institutions are many and varied:

a) Adictel, Addiction Prevention – an organisation that helps people addicted to gambling (its Internet website is available, e.g., in English, French, German, Spanish, Italian, Danish and others),

b) SOS Jouers – is an organisation operating in France that seeks to protect individuals addicted to online gambling,

c) The GREaT Foundation – is the UK's largest foundation and its responsibilities involve combating online gambling addiction, financing research and education in this area and treating gambling addicts,

d) The Responsible Gambling Fund – the fund supports activities that reduce the impact of problem gambling,

e) Gamcare – offers support to people addicted to gambling and their families,

f) Gamblers Anonymous UK – is a fellowship of men and women who share their experience with each other in order to help fight their problem with gambling.

Unfortunately, with little visibility or popularity, such organisations in Poland are not widespread.

5) Ban on minors' access to online gambling. Checking customers. Minors' access to gambling is forbidden in all EU countries by way of acts or is terminated in systems relying on authorisation / licences. Websites verify the age and data of the people who want to participate in online gambling. A gamer's age can be verified through a variety of tools, usually initially through payment systems.

In addition, providers of Internet gambling (if they are members of EGBA, on the basis of the abovementioned regulations) are required to target game ads only to adults; provide links to systems capable of filtering content on the Web and thus blocking minors' access to online gambling sites; and embed in the websites clear signs prohibiting access to minors. In EU countries, research is carried out on an on-going basis to monitor whether minors are able to gain access to online gambling. In Belgium, for example, in 2009 the consumer organisation CRIOC developed a study of compliance with laws concerning minors' access to online gambling⁹.

The above measures were found by the states permitting online gambling games to be played within their territory to be effective and necessary elements of protection:

- of minors against addiction to gambling,
- against the risk of money laundering,
- against the development of the shadow economy.

⁹ <http://www.oivo-crioc.org/files/fr/4435fr.pdf> (date of access: 15.02.2014).

So far no country has managed to completely eliminate any possibility for minors to engage in e-gambling, regardless of whether there exist bans or not. A total ban on online gambling will not prevent minors and adults from seeking access to illegal sites offering gambling on the Internet. Prohibition is therefore not justified, and indeed facilitates excessive activity in the shadow economy. Safeguards are a reasonable alternative to a complete ban on online gambling. The Polish legislature has moved in a direction that has been criticised by the ECJ, and one that has not been followed in most European countries.

As Collins (2003, p. 53) pointed out, in recent history, governments have usually confronted the problem of gambling in the context of legalising a previously illegal industry rather than of trying to rein in one that has hitherto operated as an ordinary part of the leisure business in a free market. But, either way the question governments are faced with is: What are the principal features of a well-regulated gambling industry? It is reasonable to say that banning online gambling will not be effective and lawmakers will not attain the objective of their regulation – to protect players and their families. Gearing regulations towards the development of awareness of potential gamers and the promotion of “healthy” gaming seem to be more appropriate measures. A more liberal regulation, in combination with safeguards, would not only effectively alleviate the problems addressed in this paper but also bring tangible benefits in the form of state budget revenues from the taxation of legal online gambling.

4. Conclusions

In conclusion, the provisions of the amendment to the Gambling Act in respect of certain types of games, such as online poker, may stoke the shadow economy and thus reduce tax revenue to the state budget from the taxation of Internet gambling. Secondly, regulations introduced by means of the amendment violate not only EU rules, but also provisions of the current Polish Constitution, in particular principles which a state guided by the rule of law should follow.

In the case of a unilaterally restrictive policy of a Member State regulating online gambling in a manner that results in an excessive focus on the negative effects of gambling, one can talk about the violation of fundamental freedoms guaranteed by EU law. The freedom granted to Member States in formulating their internal gambling regulations is not a blanket one. Gambling (including Internet gambling) is a type of cross-border economic activity and thus its regulation in the Member States must be consistent, first of all, with art. 49 and art. 56 of the EU Treaty.

The underlying justification offered by the Polish legislature on the grounds of overriding public interest was not rationally corroborated by the official Justification for the Act on Games of Chance, nor in any other document constituting the basis for the amendment. Moreover, the proposer did not make use of nearly any of the critical comments submitted during the drafting of the bill by way of public consultation. Thus we can assume that the Polish state is prevented from reaping the benefits of healthily developing competition in online gambling or access to the highest standards of safety and quality of services offered and provided by foreign entities, condemning itself to a virtual monopoly of domestic companies, which, in the absence of competition, are not interested in ensuring that, apart from minimum statutory standards, further requirements for consumer protection against negative influences associated with gambling are met. Such action on the lawmaker's part will inevitably give rise to the shadow economy, while a lack of institutions similar to those established in other Member States to spread awareness of the dangers of gambling and of responsible gaming coupled with a lack of a broad information campaign targeting above all minors, flagrantly violate the requirement of "general public interest", which the proposer was to have been guided by in drafting the law under analysis.

Bibliography

- Barker A. (2013), *Online Gambling Faces Closer EU Scrutiny*, "Financial Times", February 3.
- Błaszczak M. (2013), *Zakazana reklama hazardu (art. 110a § 1 KKS)*, "Monitor Prawniczy", nr 11.
- Caillois R. (2001), *Man, Play and Games (Les jeux et les hommes)*, The Free Press of Glencoe, a division of Simon and Schuster.
- Collins P. (2003), *Gambling and the Public Interest*, Praeger, Westport, Connecticut London.
- Commission Recommendation of 14 July 2014 on principles for the protection of consumers and players of online gambling services and for the prevention of minors from gambling online, Text with EEA relevance (2014), 2014/478/EU OJ L 214, 19.7.2014.
- Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the Economic and Social Committee and the Committee of the Regions: Towards a comprehensive European framework for online gambling (2012), COM(2012) 596 final.
- Drożdż R. (2014), *Aksjologiczne stosowanie prawa w orzecznictwie sądów administracyjnych w sprawach hazardowych*, "Przegląd Sądowy", nr 10.
- Meyer G., Hayer T., Griffiths M. (2009), *Problem Gambling in Europe, Challenges, Prevention, and Interventions*, Springer, New York.
- Money Laundering Risks and e-gaming: A European Overview and Assessment, Final Report*, http://www.egba.eu/pdf/Levi_Final_Money_Laundering_Risks_egaming%20280909.pdf (date of access: 16.02.2014).

Past Addiction Rates of Gamers, British Gambling Prevalence Survey 2007 (2007), National Centre for Social Research, <http://www.gamblingcommission.gov.uk/PDF/British%20Gambling%20Prevalence%20Survey%202007%20-%20Sept%202007.pdf> (date of access: 20.02.2014).

Stawecki T., Winczorek P. (2003), *Wstęp do prawoznawstwa*, C.H. Beck, Warszawa.

Dopuszczalność gier w pokera *online* w polskim systemie prawa a regulacje ochronne

W opracowaniu przeprowadzono analizę zmian Ustawy z dnia 19 listopada 2009 r. o grach hazardowych (Dz.U. 2009, nr 201, poz. 1540 ze zm.) w zakresie prowadzenia gier w pokera *online* w kontekście przepisów i instytucji chroniących potencjalnych graczy. Przyjęto tezę, że brak takich regulacji zastąpił ogólny zakaz hazardu *online* uznany przez ustawodawcę za rodzaj prewencji. Opracowanie skupia się na analizie luki, jaką można zauważyć w zmienionych przepisach ustawy hazardowej. Luka ta zatem polega na braku regulacji oraz instytucji chroniących potencjalnych graczy-konsumentów, a zwłaszcza osoby nieletnie i nie w pełni świadomie podejmujące swoje czyny, przed skutkami hazardu. Szczególnie ciekawy staje się poruszony problem w konfrontacji z uzasadnieniem motywów, jakimi kierował się ustawodawca, wprowadzając wspomniane zakazy. W opracowaniu przywołano przykłady instytucji ochronnych w wybranych krajach europejskich.

Słowa kluczowe: ustawa hazardowa, poker online, przepisy ochronne, prawodawca.

Krzysztof Koszela

Maciej Zaborowicz

Institut Inżynierii Biosystemów

Uniwersytet Przyrodniczy w Poznaniu

Modele neuronowe wspomagające prognozowanie cen pszenicy konsumpcyjnej na zdecentralizowanym rynku towarowym

Streszczenie

Celem pracy jest zbadanie możliwości wygenerowania i wykorzystania modeli neuronowych w predykcji najniższej oraz najwyższej dziennej ceny pszenicy konsumpcyjnej na rynku Forex. Dokonano analizy parametrów wejściowych i przygotowano zbiory uczące sieci neuronowych, tak by możliwe było wygenerowanie modeli neuronowych. Po wygenerowaniu sztucznych sieci neuronowych przeprowadzono analizę wrażliwości, a także przebudowano zbiór uczący, poszerzając go jednocześnie o dane niezbędne do prawidłowego prognozowania ceny.

Słowa kluczowe: sztuczne sieci neuronowe, prognozowanie cen, Forex, pszenica.

1. Charakterystyka rynku Forex

Rynek Forex (od ang. *foreign exchange*) to zdecentralizowany rynek towarowy OTC (*over the counter*), nieposiadający globalnej jednostki nadzorującej. Oparty jest na rynku walutowym, ale możliwy na nim jest również handel surowcami

takimi, jak: metale szlachetne, ropa naftowa, gaz ziemny, kukurydza, kawa, soja, cukier i pszenica. 10% rynku Forex stanowią instytucje finansowe, natomiast 90% – podmioty indywidualne [Galant i Dolan 2007]. Handel na rynku Forex odbywa się 24 godziny na dobę przez pięć dni w tygodniu. Dzienny obrót sięga 5 bln USD [Worrachate i Goodman 2012]. Według analityków gra na rynkach walutowych, ze względu na spekulantów, jest bardzo trudna. Rynek ten charakteryzuje się dużą płynnością i zmiennością kursów. Szacuje się, że ok. 82% polskich inwestorów bezpowrotnie traci swoje środki [Dominiak 2012].

Charakterystyczną cechą tego rynku jest możliwość osiągnięcia zysków kapitałowych zarówno na zwyżkach kursów, jak i na ich zniżkach. Pozycja długa (gra na zwyżkę) oznacza kupno np. buszła pszenicy konsumpcyjnej za odpowiednią ilość dolarów amerykańskich, przy czym kupujący liczy na wzrost kursu pszenicy i sprzedaż po cenie wyższej niż cena zakupu. Pozycja krótka (gra na zniżkę) to transakcja odwrotna, gdy gracz przewiduje obniżenie kursu pszenicy. Oznacza to, że pszenicę wymienia się na dolary amerykańskie, a gdy kurs się obniży, odkupuje się zadeklarowaną ilość pszenicy, uzyskując korzyść finansową [Matinez 2012]. Pozycja krótka oznacza sprzedaż instrumentu, którego tak naprawdę się nie posiada.

Ze względu na mechanizm lewarowania Forex jest interesujący dla potencjalnych graczy. Lewarowanie to mechanizm dźwigni finansowej, który pozwala kontrolować pozycję rynkową o określonej wielkości, zależną od wysokości depozytu złożonego na rachunku brokerskim. Podstawową jednostką rozliczeniową jest 1 lot, czyli 100 tys. jednostek waluty bądź surowca. Uczestnik rynku powinien złożyć depozyt umożliwiający zawieranie transakcji. Dzięki dźwigni finansowej gracze rynku Forex składają znacznie mniejsze depozyty. Wśród polskich brokerów jest to średnio 2 tys. zł. Brokerzy oferują wiele możliwości użycia dźwigni finansowej, jednymi z najbardziej popularnych są 100:1, 50:1, 10:1. Dźwignia 100:1 oznacza, że posiadając 5 tys. dolarów amerykańskich, gracz może kontrolować pozycję o wartości 500 tys. dolarów. Należy pamiętać, że lewarowanie niesie ze sobą bardzo wysokie zyski, ale też potencjalne straty związane nawet z niewielkimi wahaniami kursu [Kochan 2009].

2. Analiza rynku Forex

Aby przewidzieć kurs na rynku walutowym, należy dokonać analizy fundamentalnej i (lub) analizy technicznej [Galant i Dolan 2007]. Analiza fundamentalna to podstawowe dane ekonomiczne dotyczące raportów o danych gospodarczych, poziomach dochodowości inwestycji, polityce monetarnej, międzynarodowej wymianie towarowej oraz poziomie inwestycji zagranicznych

kraju, którego wartość waluty rozpatrujemy [Karpus i Węśławski 2009]. Analiza techniczna z kolei jest wnioskowaniem o kursie i trendzie na podstawie wykresów notowań w różnych interwałach czasu. Analizę techniczną wspomagają matematyczne modele możliwości zachowania kursów walut, obliczenia impetu, średnich kroczących i innych tym podobnych parametrów [Pring 2010].

Pomimo bardzo dużej ilości danych oraz dostępności środków technicznych nie zawsze możliwa jest prognoza kierunku kursu pary walutowej bądź surowca. Wielu analityków uważa, że niezbędny jest również instynkt gracza oraz psychologiczne podejście do zachowań rynku [Galant i Dolan 2007]. Z tego powodu powszechnie stosuje się symulatory scenariuszy gry oraz programy wspomagające decyzje inwestycyjne.

3. Modelowanie neuronowe

Jednym z narzędzi wykorzystywanych do predykcji kursów jest modelowanie neuronowe ze względu na własności, które pozwalają uważać je za właściwe narzędzie w procesie analizy i prognozowania kursów [Domaradzki 2007]. Celem modelowania neuronowego jest wspomaganie racjonalnego prognozowania pożądaných wartości kursów i wskaźników w odniesieniu do wartości rzeczywistych. Jakość prognozy wygenerowanej przez model sztucznej sieci neuronowej zależy od tzw. matematycznej ścisłości modelu i wiernego odzwierciedlenia realiów [Wyrozumski 2005].

Działanie modelu neuronowego opiera się na zasadach podobnych do sposobu działania ludzkiego mózgu. Sztuczny neuron potrzebuje pewnej ilości danych, które będą uszeregowane w odpowiedni sposób. Są to tzw. sygnały wejściowe, które przekazywane do neuronów warstwy ukrytej sztucznej sieci neuronowej są przetwarzane przy użyciu formuł matematycznych. Kolejnym krokiem jest przekazanie przetworzonych informacji do ostatniej warstwy wyjściowej, która zwraca ostateczny wynik [Zieliński 2010]. Kluczowym etapem generowania modeli neuronowych, w tym modeli prognostycznych, jest odpowiednie skonstruowanie zbioru uczącego, czyli skompletowanie i uszeregowanie danych uczących, na podstawie których model stara się odkryć i zapamiętać występujące prawidłowości. Od właściwego doboru wektora wejściowego zależą możliwości prognostyczne generowanego modelu.

Istnieje wiele czynników rynku finansowego mających wpływ na kurs danego waloru. Można do nich zaliczyć wskaźniki techniczne, dane opóźnione, wartości indeksów z rynków zagranicznych oraz inne wskaźniki ekonomiczne. Odpowiedni dobór zmiennych stanowi trudność. Istotny jest wybór parametrów skorelowanych

ze zmienną prognozowaną, a jednocześnie parametrów najmniej skorelowanych między sobą [Domaradzki 2007].

Proces modelowania neuronowego jest kilkuetapowy. Rozpoczyna się od zbioru danych dotyczących danego zagadnienia. W przypadku giełdy i instrumentów finansowych są to wszystkie parametry opisujące dany indeks. We wstępnym etapie trudno jest określić, która architektura modelu neuronowego będzie w odpowiedni sposób prognozowała zadane parametry i tym samym spełniała oczekiwania użytkownika. Dlatego też w procesie modelowania neuronowego wykorzystuje się symulatory sztucznych sieci neuronowych, które w szybki i skuteczny sposób wspomagają pracę, zwalniając użytkowników ze żmudnego procesu generowania kodu i odnajdowania zależności pomiędzy analizowanymi danymi.

Modelowanie neuronowe stosuje się tam, gdzie klasyczne metody programowania i analizy danych nie przyniosły oczekiwanych rezultatów oraz w momencie zbyt dużej ilości danych możliwych do przeanalizowania przez człowieka. Rynki finansowe to obszar dynamiczny. Ilość informacji, jaka dostarczana jest na rynek w ciągu kilkudziesięciu sekund, potrafi zupełnie rozmyć obraz rzeczywistości, paralizując użytkownika przed podjęciem racjonalnej decyzji. Ze względu na tak dużą ilość danych stosuje się programy wspomagające decyzje, w tym programy wyposażone w moduły sieci neuronowych [Frydrychowicz i Szymańska 2008].

Najczęściej modele prognostyczne stosuje się na giełdach papierów wartościowych, gdzie emocje graczy nie są tak silne, a wskaźniki rynku bardziej przewidywalne. Na polskim rynku najczęściej próbuje się przewidzieć wartość indeksu WIG20, dwudziestu największych giełdowych spółek, na podstawie których ocenia się bieżący stan gospodarki. W zagadnieniach tego typu najczęściej stosuje się perceptrony wielowarstwowe, które z dokładnością do ok. 2% potrafią prognozować wartość tego indeksu. Zatem można je uznać za poprawnie działające narzędzia, które mogą wspomagać proces podejmowania decyzji inwestora. Na rynkach finansowych występują sytuacje trudne do przewidzenia. Mają one charakter silnie nieliniowy, dlatego też do rozwiązywania tego typu problemów najczęściej stosuje się sieci o radialnych funkcjach bazowych RBF [Domaradzki 2007]. Poza predykcją kursów giełdowych modelowanie neuronowe stosuje się do analizy ryzyka kredytowego, analizy leasingowej, wyboru strategii inwestycyjnej oraz wykrywania nadużyć finansowych [Frydrychowicz i Szymańska 2008].

4. Cel i realizacja badań

Celem badań było sprawdzenie możliwości wygenerowania modelu neuronowego wspomagającego prognozowanie dziennego najwyższego i najniższego kursu kupna-sprzedaży pszenicy konsumpcyjnej na rynku Forex.

Ze względu na swoje właściwości, pszenica, oprócz jęczmienia, jest najstarszym zbożem chlebowym, po ryżu i kukurydzy zajmuje trzecie miejsce w światowej produkcji zbóż. Rocznie na świecie produkuje się jej 690 mln ton, a od ilości jej produkcji i ceny zależy cena mąki, dalszego surowca w produkcji żywności.

Cel pracy zrealizowano w kilku etapach. Pierwszym krokiem było pozyskanie dziennych kursów kupna-sprzedaży pszenicy konsumpcyjnej w latach 2004–2012. Dane pozyskano z Centrum Historii, ogólnodostępnej platformy transakcyjnej BossaFX. Dane zaimportowano do postaci pliku *.csv. Zawierały one: czas (datę notowania), otwarcie (kurs otwarcia), *High* (najwyższą dzienną wartość), *Low* (najniższą dzienną wartość), zamknięcie (kurs zamknięcia) oraz wolumen. Pozyskane dane zostały skonwertowane do postaci zbiorów uczących symulatorów sztucznych sieci neuronowych w autorskim programie *Forex Project*. Umożliwił on odpowiednie uszeregowanie informacji, jak też ich uzupełnienie o dzień tygodnia, dzień roku oraz kwartał, w którym odbywały się notowania. Podanie tych informacji mogło mieć znaczący wpływ na proces uczenia modelu neuronowego oraz późniejszą predykcję wartości kursu. Decyzję tę podjęto po analizie cykliczności wahań kursów w ostatnich dziesięciu latach notowań.

Przygotowany zbiór uczący poddano analizie oraz generowaniu modeli neuronowych w pakiecie STATISTICA. W początkowej fazie badań podczas projektowania użyto funkcji *Automatycznego projektanta sieci*. Rezultatem przeprowadzonej pierwszej symulacji było wygenerowanie modelu neuronowego, który ze względu na swoje parametry nie spełniał wymagań jakościowych. Cechował się zbyt dużym błędem działania sieci oraz zbyt niską jej jakością. Wyniki procesu uczenia sieci wskazywały na jej przeuczenie oraz prognozowanie wartości kursu „z pamięci”. Dodatkowo można było zaobserwować długi i żmudny proces modelowania, który wynosił ok. 8 godzin. W związku z powyższym nie było możliwości użycia wygenerowanego modelu na realnym rynku finansowym. W następnym etapie postanowiono sprawdzić, czy zwiększenie lub pomniejszenie liczby przypadków uczących zbioru uczącego wpłynie na proces generowania odpowiedniej jakości modeli neuronowych. Zwiększanie ilości danych nie przyniosło pożądanego rezultatu. Ze względu na zbyt dużą ich ilość (początkowo były to 2073 przypadki uczące), uczenie się sieci na pamięć oraz zbyt długi czas modelowania postanowiono ograniczyć zbiór uczący do lat 2009–2012 (843 przypadki uczące). Tak przygotowany zbiór poddano ponownej analizie w symulatorze STATISTICA. Zaobserwowano, że proces generowania modelu neuronowego znacząco uległ skróceniu (do ok. 6 min). Wytworzony model RBF 5:12-33-1:1 wygenerował poprawną prognozę ceny w 42% przypadków. Taki wynik nadal był niezadowolający. Dlatego postanowiono przeprowadzić ponowną analizę rynku pod kątem czynników mających wpływ na kurs pszenicy konsumpcyjnej. Na tej podstawie poszerzono zbiór uczący o zmienne dotyczące ropy naftowej

(*crude oil*), kukurydzy i kursu pary walutowej EUR/USD, które uwzględniały kurs otwarcia, kurs zamknięcia, najniższy i najwyższy dzienny kurs oraz wolumen z analogicznego okresu notowań pszenicy konsumpcyjnej. Tak rozbudowany zbiór uczący zawierał 25 zmiennych. Ponowne wygenerowanie modelu neuronowego RBF 13:13-21-1:1 pozwoliło zaobserwować spadek jakości prognozowania ceny do 40%. Kolejnym krokiem była przebudowa zbioru uczącego. „Przesunięto” dane o jeden wiersz wyżej (rys. 1), tak aby dane opisujące datę, dzień tygodnia, dzień roku oraz cenę minimalną i maksymalną były opisywane parametrami z dnia poprzedniego.

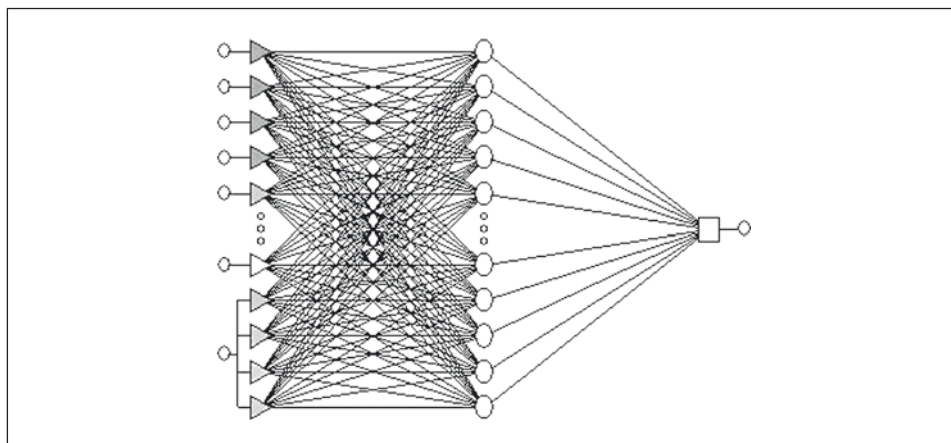
Przekonstruowanie zbioru uczącego dało możliwość wygenerowania liniowej sieci neuronowej 13:13-1:1 o skuteczności prognozowania 56%. Na tym etapie postanowiono zrezygnować z funkcji *Automatycznego projektanta sieci*. Krok ten podyktowany był brakiem możliwości zwiększenia dokładności prognozy w kolejnych iteracjach uczenia sieci. Skorzystano z *Projektanta sieci użytkownika*, co pozwoliło na wygenerowanie nowej sieci RBF 24:24-26-1:1 o znacznie wyższej wartości jakości prognozowania na poziomie 88%. Ostatnim krokiem, który mógł pozwolić na zwiększenie dokładności prognozy, była zmiana ilości neuronów warstwy ukrytej. Postanowiono zredukować liczbę neuronów. Efektem redukcji była minimalizacja błędu prognozy oraz zdolność predykcji ceny na poziomie 95%. Wygenerowany model neuronowy pozwalał prognozować najniższą cenę pszenicy. Była to sieć o radialnych funkcjach bazowych RBF 24:24-15-1:1 (rys. 2). Dane wejściowe sieci (rys. 3) to: data, dzień tygodnia, dzień roku, kwartał oraz parametry dnia poprzedniego opisujące najwyższą oraz najniższą cenę, kurs otwarcia i zamknięcia, a także wolumen pszenicy, ropy naftowej, kukurydzy oraz pary walutowej EUR/USD. Na tej podstawie wygenerowano model pozwalający na predykcję najwyższej dziennej ceny pszenicy konsumpcyjnej. Najlepszy z całego wygenerowanego zbioru sieci okazał się model RBF 15:15-10-1:1, który do swojego działania używa następujących zmiennych: data, dzień roku, dzień tygodnia, kwartał, kurs otwarcia, zamknięcia i najwyższy dzienny kurs pszenicy wraz z wolumenem, a także kurs otwarcia, zamknięcia i najwyższy dzienny kurs kukurydzy i dzienny wolumen pary walutowej EUR/USD.

W czasie badań szczególny nacisk położono na poprawność działania i dokładność wygenerowanych modeli. Założono, że należy wygenerować dwie sieci neuronowe, z których jedna pozwoliłaby na predykcję najniższego dziennego kursu, a druga najwyższego dziennego kursu. W efekcie powstały dwa modele neuronowe o 24 i 15 zmiennych wejściowych i jednym wyjściu.

Sieć neuronową uczono trzema algorytmami: SS (*SubSample*) – próbkowaniem, EX (*explicit*) – z określeniem odchylenia neuronu radialnego oraz PI (*pseudoinwersji*) – optymalizacja liniowa najmniejszych kwadratów.

A	B	C	D	E	F	G	H	I	J	K	L	M	N	O	P	Q	R	S	T	U	V	W	X	Y		
Data	Dził	Kwał	Otwr	Heigh	Low	w_Close	Volume	Otwr	Heigh	Low	c_Close	Volume	Otwr	Heigh	Low	eu_Close	Volume	Otwr	Heigh	Low	eu_Close	Volume	Otwr	Heigh	Low	wheat_real
1	2009-01-02	piat	21	606	615	592	611	3920	43,7	46,7	41,1	403	19438	405,9	415,4	399,5	412	2811	1,1	1,283	1,389	1,396	1,354	1,363	10131	596,25
2	2009-01-05	pon	51	613	619,5	595,3	617	4241	47,02	49,3	45,6	48,8	18920	409,9	416	402,1	411	2853	1,1	1,283	1,389	1,396	1,354	1,363	10131	596,25
3	2009-01-06	wto	61	615	645	611,5	643	2617	48,42	50,48	47,58	48,58	12749	410,3	428,9	407,3	427,5	2394	1,3627	1,366	1,3312	1,35	1,0890	609,5	611,54	
4	2009-01-07	sroc	71	641	646,3	609,5	612,83	3398	48,41	49,08	42,39	42,62	29635	424,2	426,9	413,3	416,5	1977	1,3501	1,375	1,343	1,366	1,0208	609,5	611,54	
5	2009-01-08	czw	81	610	620,75	598	612	3540	42,65	43,6	40,6	41,7	18987	413,4	418,5	405,8	407	2895	1,366	1,38	1,3533	1,37	1,0582	598	612,5	
6	2009-01-09	ptn	91	614	632	612,5	630	3980	42,44	42,7	39,4	40,9	13834	408,1	418,3	407,5	410,9	2287	1,3703	1,375	1,3414	1,347	1,0524	612,5	612,5	
7	2009-01-12	pon	121	628	637,5	599,5	637,5	3598	40,53	40,8	37,5	37,6	22888	410,9	415,1	380,8	381	3099	1,348	1,346	1,3249	1,337	1,1033	569,5	612,5	
8	2009-01-13	wto	131	567	590	561	571	2431	37,48	38,5	36,5	37,8	16116	372,9	379,3	369,4	369,4	358,8	1,366	1,363	1,337	1,314	1,10513	567	612,5	
9	2009-01-14	sroc	141	575	580,82	560,8	574	3052	38,74	39,5	35,5	37,3	14467	364,7	369,4	358,8	366	2149	1,318	1,334	1,3092	1,316	1,0513	560,81	612,5	
10	2009-01-15	czw	151	573	576,81	563	569	3234	37,36	38	33,2	35,4	20159	366,4	369,2	359,8	365	2006	1,316	1,324	1,3025	1,314	1,1231	563	612,5	
11	2009-01-16	ptn	161	568	585	568	579	4123	35,3	36,9	34,2	36,5	17856	365,3	393	365,3	391	3141	1,314	1,334	1,3135	1,327	9401	568	612,5	
12	2009-01-20	wto	201	579	588,75	546,3	550	4325	42,42	43,8	39,1	40,9	17941	389,1	378	378	384	3483	1,306	1,31	1,2854	1,286	11571	546,25	612,5	
13	2009-01-21	sroc	211	553	573	551,8	572	3878	40,9	44,4	40,2	43,6	22869	382,2	381,8	378	380	2342	1,286	1,309	1,2824	1,307	10899	551,75	612,5	
14	2009-01-22	czw	221	572	580,5	558	567	3153	44,23	45,1	40,4	43,7	15438	389,7	394,8	378,5	388	2464	1,306	1,308	1,2907	1,302	11865	558	612,5	
15	2009-01-23	ptn	231	566	588,75	557	583	2732	43,25	47	41,4	46,5	21	384,9	401	380,5	390	2465	1,302	1,303	1,2764	1,297	9865	557	612,5	
16	2009-01-26	pon	261	584	611	581,6	593	2968	46,04	48,6	45,2	45,7	1	393,9	402,5	383,8	394	2390	1,292	1,324	1,286	1,321	9656	581,62	612,5	
17	2009-01-27	wto	271	594	601	580	595	4127	45,65	47,5	41,4	41,6	2	392,7	396,3	376,8	377	3490	1,321	1,333	1,3117	1,318	9849	590	612,5	
18	2009-01-28	sroc	281	584	600,75	580,5	586	2786	41,98	43,6	40,6	42,2	1	378	388	372,5	384	2840	1,318	1,333	1,3101	1,315	10850	580,5	612,5	

Rys. 1. Przesunięcie parametrów opisujących kursy o jeden dzień roboczy
 Źródło: opracowanie własne.

Rys. 2. Sieć RBF 24:24-15-1:1

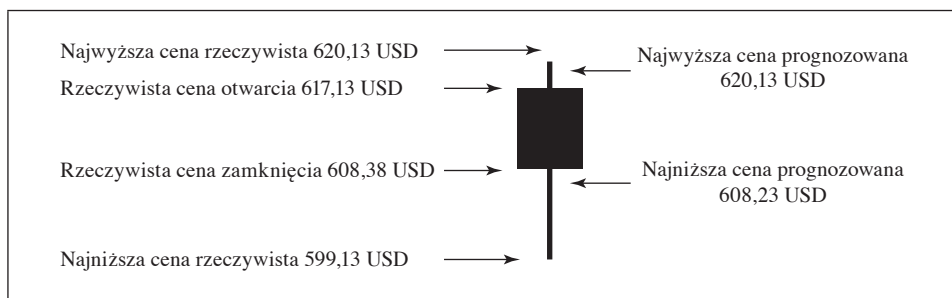
Źródło: opracowanie własne.

Dane: pszenica_ukurydza_ropa_eurUSD (25 zm. * 843 prz.)														
	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14
	Data	Dzien tyg	Dzien roku	Kwartal	Dtvarcie wheat	Heigh wheat	low wheat	Close wheat	/olume wheat	Dtvarcie oil	Heigh oil	Low oil	Close oil	/olume oil
1	2209-01-2	piatek	2		606.46	615	592	610.69	3920	43.7	46.73	41.05	46.32	19436
2	2209-01-0	poniedzial	5		612.66	619.5	596.25	616.91	4341	47.02	49.3	45.56	48.83	18920
3	2209-01-0	wtorek	6		615.25	645	611.54	643.43	2617	48.42	50.48	47.58	48.58	12749
4	2209-01-0	czwartek	7		641.36	646.25	609.5	612.83	3366	48.41	49.08	42.39	42.62	29635
5	2209-01-0	czwartek	8		610.19	620.75	598	612	3540	42.65	43.61	40.55	41.71	16967
6	2209-01-0	piatek	9		614.01	632	612.5	630	3980	42.44	42.72	39.38	40.85	13834
7	2209-01-1	poniedzial	12		627.76	637.5	569.5	569.5	3598	40.53	40.8	37.48	37.59	22686
8	2209-01-1	wtorek	13		666.98	590	561	570.9	2431	37.48	39.52	36.09	37.8	16116
9	2209-01-1	sroda	14		574.62	580.82	568.81	574.21	3052	38.74	39.45	35.51	37.29	14467
10	2209-01-1	czwartek	15		572.98	576.81	563	568.5	3234	37.36	37.99	33.21	35.41	20159
11	2209-01-1	piatek	16		568.27	585	568	578.5	4123	35.3	36.88	34.16	36.5	17656
12	2209-01-2	wtorek	20		578.91	588.75	548.25	550.21	4325	42.42	43.78	39.11	40.85	17941
13	2209-01-2	sroda	21		553.31	573	551.75	572	3678	40.9	44.44	40.24	43.55	22869
14	2209-01-2	czwartek	22		572.43	580.5	558	567	3153	44.23	45.09	40.4	43.66	15436
15	2209-01-2	piatek	23		566.36	598.75	557	582.6	2732	43.25	47.01	41.39	46.48	22400
16	2209-01-2	poniedzial	26		583.96	611	581.62	593	2968	46.04	48.59	45.24	45.72	16148
17	2209-01-2	wtorek	27		593.96	601	580	584.8	4127	45.65	47.48	41.39	41.6	26718
18	2209-01-2	sroda	28		583.97	600.75	580.5	595.5	2786	41.98	43.61	40.59	42.15	17145
19	2209-01-2	czwartek	29		594.76	596.5	573	577.79	3133	42.23	42.31	40.16	41.44	15176

Rys. 3. Dane służące do wygenerowania SSN

Źródło: opracowanie własne w programie STATISTICA.

Wygenerowane modele poddano weryfikacji w warunkach rzeczywistych. Podając odpowiednie zmienne, wytworzone sieci prognozowały wartości minimalne i maksymalne kursu na następny dzień roboczy (4.05.2012) – rys. 4.

Rys. 4. Ceny rzeczywiste a prognozowane na dzień 4.05.2012 r.

Źródło: opracowanie własne.

Tabela 1. Zestawienie wartości rzeczywistych i prognozowanych (USD)

Wyszczególnienie	Najniższa cena		Najwyższa cena	
	rzeczywista	prognozowana	rzeczywista	prognozowana
Cena	599,13	608,23	620,13	618,20
Różnica	9,10		1,93	
Błąd	1,52%		0,47%	

Źródło: opracowanie własne.

Zestawienie wartości rzeczywistych i prognozowanych przedstawia tabela 1.

5. Podsumowanie

Ze względu na złożoność zagadnienia prognozowania cen zbóż w pracy przedstawiono możliwość użycia modelowania neuronowego. Efektem przeprowadzonych badań jest wygenerowanie dwóch modeli neuronowych RBF prognozujących dzienną najwyższą i najniższą wartość pszenicy konsumpcyjnej. Powstałe sieci o radialnych funkcjach bazowych świadczą o silnie nieliniowym charakterze zagadnienia. Błąd prognozowania wynosi od 0,47% do 1,52%, a prognozę modelu neuronowego sprawdzono w warunkach rzeczywistych.

Przedstawione modele neuronowe charakteryzują się najlepszymi parametrami dotyczącymi jakości na tle innych wygenerowanych sieci. W pracy udowodniono, że zbyt duża liczba przypadków uczących znacznie wydłuża proces generowania modelu neuronowego oraz skutkuje „uczeniem się sieci na pamięć”, co jest zjawiskiem niekorzystnym. Redukcja przypadków uczących, a następnie zwiększenie liczby zmiennych spowodowało podniesienie poziomu jakości modelu neuronowego.

Na podstawie przeprowadzonych badań można sformułować następujące wnioski:

1) możliwe jest wygenerowanie modelu neuronowego wspomagającego prognozowanie dziennego kursu kupna-sprzedaży pszenicy. Jest to sieć RBF 24:24-15-1:1 oraz RBF 15:15-10-1:1, co sugeruje nieliniowy charakter zagadnienia;

2) po przeprowadzeniu analizy wrażliwości stwierdzono, że czynnikami mającymi dominujący wpływ na kurs pszenicy są wartości dotyczące notowań ropy naftowej, kukurydzy oraz pary walutowej EUR/USD.

Literatura

- Galant M., Dolan M. [2007], *Currency Trading for Dummies*, Wiley Publishing, Hoboken.
- Worrachate A., Goodman D. [2012], *Currency Trading at \$5 Trillion a Day Surpassed Pre-Lehman High*, BIS Says, Bloomberg.
- Dominiak J. [2012], *Forex urywa ręce*, Wyborcza.biz (data dostępu: 10.11.2012).
- Domaradzki R. [2007], *Zastosowanie sieci neuronowych do wspomaganie decyzji inwestycyjnych*, Praca doktorska, Akademia Górniczo-Hutnicza w Krakowie, Kraków.
- Frydrychowicz W., Szymańska K. [2008], *Zagadnienie sztucznych sieci neuronowych w dynamicznych procesach niestandardowej ekonomii*, Scientific Bulletin of Chem Section of Mathematics and Computer Science, nr 1.
- Karpuś P., Węśławski J. [2009], *Rynek finansowy w erze zawirowań*, UMCS w Lublinie, Lublin.
- Pring M. [2010], *Analiza techniczna dla inwestorów krótkoterminowych*, Grube Ryby.
- Matinez J. [2012], *10 fundamentalnych zasad na rynku Forex. Strategie osiągnięcia zysku*, Onepress.
- Kochan K. [2009], *Forex w praktyce. Vademecum inwestora walutowego*, Onepress.
- Wyrozumski T. [2005], *Sieci neuronowe a energetyka – prawdy i mity o prognozowaniu [w:] Rynek energii elektrycznej: bezpieczeństwo energetyczne Polski w strukturze Unii Europejskiej*, Materiały XI Konferencji Naukowo-Technicznej, t. II, Wydawnictwo Politechniki Lubelskiej, Lublin.
- Zieliński G. [2010], *Wykorzystanie sztucznych sieci neuronowych do prognozowania upadłości przedsiębiorstw*, Wyższa Szkoła Zarządzania i Administracji w Zamościu, Publikacje Koła Metod Sztucznej Inteligencji, <http://student.wszia.edu.pl/~msi/?m=pu> (data dostępu: 10.05.2012).

Neural Models for Predicting the Prices of Consumption Wheat on a Decentralised Commodity Market

The aim of the study was to investigate the possibility of generating and using neural models for predicting the lowest and highest daily rates of consumption wheat in the Forex market. Input parameters and prepared learning sets of neural network are analysed with a view to generating neural models. After the artificial neural networks were generated, a sensitivity analysis was done and the learning set rebuilt. The set data required to properly forecast prices were added to the new training.

Keywords: artificial neural networks, forecasting prices, Forex, wheat.

Tomasz Owsiak
Studia Doktoranckie Wydziału Finansów
Uniwersytet Ekonomiczny w Krakowie

Wpływ ufinansowania na życie społeczne. Recenzja książki – Paul H. Dembinski, Finanse po zawale. Od euforii finansowej do gospodarczego ładu* (tłum. Ł. Komuda, Studio Emka, Warszawa 2011)

Autor książki Paul H. Dembinski jest profesorem szwajcarskiego Uniwersytetu we Fryburgu, prezesem fundacji Obserwatorium Finansów (Observatoire de la Finance) w Genewie oraz założycielem i wydawcą czasopisma „Finance & Common Good/Bien Commun”. Zajmuje się tematyką rozwoju przedsiębiorstw o zasięgu międzynarodowym, problematyką konkurencji, etyki biznesu oraz szeroko rozumianych finansów międzynarodowych.

Aby w pełni zrozumieć okoliczności powstania książki, należy cofnąć się do 1996 r., w którym powstała fundacja Obserwatorium Finansów. Omawiana pozycja jest wyrazem poglądów wypracowanych przez autora w ciągu piętnastu lat, w drodze licznych spotkań, publikacji i badań przeprowadzonych przez członków tej organizacji. Myślą przewodnią pracy są rozważania na temat roli finansów we współczesnym świecie. Podkreśla się istotną różnicę pomiędzy relacjami międzyludzkimi a transakcjami zawieranymi między ludźmi. Zdaniem autora pracy jest ona kluczem do zrozumienia, czym obecnie są finanse, widziane głównie przez pryzmat rynków finansowych oraz reguł rządzących tymi rynkami.

Jak pokazują badania prowadzone przez Obserwatorium Finansów, w okresie dziesięciu lat przed ukazaniem się książki postępowało ufinansowanie myślenia społecznego, czyli reguły rządzące rynkami finansowymi rozprzestrzeniały się na inne dziedziny życia.

* Tytuł oryginału: *Finance: Servant or Deceiver? Financialization at the Crossroads* (translated from French by K. Cook, Palgrave Macmillan 2009).

Jak finanse zmieniają społeczeństwo?

Zdaniem autora społeczeństwo podlega ciągłym zmianom. Jest polem ciągłej konfrontacji pomiędzy różnymi zasadami organizacyjnymi, które wzajemnie się ścierają, walcząc o przejęcie kontroli na coraz większych obszarach działania społeczeństwa. Nowe zasady organizacyjne stają się uchwytnie najczęściej wtedy, gdy wzorzec zachowania (etos) znajduje grupę społeczną, która jest gotowa do jego przyjęcia. Wówczas pojawia się struktura i instytucje, które stają się podmiotami umożliwiającymi rozpowszechnianie się danego wzorca zachowań. Podmioty te jednocześnie uwiarygodniają wzorzec przez sam fakt swojego istnienia.

Finanse w rozumieniu teoretycznym można opisać jako pewną rzeczywistość, w której społeczno-ekonomiczne możliwości działania dają się opanować i kierować w pożądanym przez nas kierunku. W sytuacji gdy dodajemy do ukształtowanego etosu pewne techniki, normy zachowań oraz zasady praktyki biznesowej, w połączeniu z tworzącymi się jednocześnie instytucjami oraz powstającymi prawami ich działania, finanse stają się zasadą organizacji społeczeństwa warunkującą dalsze zachowania społeczne i podejmowane decyzje. Powstałe w ten sposób normy i instytucje sprawiają, że wzorce zachowań leżące u podstaw nowej zasady organizacyjnej przejmują kontrolę nad zachowaniem jednostki ludzkiej.

Historyczna perspektywa rozwoju finansów

W pierwszej części swojej pracy P.H. Dembinski opisuje historię procesu ufinansowania, którego początek przypada na pierwszą połowę lat 70. XX w. Okres w historii, który nastąpił po kryzysie 1973 r., autor nazywa „trzydziestoma euforycznymi latami”. Nazwa ta nie odnosi się do postępu w ujęciu ekonomicznym, który można określić raczej jako mierny, ale wprost do diagnozy wskazującej na silną, wręcz euforyczną fascynację ideą społeczeństwa opartego na ekonomii. Rosnący brak zaufania do klasy politycznej spowodował powstanie powszechnego przekonania, że tylko siły wolnego rynku są instytucjami zdolnymi zapewnić szczęście jednostki i ogółu społeczeństwa.

Równolegle obserwujemy zachwianie się struktury społeczeństwa epoki przemysłowej. Zasoby siły roboczej znacząco zwiększyły się za sprawą kobiet, uwolnionych dzięki rozwojowi technologii od wielu obowiązków domowych i w wyniku „rewolucji seksualnej” od obowiązków związanych z macierzyństwem. Przyczyniło się to do znaczącego rozwoju sektora usług, czego konsekwencją jest liberalizacja światowego handlu usługami, która nastąpiła w wyniku ustaleń rundy tokijskiej GATT (1973–1979). Daje to podstawę gwałtownego rozwoju międzynarodowej wymiany handlowej. Zniesienie barier w handlu ułatwia tworzenie się dużych, międzynarodowych korporacji, które stają się wielkimi graczami w światowej ekonomii, oraz umożliwia wzrost niezależności wielu krajów. Rynki stają się instytucjami społecznymi i są postrzegane jako najlepszy środek zaspokojenia potrzeb i maksymalizacji zadowolenia. Wprowadza to fundamentalną zmianę do podstaw uprawiania polityki, której rola od tej pory zostaje ograniczona do eliminowania przeszkód w funkcjonowaniu społeczeństwa zorientowanego rynkowo.

Działalność finansowa wydaje się najlepszą drogą do zabezpieczenia przyszłości materialnej jednostki. Tworzy to korzystny grunt do rozwoju działalności finansowej, w której efekty (zyski) odnoszą się do przyszłości i której towarem są przyrzeczenia i obietnice.

Pieniądz – od sługi do pana

Postanowieniami konferencji odbytej w lecie 1944 r. w Bretton Woods powołano do życia nową instytucję – Międzynarodowy Fundusz Walutowy (MFW). Państwa członkowie MFW zobowiązały się do uczynienia swoich walut narodowych wymiennymi, co stało się fundamentem rozwoju światowego handlu. Kiedy główne światowe waluty stały się w pełni wymieniaalne (od 1961 r.), banki centralne poszczególnych krajów zaczęły znosić bariery międzynarodowych transferów kapitałowych, czym przyczyniły się do rozwoju międzynarodowej akcji kredytowej. Banki komercyjne uzyskały możliwość otwierania oddziałów zagranicznych i tworzenia sieci banków-korespondentów. W ten sposób powstał wyłom w dotychczasowym systemie organizacyjnym, gdyż rządy utraciły monopol i kontrolę nad międzynarodowymi transferami kapitału. Doprowadziło to następnie do powstania funduszy umożliwiających działalność pożyczkową, znajdujących się poza kontrolą administracji rządowych.

Szaleństwo technologii komunikacyjnych

Znaczący udział w procesie ufinansowania miał rozwój technologii informacyjnej i możliwości komunikacji na odległość. P.H. Dembinski podaje przykład systemu SWIFT utworzonego przez banki celem uporządkowania i ułatwienia międzynarodowych transferów pieniężnych. Ten i podobne systemy spowodowały znaczącą redukcję kosztów transakcji i umożliwiły wejście na rynek dużo większej liczbie podmiotów.

Tak zorganizowany rynek może być jednak stabilny w długim okresie tylko pod warunkiem, że działające na nim podmioty są godne zaufania i wypłacalne. Jednocześnie jego rozległość powoduje, że tylko kilka podmiotów kontaktuje się ze sobą bezpośrednio, a pozostała większość musi polegać na nich jako pośrednikach. W wyniku tego procesu jedynie kilka dużych instytucji może odnosić znaczne korzyści skali i wprowadzać oraz oferować zupełnie nowe usługi związane z obsługą rynku finansowego.

Rynki i główne podmioty ufinansowania

Zdaniem P.H. Dembinskiego istnieje kilka grup podmiotów, które szczególnie przyczyniają się do rozwoju procesu ufinansowania. Są one zarządzane przez ludzi o specyficznej wizji świata i filozofii działania. Ukształtowały one nowoczesne rynki, które w wyniku rozwiniętej już pod koniec XIX w. standaryzacji produktów do swojego płynnego działania wymagały już jedynie informacji dotyczącej ilości towarów oraz ich ceny. Rynki te stworzyły możliwości włączenia do procesu wymiany transakcji pochodnych, które – w odróżnieniu od towarów – są obietnicami zabezpieczonymi przez zasady obowiązującego systemu prawa.

Wzrost zamożności zachodnich społeczeństw przyczynił się do powstania dużych instytucji, powołanych do zarządzania oszczędnościami gromadzonymi przez jednostki w celu zabezpieczenia swojej przyszłości, zwanych funduszami emerytalnymi. Ideą działania tych instytucji jest przechowywanie zaoszczędzonych przez klientów środków w możliwie płynnej formie, w celu dokonania późniejszej wypłaty, najczęściej po osiągnięciu wieku emerytalnego. W tym samym nurcie rozwijały się rozmaite produkty ubezpieczeniowe, które w zamian za regularną zapłatę składki ubezpieczeniowej oferowały

możliwości przyszłej wypłaty środków w sytuacji, gdy ubezpieczony będzie wymagał leczenia i opieki w wyniku choroby lub zdarzenia losowego. Proces akumulacji oszczędności emerytalnych trwa niejednokrotnie dziesiątki lat, przez co tworzą się znaczące rezerwy środków, które mogą być przeznaczone na dalsze inwestycje.

Z działalnością wyżej wymienionych podmiotów związane są rozmaite usługi, w konsekwencji stwarzające grunt do powstawania kolejnych podmiotów wspomagających działanie rynków finansowych. Podmioty te to biura maklerskie, banki inwestycyjne, kancelarie zajmujące się fuzjami i przejęciami przedsiębiorstw, analitycy, audytorzy, a także agencje ratingowe, których istnienie jest uzależnione od wolumenu obrotów i wysokości cen sprzedawanych aktywów finansowych. Osiąganie zysków tych firm usługowych wymaga ciągłej aktywności w zakresie obrotu aktywami finansowymi, gdyż tylko wtedy generowane są prowizje stanowiące podstawową część ich przychodu.

Etos przymusu efektywności

Zdaniem autora racjonalistyczna rewolucja rozpoczęta w okresie Oświecenia wyzwoliła w człowieku dążenie do technicznej efektywności. Już nie Bóg, a człowiek miał być siłą decydującą o swoim przeznaczeniu. Dla liberałów oznaczało to utylitarny indywidualizm wzmocniony przez wolny rynek, dla socjalistów – dobro społeczne w rozumieniu światłych liderów. Oba te kierunki były jednak zgodne, że człowiek może dokonywać samodzielnie racjonalnego wyboru celów i efektywnych środków ich realizacji. Myślenie to, jako podstawa racjonalizmu politycznego, prowadzi do uznania technicznej efektywności za środek osiągnięcia dowolnych, nawet nietechnicznych celów. Podstawowym kryterium oceny postępu technicznego staje się natomiast efektywność ekonomiczna.

Opisane powyżej procesy doprowadziły do powstania etosu przymusu efektywności (*efficiency ethos*), rozumianego jako szczegółowo nieumotywowane dążenie do osiągnięcia więcej przy mniejszym wysiłku. Zyskał on statut jednego z filarów ekonomii wyrażanego w przekonaniu, że powinniśmy dążyć do zaspokojenia możliwie największej ilości potrzeb za pomocą ograniczonych zasobów.

Ryzyko i zysk – dobrana para

Obrót kapitałem jest związany z ponoszeniem ryzyka, rozumianego jako możliwość utraty części lub nawet całości kapitału związanej z niepewnością przyszłego rozwoju sytuacji ekonomicznej. Choć pojęcie ryzyka znane było kupcom już w starożytności, to jego teoretycznego opisu dokonano stosunkowo niedawno. Dopasowanie oczekiwanej stopy zysku w zależności od spodziewanego ryzyka stało się przedmiotem teorii portfelowej (*modern portfolio theory*). Jej podwaliny opracował Harry Markowitz, który opisywał ją w taki sposób: „Po pierwsze, dotyczy ona raczej inwestorów niż firm produkcyjnych, po drugie, dotyczy ona agentów działających na rynkach finansowych w warunkach niepewności, po trzecie, jest teorią możliwą do zastosowania w praktyce przez duże podmioty inwestycyjne posiadające dostęp do odpowiednich baz danych i możliwości prowadzenia obliczeń komputerowych” [Markowitz 1992, s. 279]. Markowitz nie tylko przyznał prawo niezależnego bytu inwestorom finansowym, ale wyposażył ich też w narzędzia uzasadniające podejmowane przez nich decyzje. Umożliwił matematyczne szacowanie

ryzyka związanego z inwestycjami, co zachęciło inwestorów do śmielszego angażowania zasobów pieniężnych w celu ich pomnożenia.

Etos przymusu efektywności stanowi podwalinę, na której rozwinął się i opiera świat finansów. Osiągnięcie zysku jest celem łatwym do postawienia i późniejszego zmierzania – w wartościach pieniężnych. Nie posiada on jednak bezpośredniego połączenia ze światem realnym, co powoduje powstanie trzech problemów:

1) skrajnie materialistycznej, samolubnej wizji świata, w której inni ludzie są jedynie elementami gry prowadzonej w celu osiągnięcia własnej korzyści;

2) sprowadzenia relacji międzyludzkich do perspektywy mechanicznej równowagi na rynku wymiany. Każdy człowiek jest potencjalnie drugą stroną jakiejś transakcji. Wspólnicy postrzegani są jako możliwe zagrożenie, gdyż każdy egoistycznie dąży do zysku. Nie pozostawia się miejsca dla sentymentów, sympatii, solidarności czy nawet empatii;

3) całkowitego uzależnienia efektywnościowego podejścia do życia od zdolności rynków do rozwiązywania konfliktów pomiędzy stronami transakcji. System może funkcjonować dotąd, dopóki chciwość jest ograniczona przez zasady i rozum, a dążenie do własnej korzyści jest motywowane bardziej interesem niż namiętnością.

Co powinniśmy zrobić?

P.H. Dembinski przedstawia sugestie działań, które mają postawić tamę omówionym negatywnym tendencjom i zatrzymać powszechny proces zastępowania relacji międzyludzkich przez transakcje. Podstawowe jego postulaty są następujące:

1) ustanowienie zasad etyki dla finansistów. Główny nacisk powinien być położony na ścisłe opisanie zasad prowadzenia transakcji, tak aby stały się one możliwie mechanicznie doskonałe, zabezpieczenie przejrzystości transakcji, wykorzystania informacji poufnych, zobowiązania do pełnego informowania stron transakcji i karania zachowań korupcyjnych i oszustw;

2) wsparcie trwałych i długoterminowych relacji przez:

a) zwiększenie kosztu transakcji przez wprowadzenie opodatkowania transakcji finansowych, co przyczyni się do zmniejszenia wolumenu obrotów na rynku,

b) rozpowszechnienie standardu „akcji złotych”, które przyznają określonej grupie lojalnych akcjonariuszy zwiększone prawo wpływu na działalność przedsiębiorstw w porównaniu z inwestorami spekulacyjnymi,

c) wspieranie inicjatyw w zakresie mikrofinansowania i inwestycji społecznie odpowiedzialnych tworzących długoterminowe relacje między udziałowcami i przedsiębiorcami,

d) modyfikacja systemów podatkowych w taki sposób, aby przyznawać premie (w postaci ulg podatkowych) przedsiębiorstwom, które inwestują w miejscu swojego działania, i zaprzestanie promowania podatkowego dla inwestycji dokonywanych z zewnątrz,

e) powrót do programów transparentnej, długofalowej i nieuzależnionej od spełnienia dodatkowych warunków solidarnej pomocy międzynarodowej skierowanej na inwestycje i rozwój w krajach słabiej rozwiniętych;

3) tworzenie sprzyjających warunków do kontaktów osobistych po to, aby strony relacji znały się osobiście, a poczucie anonimowości było eliminowane;

4) zmiana zasad wynagradzania na niezależne od wysokości osiągniętych prowizji, szczególnie w obszarach związanych ze sprzedażą.

Zmianie powinna ulec definicja ekonomicznego działania. Zamiast maksymalizacji zysku przy ograniczonych zasobach, należy dążyć do osiągnięcia założonego celu przy użyciu możliwie najmniejszych zasobów. Zamiast oczekiwać, że już teraz możemy kupić sobie naszą przyszłość za pomocą możliwości oferowanych przez finansowe inwestycje, powinniśmy sobie uświadomić, że przyszłość naszego społeczeństwa, w przeciwieństwie do finansowych obietnic, w największej mierze zależy od nas samych i od tego, ile naszego własnego udziału wniesiemy do budowy tkanki społecznej. Należy dokonać rzetelnej wyceny obietnic emerytalnych i zrozumieć rzeczywiste koszty działania systemów emerytalnych oraz ich wpływu na system gospodarczy i społeczny. Konieczne jest sprawdzenie, czy za doskonałą i silną z pozoru fasadą instytucji finansowych nie ukrywa się ułomne wnętrze niezdolne do spełnienia wcześniejszych obietnic. Sprawą kluczową jest nauczenie się rozsądnego sposobu konsumowania, tak abyśmy mogli część naszej energii przeznaczyć na rzeczy i sprawy o wiele ważniejsze niż utrzymanie statusu materialnego. Im szybciej dokonamy tych działań, tym wcześniej uda nam się odzyskać kontrolę nad działalnością finansową, która z pana stanie się na powrót służą ludzkości uwolnionej od przymusu nieskończonej pogoni za przyjemnością.

Literatura

Markowitz H. [1992], *Foundations of Portfolio Theory* [w:] *Nobel Lectures, Economics 1981–1990*, red. K.G. Mäler, World Scientific Publishing Co., Singapore.

The Influence of Financialisation on Social Life – A Book Review of Paul H. Dembinski’s *Finanse po zawale. Od euforii finansowej do gospodarczego ładu* (transl. Ł. Komuda, Studio Emka, Warsaw 2011)

The book is the Polish language edition of Paul H. Dembinski’s work published under the English title *Finance: Servant or Deceiver? Financialization at the Crossroads* (transl. from French by K. Cook, Palgrave Macmillan 2009). The author describes current human relationships shaped by the financial and market model. The relationships are based on calculation and mistrust, and tend to be short-term and impersonal. Finance is far more important today than it was thirty years ago. This practical and conceptual process may be called “financialisation”, a process which has transformed our economy and society by increasingly organising them around the pursuit of financial efficiency. The author spent years analysing the forces of the financialised economy that currently affect us so profoundly. The anatomy of today’s financial market model, carried along the lines of the systemic approach, is followed by a thorough analysis of its many deficiencies and pathologies. P. H. Dembinski provides clear and workable suggestions on what should be decided in order to reverse the recent trend toward financialisation both in the economic and socio-political sphere.

Keywords: financialisation, the future of finance, efficiency ethos, ethics in finance.